

ESSA

Eurasian Social Sciences Association

**Eurasian Academic
Research Journal**

MULTILINGUAL SCIENCE JOURNAL

2017. № 5 (11)

Yerevan 2017

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Stefanchuk Mykola

PhD (Law), Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine. Taras Shevchenko National University of Kyiv

Executive editor

Harutyunyan Robert

President of Eurasian Social Science Association

Deputy Editors

Dozhan Valerii

Doctor of Science (Public Administration), Associate Professor.
Ukrainian Doctors Assembly of Public Administration

Kalaur Ivan

Doctor of Science (Law), Associate Professor. Ternopil National Economic University

Kulynych Roman

Doctor of Science (Economics), Professor. Khmelnytsky University of Management & Law

Editors

Etel Leonard

Doctor Habilitatus (Law), Professor.
University of Bialostok

Havryliuk Ruslana

Doctor of Science (Law), Associate Professor.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Hryniak Andrii

Doctor of Science (Law), Professor.
Research Institute of Private Law
and Entrepreneurship.
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Kostytskiy Vasyl

Doctor of Science (Law), Professor,
Academician of National Academy of Legal Science,
Honored Lawyer of Ukraine.
Ukrainian Lawyers Association

Kulynych Omelian

Doctor of Science (Economics), Professor.
Khmelnytsky University of Management & Law

Muzyka Anatolii

Doctor of Science (Law), Professor, Corresponding
Academician of National Academy of Legal Science

Muzyka-Stefanchuk Oksana

Doctor of Science (Law), Professor.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Patsurkiivskiy Petro

Doctor of Science (Law), Professor,
Honored Lawyer of Ukraine.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Ruskowski Eugeniusz

Doctor Habilitatus (Law), Professor.
University of Bialostok

Stefanchuk Ruslan

Doctor of Science (Law), Professor.
Corresponding Academician of National Academy
of Legal Science

Sviatotskiy Oleksandr

Doctor of Science (Law), Professor,
Academician of National Academy of Legal Science,
Honored Lawyer of Ukraine.
Higher School of Advocacy
of the Ukrainian National Bar Association

Voloshyn Yurii

Doctor of Science (Law), Professor,
Honored Lawyer of Ukraine.
Institute of Legislation of the Verkhovna Rada
of Ukraine

Babii Iryna

PhD (Economics), Associate Professor.
Khmelnytsky National University

Butenko Andrii

PhD (History), Associate Professor.
European University

Harutyunyan Lusine

MIP (Law, Intellectual Property).
Eurasian Social Science Association

Kojoyan Hripsime

PhD (Law), Associate Professor.
Russian-Armenian University

Khomenko Mykhailo

PhD (Law).
Association of Civil Lawyers of Ukraine

Kresin Oleksii

PhD (Law), Associate Professor.
V. M. Koretskyi Institute of State and Law,
National Academy of Sciences of Ukraine

Levkiskiy Bohdan

PhD (Law), Senior Researcher.
Research Institute of Private Law
and Entrepreneurship,
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Rozhko Oleksandr

PhD (Economics), Associate Professor.
Institute of Postgraduate & Continuing Education
Taras Shevchenko National University of Kiev

Sargsyan David

PhD (Law).
European Regional Educational Academy

Stepanyan Ani

PhD (Law).
Eurasian Social Science Association

Vybovskiy Dmytro

PhD (Law), Associate Professor.
Khmelnytsky University of Management & Law

CONTENTS

Muzyka-Stefanchuk O. A. The Concept of Internationalization in the Banking Sector	8
Ivanova R. Legal Description of the Main Foundations for Functions of the Central Banks in Europe	13
Bayik O. I. On the Definition of the Object of Tax and Legal Relations	17
Orlean A. M. Harmonization of Terminology Related During Adaptation Ukrainian Legislation to Combating Illicit Traffic in Narcotic Drugs to EU Laws	25
Zagyney Z. A. Types of Activities Criminal Law for Legal Persons under the Criminal Code of Ukraine	33
Kolomiyets N. V. On Practice of Using Incentives to Persons Serving a Sentence not Involving Deprivation of Freedom in European Countries	42
Shashenok Ya. V. Legal Issues of the State Financial Control in Ukraine	49
Korol M. O. Characteristics of the Place of the State Border Guard Service of Ukraine in the State Mechanism	57
Velykoroda O. M. Certain Aspects of Judicial Practice of Hearing Cases of the Annulment of Gift Contract	64
Stefanchuk M. O. Some Aspects of Adaptation of Ukrainian Legislation in the Sphere of Marriage Relations to EU Standards: Problems of Terminology and Peculiarities of Legislative Consolidation	73
Rozgon O. V. Deprivation of Parental Rights due to Non-Creation of Necessary Housing and Communal Services Living Conditions for the Child	82
Ponomarova O. Intellectual Property Rights in Medicine: Ukrainian Realities	98
Polyuk V., Korehov A. Organizational-Pedagogical Conditions of Formation of Professional Readiness of the Future Officers of Border Guards by Means of Information Technologies	105
Dzhura Kh. Yu. The Limits of Freedom at Work	111
Sovershenna I. O. Criteria and indicators Effectiveness Evaluation Technology Transfer in Ukraine: Theory and Practice	116

Stankevich N. A. Modern Approaches to the Choice of Environmental Strategy of Enterprise Development	126
Susharnyk Ya. A. Perspective Directions Competitive Development of Pig Industry	130
Katkovsky A., Shudrenko I. Theoretical Principles of the Self-Education of Students of the Agricultural Industry	138

CONTENTS

Музика-Стефанчук О. А. Поняття інтернаціоналізації у банківській сфері	8
Ivanova R. Legal Description of the Main Foundations for Functions of the Central Banks in Europe	13
Баїк О. І. Щодо визначення поняття об'єкта податково-правових відносин	17
Орлеан А. М. Проблеми узгодження термінології під час адаптації законодавства України з протидії незаконному обігу наркотичних засобів до законодавства ЄС	25
Загинець З. А. Види заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за Кримінальним кодексом України	33
Коломієць Н. В. До питання про практику застосування заходів заохочення до осіб, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі, в європейських країнах	42
Шашенок Я. В. Правові проблеми державного фінансового контролю в Україні	49
Король М. О. Характеристика місця Державної прикордонної служби України в механізмі держави	57
Великорода О. М. Окремі аспекти судової практики розгляду справ про визнання недійсним договору дарування	64
Стефанчук М. О. Окремі аспекти адаптації українського законодавства в сфері шлюбних відносин до стандартів ЄС: проблеми термінології та особливості законодавчого закріплення	73
Розгон О. В. Позбавлення батьківських прав через нестворення необхідних житлово-побутових умов для дитини	82
Ponomarova O. Intellectual Property Rights in Medicine: Ukrainian Realities	98
Полюк В. С., Корехов А. О. Організаційно-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників засобами інформаційних технологій	105
Джура Х. Ю. Межі свободи праці	111
Совершенна І. О. Критерії та показники оцінювання ефективності трансферу технологій в Україні: теорія та практика	116

Станкевич Н. А. Современные подходы к выбору экологической стратегии развития предприятия	126
Сушарник Я. А. Перспективні напрями конкурентоспроможного розвитку галузі свинарства	130
Катковський А. В., Шудренко І. В. Теоретичні засади самовиховання студентів аграрної галузі	138

УДК 347.7:336; 339.7

Музика-Стефанчук Оксана Анатоліївна

*Провідний науковий співробітник юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор*

ПОНЯТТЯ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

Muzyka-Stefanchuk O. A.

The Concept of Internationalization in the Banking Sector

Abstract. The article investigates an issue of banking system or banking sphere internationalization. Consider the development of integration processes in Western Europe and the USA linked to the internationalization of banking capital. Analyzed the influence of global internationalization on the banking system of Ukraine.

Key words: *bank, banking system, banking, internationalization.*

Інтернаціоналізація (або ж набуття міжнародного характеру) банківської системи чи банківської сфери передбачає інтеграцію та адаптацію банківської діяльності, банківських капіталів до сучасних вимог розвитку ринку фінансових послуг і до міжнародних потреб. У свою чергу, інтернаціоналізація потребує впровадження, реалізацію відповідних правових механізмів, зокрема, за допомогою адаптації відповідного внутрішнього законодавства.

Розвиток інтеграційних процесів у Західній Європі та США пов'язаний із інтернаціоналізацією банківського капіталу, що сприяло «взаємопроникненню» банківських систем. Так, інтернаціоналізація банківських систем бере свій початок ще з ХІХ ст., коли англійські, а згодом бельгійські, французькі, німецькі, японські банки почали відкривали свої представництва за кордоном з метою співпраці, у першу чергу, зі своїми колоніями. У 60-х рр. ХХ ст. відбувалася друга хвиля інтернаціоналізації банківських систем, коли американські банки з метою уникнення обмежень у середині країни розпочали активний вихід за кордон. Тоді також відбувалося зрощування банківського капіталу з про-

мисловим переважно на національних ринках, продовжувався процес концентрації й централізації банків, інтенсивно зростав банківський капітал. Окрім цього зароджувалися та розвивалися також специфічні форми міжнародних банків і міжнародних банківських об'єднань, виникають перші мережі філій і відділень банків за кордоном. Також з початку 60-х рр. ХХ ст. деякі національні валюти почали поступово перетворюватись в єврогроші (так, поряд з євродоларами виникли євромарки, єврофранки тощо), тобто авуари¹, які не підпорядковувались національним системам регулювання. В умовах жорсткої конкуренції американські банки прагнули розширити свою зарубіжну діяльність і, перш за все, у країнах Західної Європи. У період проникнення в Євро-

¹ В економічних словниках термін «авуар» (від франц. avoir — майно) визначається як 1) майно, активи, наявні гроші (в національній та іноземній валюті), чеки, векселі, акредитиви, інші цінні папери, а також золото та різноманітні цінності, за рахунок яких здійснюються платежі, погашення боргів та зобов'язань їх власників, платіжний оборот між країнами; 2) грошові копії банку в іноземній валюті на його рахунках, в іноземних банках-кореспондентах, що виконують фінансові операції за дорученням даного банку; засоби країни, держави за кордоном називають іноземними авуарами; 3) будь-які види грошей, грошових копій, цінних паперів (готівкові та безготівкові гроші, чеки, векселі, акредитиви), за допомогою яких можна здійснювати платежі і погашати грошові зобов'язання. За рахунок авуарів можна здійснювати платежі за кордоном і погашати зобов'язання.

пу американських банків, місцеві банки були ще в процесі свого становлення і їх діяльність була спрямована здебільшого на освоєння внутрішніх ринків, чому сприяли й інтеграційні процеси, що започатковувались в Європі. Освоєння зарубіжних ринків банками Західної Європи відбулося пізніше — з другої половини 60-х рр. XX ст. Із середини 70-х рр. XX ст. екстенсивний шлях освоєння зарубіжних ринків банками провідних економічних центрів — США, Західної Європи, Японії змінився на інтенсивний, змінювався характер діяльності зарубіжних банків. Завдячуючи процесам концентрації і централізації, банки Західної Європи суттєво підвищили свої можливості щодо створення широкої зарубіжної мережі [1, с. 292]. Цей період називають періодом утворення умов міжнародного банківського співробітництва.

Період середина 60-х — кінець 80-х рр. XX ст. характеризується якісними змінами в банківських системах економічно розвинутих країн, зростанням ролі банків у міжнародних економічних відносинах, зростанням міжнародного руху капіталів, розвитком міжнародного поділу праці, інфраструктури міжнародної торгівлі, відкриття зарубіжних представництв, відділень і філій головних банків, виникненням транснаціональних банків з багатьма підрозділами в головних міжнародних фінансових центрах. Інтернаціоналізація банківського капіталу здебільшого збігається з основними географічними напрямками розвитку міжнародного виробництва та торгівлі [2, с. 303–305] (проте значна частина цих процесів відбувалася у країнах, що не належали до табору соціалістичних країн. — О. М.-С.).

Третя хвиля — почалася у 90-х рр. XX ст. і триває нині; тут активно себе проявляють європейські банки, які поширюють свою діяльність у країнах Латинської Америки, Південної Азії та Східної Європи.

Початок 90-х рр. XX ст. характеризується тим, що в економіці країн Заходу спостерігалася стабільне економічне зростання та відносно низький рівень інфляції [2, с. 303–305]. Натомість у країнах колишнього СРСР картина була дещо іншою. З одного боку — відкрилися кордони, що дало можливість вільного руху іноземної валюти та іноземного капіталу у тих державах, де були жорсткі валютні обмеження. З іншого боку — відсутність внутрішнього законодавства та належного контролю «сприяли» зловживанням і шахрайствам у банківській сфері. Рівень інфляції в пострадянських державах, зокрема й в Україні, був набагато вищий, ніж у розвинених країнах. Проте такі проблеми не стали на перепоні євроінтеграції в Україні, початок якій було закладено у 1991 р. Саме тоді Міністр закордонних справ Нідерландів, як головної держави, від імені ЄС у своєму листі офіційно визнав незалежність України. На наше переконання, від тоді процес інтернаціоналізації охопив й українську банківську сферу.

На сучасному етапі інтернаціоналізації відбувається скасування обмежень присутності іноземного капіталу в національних банківських системах, відбувається лібералізація фінансових послуг [3, с. 70–73].

Водночас, світові фінансові кризи, поширення практики відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, фінансування тероризму тощо, свідчать про необхідність приділення більшої уваги пруденційному нагляду, розробленню та впровадженню механізмів протидії таким негативним проявам, що мають місце у банківській діяльності.

На сьогодні існують різні бачення поняття «інтернаціоналізація банківської системи», що здебільшого визначається через процес виходу за межі внутрішньодержавного ринку фінансових, зокрема банківських послуг та/чи входження іноземних інвесторів до національних фінансових і кредитних установ.

Деякі автори стверджують, що у процесі банківської інтернаціоналізації беруть участь два види банків: банки багатонаціональні банки (мають свої філіали більш ніж в одній країні та здійснюють свою діяльність в різних країнах) і міжнародні банки (відзначаються тим, що проводять валютні трансакції міжнародного характеру, не маючи при цьому локалізованих відділів за кордоном) [4, с. 114]. На наш погляд, даний підхід є дещо хибним, зважаючи щонайменше на норми вітчизняного банківського законодавства. Так, відповідно до ст. 7, 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність» існують такі види банків: державні та кооперативні останні поділяються на місцеві та центральні кооперативні банки). Очевидно, що місцеві банки навряд чи можуть бути багатонаціональними чи міжнародними.

Існує думка, що майбутнє — за великими і потужними банками, але водночас теорія і практика довели необхідність різних банків, у тому числі і малих [5, с. 79]. Дійсно, на послуги будь-якого банку є попит клієнтів різних верств населення, різні учасників господарських відносин.

Зі створенням ЄС та розширенням його меж процес інтернаціоналізації банківської діяльності призвів до зміни традиційних підвалів в банківських системах країн та зростання їх концентрації. Передумовами інтеграційних процесів у банківському секторі країн Західної Європи, на думку С. О. Савелко, стали економічні процеси, зокрема:

1) тісні торговельні відносини (країни Європи таким чином дещо спростили торговий обмін);

2) відносна наближеність законодавства, особливо в економічній та фінансовій сферах (наближеність означає врахування в нормах вітчизняного законодавства певних засад, принципів загальноєвропейських директив, міжнародних договорів, угод тощо);

3) активна участь у спільних економічних проєктах та інституціях (така

участь дозволяє вирішувати питання місцевого, регіонального, державного та міждержавного значення найбільш ефективно та оперативно);

4) порівнюваний рівень показників економічного розвитку;

5) дотримання визначених (взаємно узгоджених) критеріїв конвергенції.

Закономірно, що економічна інтеграція посилила концентрацію і централізацію банківського капіталу, власниками якого були громадяни чи резиденти європейських країн. Процес банківської інтеграції в найбільш вираженій формі спостерігається в міжнародних банківських центрах, таких як Лондон, Париж, Франкфурт-на-Майні та ін. Тут іноземні банки інтегровані в національні кредитні системи, відбувається їх злиття¹ між собою та з місцевими банками. У результаті банківська інтеграція призвела до об'єднання національних банківських ринків в єдиний ринок, в межах якого забезпечується можливість відкриття банків-країн членів співтовариства та надання усього спектру банківських послуг [7].

З-поміж причин інтернаціоналізації банків вчені виокремлюють, наприклад, такі:

1) банки почали виходити на зарубіжні ринки за своїми клієнтами, відкриваючи там філії та відділення;

2) банки, відчувачи на своїх вітчизняних ринках значну конкуренцію, були змушені розширювати свою діяльність на зарубіжних ринках, де конкуренція була слабшою;

3) банки, розширюючи діяльність на міжнародних ринках, могли використовувати власні продукти за відносно низьку вартість;

4) до інтернаціоналізації спричинила також потреба країн в розширенні світових ринкових зв'язків;

5) банки, розширюючи свою діяльність, могли позичати капітал там, де він був найдешевший [8, с. 423].

¹ Хоча злиття часто було і є поглинанням крупними банками менших – завжди виживає сильніший.

Нестача фінансових коштів, зокрема в Україні, стимулювала державні органи до позикових операцій на ринках цінних паперів, до розширення кола учасників державного кредитування, конструювання нових систем розміщення державної заборгованості. Державні структури розміщували позики на приватних ринках капіталів на місцевих (внутрішньодержавних) й іноземних. Крім того, уряди низки країн Заходу почали прямо конкурувати з банками та іншими фінансовими установами за залучення заощаджень населення шляхом створення спеціальних програм [2, с. 305].

Існує думка, що інтернаціоналізація банків передусім полягає в їх локалізації у віддалених регіонах світу і керівництвом ними представлене керівниками різних націй (тобто інтернаціоналізація також охоплює питання гендерної та іншої рівності у суспільстві, підтримує недопущення проявів особистісної дискримінації. — О. М.-С.). Цікаве визначення інтернаціоналізації банківських систем пропонується Європейським центральним банком, а саме: виділено інтернаціоналізацію внутрішню (вимірюється кількістю відділів і філій, відкритих у даній країні закордонними банками, а також сумою активів цих осередків, віднесеною до спільних активів сконсолідованого банківського балансу) і зовнішню (вимірюється кількістю відділів і філій, відкритих за кордоном вітчизняними банками, а також сумою активів, нагромаджених цими філіалами, віднесеною до спільних активів сконсолідованого банківського балансу) [6]. Саме ці особливості банків враховуються при визначенні таких банків, які поширюють свою діяльність поза межами внутрішнього банківського ринку.

Науковець Л. О. Гаряга пропонує розглядати інтернаціоналізацію банківської діяльності у: широкому значенні (означає участь банків у різних інтегрованих структурах (банківських

консорціумах, банківських корпораціях, фінансових холдингових групах) та створення «наднаціональних банків», якими є транснаціональні банки (наприклад, Goldman Sachs, Merrill Lynch, Reiffeisenbank, Societe Generale, Citigroup), Міжнародний банк реконструкції та розвитку, регіональні банки розвитку (приміром, Європейський центральний банк, Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку тощо)); вузькому значенні (означає відкриття національними банками представництв, відділень та філій в інших державах та допуск іноземних банків на власний банківський ринок [9, с. 65–67].

Що стосується вітчизняної банківської системи, то на сьогодні можна стверджувати, що вона також підпадає під ознаки інтернаціоналізованої, адже в ній представлено чимало банків з іноземним капіталом (станом на 2017 р. таких банків в Україні є 38). Приміром, найбільш надійними у 2017 р. НБУ визнає такі банки: Райффайзен банк Аваль (Raiffeisen Bank, Австрія), Креді Агріколь Банк (Credit Agricole, Франція), Кредобанк (PKO Bank Polska, Польща), Укрсиббанк (BNP Paribas Group, Франція), Сітібанк Україна (Citigroup, США), ПроКредит Банк (ProCredit Bank, Німеччина), ОТП Банк (OTP Bank, Угорщина), ІНГ Банк Україна (ING Groep, Нідерланди), Правекс-банк (Intesa Sanpaolo, Італія), Альфа-Банк (ABN Holdings, Люксембург, РФ), Укрсоцбанк (ABN Holdings, Люксембург, РФ). При цьому офіційної узагальноної інформації щодо філій та представництв вітчизняних банком за кордоном НБУ не викладає — це можна дізнатися, заходячи на офіційні інтернет-сторінки банків, що є вкрай незручно. З огляду на це, вважаємо за доречне на законодавчому рівні закріпити обов'язок НБУ щорічно оприлюднювати відповідну інформацію, ґрунтуючись, зокрема, на даних, що подаються самими банками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Подплетний В. В. Вдосконалення банківської діяльності в контексті особливостей функціонування банківських систем європейських країн / В. В. Подплетний // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. — 2010. — Випуск 18. — Ч. I. — С. 291–297.
2. Міжнародні фінанси: підручник / О. І. Рогач, А. С. Філіпенко, Т. С. Шемет та ін.; за ред. О. І. Рогача. — К.: Либідь, 2003. — 784 с.
3. Прімерова О. К. Функціонування національних банківських систем в умовах глобалізації / О. К. Прімерова // Наук. зап. НаУКМА. Сер. Екон. науки. — 2007. — Т. 68. — С. 70–73.
4. Шпиг Ф. І. Інтернаціоналізація банківських систем / Ф. І. Шпиг // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : зб. тез доп. II Міжнародної науково-практичної конференції (31 травня — 1 червня 2007 р.). — Суми: ДВНЗ УАБС НБУ, 2007. — С. 113–115.
5. Мочерний С. В. Банківська система України: навч. посібник / С. В. Мочерний, А. С. Тришак. — Л.: Тріада плюс, 2004. — 304 с.
6. Шпиг Ф. І. Інтернаціоналізація банківських систем / Ф. І. Шпиг. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2517/1/60.pdf>.
7. Савелко С. О. Досвід та особливості функціонування банківських систем європейських країн / С. О. Савелко // Ефективна економіка. — 2011. — № 8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_8_4.
8. Callier P. «Professional Trading», Exchange rate Rist and the Growth of International Banking // A Note, Banca Nazionale del Lavoro. — 2006. — № 159. — P. 423–424.
9. Гаряга Л. О. Особливості інтернаціоналізації банківської діяльності в Україні на сучасному етапі [Текст] / Л. О. Гаряга // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : зб. тез доп. III Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 травня 2008 р.) / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». — Суми, 2008. — С. 65–67. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2962/1/35.pdf>.

REFERENCES:

1. Podpletnii V. V. (2010). *Vdoskonalennia bankivskoi diialnosti v konteksti osoblyvosti funktsionuvannia bankivskykh system yevropeiskykh krain* [Improvement of banking activity in the context of peculiarities of functioning of banking systems of European countries]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky* [Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences.]. Vypusk 18. Ch. I. P. 291–297. [in Ukrainian].
2. Rohach O. I., Filipenko A. S., Shemet T. S. ta in. (2003). *Mizhnarodni finansy* [The International finance]. Kyiv. Lybid. 784 p. [in Ukrainian].
3. Primierova O. K. (2007). *Funktsionuvannia natsionalnykh bankivskykh system v umovakh blobalizatsii* [Functioning of national banking systems in the conditions of globalization]. *Nauk. zap. Ser. Ekon. nauky*. [Scientific notes of the NaUKMA]. T. 68. P. 70–73. [in Ukrainian].
4. Shpyh F. I. (2007). *Internatsionalizatsiia bankivskykh system* [The Internationalization of banking systems]. The International Scientific and Practical Conference «International Banking Competition: Theory and Practice». Sumy: DVNZ UABS NBU, P. 113–115. [in Ukrainian]
5. Mochernyi S. V. (2004). *Bankivska systema Ukrainy* [The Banking system of Ukraine]. Lviv. Triada plus. 304 p. [in Ukrainian].
6. Shpyh F. I. *Internatsionalizatsiia bankivskykh system* [Internationalization of banking systems]. Available: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2517/1/60.pdf>.
7. Savelko S. O. (2011). *Dosvid ta osoblyvosti funktsionuvannia bankivskykh system yevropeiskykh krain* [Experience and peculiarities of functioning of banking systems of European countries]. Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_8_4.
8. Callier P. «Professional Trading», Exchange rate Rist and the Growth of International Banking. A Note, Banca Nazionale del Lavoro. — 2006. — № 159. — P. 423–424.
9. Hariaha L. O. (2008) *Osoblyvosti internatsionalizatsii bankivskoi diialnosti v Ukraini na suchasnomu etapi* [Features of internationalization of banking activity in Ukraine at the present stage]. The International Scientific and Practical Conference «International Banking Competition: Theory and Practice». Available: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2962/1/35.pdf>.

UDC 341.1/8

Ivanova Roksolana

*Associate Professor of International and European Law department
of Khmelnytsky University of Management and Law,
Ph.D. in Law*

LEGAL DESCRIPTION OF THE MAIN FOUNDATIONS FOR FUNCTIONS OF THE CENTRAL BANKS IN EUROPE

Ivanova R.

Legal Description of the Main Foundations for Functions of the Central Banks in Europe

Abstract. European System of Central Banks is the international banking system, which consists of a supranational European Central Bank and the national central banks of the Member States of the European Economic Community. The European banking system, launched in the early postwar years, the result at the same time an important instrument of European integration and the European Monetary System. Creating an effective banking system needed fundamental changes not only in law countries joined the Monetary Union, but the adoption of uniform requirements by all Member States.

Key words: *Central Banks, international banking system, European Central Bank, European Economic Community.*

Financial integration of the EU — a multifaceted process that affects the entire system of global finance. Directions and extent of this impact depends largely on the stability, durability, attractiveness of the new European currency, as well as the objectives, targets, mechanisms of implementation of the single monetary policy of the EU.

The study issues of particular relevance to Ukraine to other European countries and the European Union in connection with the selected Ukraine's European integration course that today is the main vector of political, economic and social policy.

The laws of the central banks of Europe secured the main aspects of the legal status and principles of creation and activity of the national central banks, on the legal form; on the legal principles of public or private legal principles of the organization; on the characteristics of the central bank as a legal entity, the main approaches to the definition of its role, the main goal, objectives, principles, places of public authorities of the country of his submission, terms of

reference, functions, mechanisms that help solve problems in their activities, structure, orders the formation of government, decision-making features, principles and mechanisms of formation and approval of the budget, as well as central bank independence, etc. [1, c. 37–45].

Note that the specific regulation of central banks in Member States of the European Union stipulated the creation and activities of the European Central Bank and the formation and functioning of the European System of Central Banks (which led to the loss of their authority, independence, etc.) [2, c. 446–452].

Consider the features of a central bank in the Member States of the European Union and Eastern Europe [3, p. 12–14].

In compliance with Art. 2 of the German of the German Federal Bank, the Bundesbank is a Federal corporation of public law. Bundesbank is the central bank of the Federal Republic of Germany. The central bank of Germany is the subject of the European System of Central Banks, but be-

cause it is involved in achieving the goals and objectives of the ESCB and the ECB aimed at price stability [4, p. 11–19; 43, p. 92–101].

Provisions of Art. 1 of the Law of Sweden bank establish public-legal nature of the central bank of Sweden [5, c. 51–56].

In Art. 1 of the Bank of Finland stipulates that the central bank is an independent entity of public law.

The Law of the Republic of Poland National Bank has not fixed its legal form, and found only that the National Bank of Poland is the central bank of the Republic of Poland.

Art. 1 of the Law of the Czech Republic «On the Czech National Bank» provides that the Czech National Bank is the central bank of the Czech Republic, and establishes that the central bank has supervisory powers for financial markets is a person of public law and is not registered in the public register of companies.

In Art. 1 of the Law «On the National Bank of Slovakia» states that the National Bank of Slovakia created as a bank of issue. The Central Bank of the Slovak Republic is an independent legal entity.

According to Art. 1 of the Law «On the Bank of Latvia» Latvian central bank endowed with all the rights of a public authority, based on state property.

In Art. 2 of the Law «On the Bank of Lithuania» revealed that the central bank of Lithuania is a legal entity. The Bank of Lithuania is not responsible for obligations of the state and the state is not liable for the obligations of the central bank.

In Art. Portugal 1 Organic Law «On the Bank of Portugal» stipulates that the central bank is a public legal person who is endowed with administrative and financial autonomy and has its own property.

The Law of Ukraine «On the National Bank of Ukraine» is not fixed organizational form of the central bank of Ukraine and is not set, the subject public or private law is the central bank. Established that the National Bank of Ukraine is a legal entity.

Thus, central banks in Europe, as a rule, are not determined by the legal form.

But at the same time, we note that in some European countries (Belgium, Austria, Hungary, Switzerland and others) central banks established a joint stock company.

According to Art. 1 Hungarian law «On the National Bank of Hungary», Hungarian National Bank is the central bank of Hungary and member of the European System of Central Banks. In addition, the National Bank of Hungary established as a closed joint stock company, but not be registered in the public register of companies.

It follows that the laws of European countries fixed establishment of national central banks as independent entities, the legal status is determined by the law on central banks in some countries and statutes.

The legal status of central banks in Europe is complex, which is characteristic of the status of the state. It consists of a constitutional legal status and sector (administrative, legal, financial, legal and civil). Consequently, the legal status of central banks in Europe have public-private and private nature, and in Ukraine — a public law that, in our opinion, is the most effective mechanism to ensure the effective conduct of monetary policy in our country.

The main purpose of the national central banks of all EU Member States is price stability through consistent implementation of monetary policy laws. According to the specific purpose of the ECB and of the ESCB national central banks, the legislator has set the national central banks of the EU member states the following objectives:

- 1) facilitate the achievement of the main objective of the ESCB and the ECB;
- 2) implementation by Member States of Eurosystem monetary policy by the central bank of the European Union;
- 3) storage and management of foreign exchange reserves;
- 4) facilitate uninterrupted operation of payment systems;
- 5) assistance in conducting policy oversight exercised by national competent authorities on the supervision of credit in-

stitutions and stable functioning of the banking and financial system;

6) organization and regulation of the banking system (creation of conditions for effective and stable operation of credit and financial institutions on the basis of fair competition) and others.

According to Art. 6 of the Law of Ukraine «On the National Bank of Ukraine», the NBU while performing its primary function comes from the priority achieving and maintaining price stability in the country [5, p. 11]. It should be noted that the Ukrainian legislator, unlike legislators in other European countries, does not determine the list of tasks of the central bank.

Note that in the national laws of the Member States and Eastern European fixed than goals, objectives, organizational and legal form of the central banks, the principles of central banking. In our opinion, this is one of the crucial aspects of the regulation of central banks as principles determine not only the basics of business, but also assist in the interpretation of legal norms and stimulate the development of relations in the relevant fields.

Legislators Europe principles enshrined in the following areas:

– the principles of the central bank:

A. Independence. Interest in the issue of central bank independence due to the need to find a place in the structure of government and provide it with such authority that would allow the central bank to more effectively perform its functions.

Describe the main criteria by which determined the independence of central banks in Europe:

– state participation in the authorized capital of the central bank;

– the distribution of profits;

– the appointment (election) of bank management;

– term of office of the bank's management (Ukraine — 5 years, Germany — 8 years, USA — 14 years, Denmark, Finland — without restrictions) [4, p. 11–19];

– the extent reflected in legislation aims and objectives of the central bank;

– right government influence over the central bank to implement its functions;

– the rules that govern the possibility of financing public expenditure by the central bank, etc.

B. Clear separation of public finances and the banking system, that limit the government's ability to use central bank funds.

In many countries, there is no direct government lending (United Kingdom, Switzerland, Sweden) or legal restrictions (Germany, France, the Netherlands);

C. The principle of sustainability in the activities of the central bank means that their expenses the central bank has at its own revenues;

D. The principle of independence in activities. This principle means that a bank entity manages its own income and assets, develops regulations determining wages of workers, etc.;

E. The principle of responsibility for the means that the central bank is fully responsible for its obligations, as well as the monetary sector, inflation, exchange rate etc.

Therefore, in our opinion, should be anchored in the Ukrainian financial and banking legislation above principles.

We believe that we should pay more attention to the analysis of the principle of independence. The independence of the central bank — is one of the main features of the market economy and the development of transparent and competitive basis in the organization of public authorities.

So, making a comparative analysis of legal regulation the creation of central banks in Europe, it should be noted that: definition of the problem and fixing it subordination purpose and objectives, functions, principles, tools, mechanisms, policies and organizational structure of the central bank is the most important in Ukraine. That is why we propose to fix it in the Constitution of Ukraine; fix the Law of Ukraine «On the National Bank of Ukraine» principles and objectives of the central bank.

REFERENCES:

1. Sidak, M.V. (2010). *Teoretychni zasady finansovo-pravovoho rehulyuvannya bankiv'skykh vidnosyn YES ta krayinakh Yevropy* [The theoretical basis of financial and legal regulation of banking relations between the EU and Europe]. *Militsiya Ukrainy* [Police of Ukraine], no. 94, 37–45. [in Ukrainian].
2. Zlatina, N. (2010). *Konstitutsiyne zakrpilennya pravovoho statusu tsentral'nykh bankiv v krayinakh-chlenakh Yevropeys'koho Soyuzu ta Ukrainy* [Constitutionalization of the legal status of central banks in member countries of the European Union and Ukraine] *Derzhava i pravo* [State and law], no. 47, 446–452. [in Ukrainian].
3. European Central Bank (2004). *Rishennya Pro publichnyy dostup do dokumentiv Yevropeys'koho tsentral'nogo banku* [The decision on public access to European Central Bank], no. 2004/3. [in Ukrainian].
4. Broker, K. (2006). *Bankiv'ska systema Nimechchyny: mozhyva model' dlya maybutnikh chleniv Yevrosoyuzu* [German banking system: possible model for future EU members]. *Banky ta bankiv'ska systema* [Banks and banking system] no. 2, 11–19. [in Ukrainian].
5. Yurchyshyn, V. (2009), *Osoblyvosti monetarnoyi polityky Shvetsiyi* [Features of monetary Sweden]. *Natsional'na bezpeka i oborona* [National Security and Defense] no. 1, 51–56. [in Ukrainian].

УДК [347.73 : 336.22] (477)

Баїк Оксана Іванівна

*Доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат юридичних наук*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТА ПОДАТКОВО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Bayik O. I.

On the Definition of the Object of Tax and Legal Relations

The article analyzes philosophical and legal definition of the «object». The attention is focused on existing theoretical definitions of the object of legal relations. Particularly, concepts of the object of legal relations, existing in legal theory, are highlighted. Views of native scientists, regarding separation and interpretation of the term «tax and legal relations» are considered. Legal fixing of the objects of tax and legal relations in the current tax legislation Ukraine is analyzed. The author of the article presents his definition of the object of tax and legal relations.

Key words: *object, object of legal relations, object of tax and legal relations, tax law, subject.*

Постановка проблеми. Важливою складовою понятійно-категоріального апарату податкового права України є податково-правові відносини, що розвиваються через категорії, серед яких поряд із суб'єктом та змістом виділяють також їх об'єкт. Проблема об'єкта податково-правових відносин є однією з найактуальніших у сучасній науці податкового права, адже сьогодні відсутній єдиний підхід до його визначення. Тому, не применшуючи важливості наукових досліджень у цьому напрямі, ми вважаємо, що визначення об'єкта податково-правових відносин є важливим для науки податкового права як у теоретичному розумінні, так і практичному застосуванні. Адже податково-правові відносини є одними з найдинамічніших серед суспільних відносин, тому потребують детального дослідження.

Актуальність теми дослідження. Питання визначення об'єкта правовідносин у податковому праві має особливе значення, оскільки саме через об'єкт можливо визначити як характер цих правовідносин, так і необхідність їх іс-

нування. Визначення категорії «об'єкт податково-правових відносин» сприятиме посиленню системності формування правового режиму об'єктів податково-правових відносин, що є базовою складовою системи правового регулювання фіскальної діяльності держави. Дослідження питання податково-правових відносин дасть змогу доповнити розуміння об'єкта правовідносин як загальноправової категорії, а також обґрунтувати й упорядкувати застосування даного поняття до норм податкового права. Адже сьогодні питання щодо визначення поняття та змісту об'єкта правовідносин залишається актуальним як у загальній теорії права, так і в галузевих юридичних науках, зокрема податковому праві України.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній науці податкового права висвітленню об'єкта податково-правових відносин присвятили свої праці І. Бабін, М. Волощук, О. Гетманець, М. Кучерявенко, М. Менджул, Н. Пришва, О. Резнік, О. Солонар, В. Теремецький, О. Черномаз, О. Шуміла та інші. Однак

варто також зазначити і про праці теоретиків права, які стали основою при визначенні об'єкта правовідносин, зокрема дослідженням цього питання займалися Л. Авраменко, О. Зайчук, М. Кельман, О. Мурашин, Н. Оніщенко, О. Петришин, О. Скакун, М. Цвік та інші. Неможливо також оминати увагою численні праці науковців С. Алексєєва, С. Вілянського, О. Іоффе, І. Лойфмана, М. Руткевича, Ю. Толстого, Р. Халфіної, М. Шаргородського та інших, які перейшли до нас у спадок від радянської доби та не втратили свого значення для дослідження питання об'єкта правовідносин.

Метою дослідження є аналіз існуючих понять об'єкта податково-правових відносин та його визначення.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж вести мову про визначення категорії «об'єкт податково-правових відносин», вважаємо за доцільне звернутись до тлумачення терміна «об'єкт» у загальнофілософському значенні. Адже саме загальнофілософське тлумачення поняття об'єкта є основою для вивчення та визначення «об'єкта податково-правових відносин», яке займає першочергове значення у правовому регулюванні суспільних відносин.

Отже, термін «об'єкт» має широке смислове навантаження, зокрема:

а) у сучасній тлумачній словниковій літературі це: 1) те, що існує в дійсності незалежно від свідомості людини; 2) явища зовнішнього світу, матеріальної дійсності; 3) те, на що спрямовуються певні дії, увага тощо; 4) окремих предмет, виділений із довкілля [1, с. 451; 2, с. 661];

б) у соціологічній енциклопедичній літературі об'єкт (від лат. *objectum* — предмет) — англ. *object*, нім. *Objekt*; фр. *objet*, чешк. *objekt*) — це 1) предмет, явище, процес або їх окремі сторони, які існують у реальній дійсності; 2) предмет, явище, процес, на які направлена яка-небудь діяльність, думка,

почуття і т.д.; 3) те, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності [3, с. 216].

в) у філософській пізнавально-довідниковій літературі об'єкт (пізнюлат. *objectum* — предмет, від лат. *objicere* — кидаю вперед, протиставляю) — це 1) річ або явище, або будь-який фрагмент реальності, на які спрямована пізнавальна або практична діяльність людини [4, с. 115]; 2) те, що протистоїть суб'єкту, на що спрямована його предметно-практична і пізнавальна діяльність... [5, с. 123–124].

Об'єкт у філософії не лише тотожний об'єктивній реальності, а виступає як така її частина, яка знаходиться у взаємодії з суб'єктом, причому саме виділення об'єкта пізнання здійснюється за допомогою практичної та пізнавальної діяльності, що виробляється суспільством і відображає властивості об'єктивної реальності. Знання, що виробляється суб'єктом завжди співвідноситься з об'єктом, перевіряється через матеріальну практичну діяльність (і в т.ч. досвід, експеримент) [6, с. 453].

У своєму початковому значенні об'єкт — матеріальний світ, а суб'єкт — це пізнавальна свідомість. Якщо б реальний процес взаємодії свідомості з навколишнім світом обмежувався даним ставленням (відношенням), то не було б необхідності в використанні даних понять. Але об'єкт, за визначенням, — це те, на що спрямована думка і дія (пасивна сторона), в той час як суб'єкт — носій думки і дії (активна сторона). Відповідно поняття суб'єкта співвідносне з об'єктом має трактуватися також в широкому діапазоні: від думки індивіда в даний момент до сукупності його думок і дій, від суспільної свідомості в тих чи інших його формах і проявах до всієї практичної і пізнавальної діяльності суспільства щодо зміни природи [7, с. 283–284].

В юридичній літературі існують різні підходи щодо визначення об'єкта

правовідносин. На цій підставі склались в основному дві концепції — моністична (об'єктом правових відносин виступають тільки дії суб'єктів, оскільки тільки дії, вчинки людей підлягають регулюванню юридичними нормами, і лише людська поведінка спроможна реагувати на правовий вплив. Отже, всі правовідносини мають єдиний, загальний об'єкт) і плюралістична (поділяється більшістю вчених, об'єкти правовідносин настільки різноманітні, наскільки різноманітні суспільні відносини, які регулюються правом) [8, с. 386].

Зокрема О. Іоффе та М. Шаргородський як прихильники моністичної теорії визначали, що об'єктом правовідносин є те, на що направлені або на що впливають правовідносини і відстоювали думку, що об'єктом правовідносин може бути лише поведінка особи [9, с. 230–231, 233, 242].

Своєю чергою С. Вільнянський як прихильник плюралістичної теорії зазначав, що до складу правовідносин можуть входити різні об'єкти — речі, гроші, особисті блага, наслідки творчої діяльності. Однак заперечував віднесення дії до об'єктів правовідносин [10, с. 77].

Окрім цих теорій щодо виокремлення об'єкта правовідносин має місце також науковий напрямок, в основі якого закладено, що об'єкт правовідносин має значення для виникнення і розвитку багатьох видів правовідносин і для їх структури, однак водночас час не є елементом структури [11, с. 217]. Оскільки не всі суспільні відносини пов'язані з речами або продуктами духовної творчості, тому не всі правовідносини мають свої предмети або спеціальні об'єкти [12, с. 65].

Слушною з приводу відсутності об'єкта правових відносин є думка О. Остапенка про те, що правові відносини, починаючись із моменту їх виникнення, розвитку і до припинення, повинні мати один або декілька об'єктів інтересу, які реалізуються у відповідно-

сті із право- та дієздатністю учасників цих відносин. Якщо такі відносини не виникають і при цьому відсутній юридичний зв'язок із бажаним результатом, то можна вести мову про відсутність об'єкта правових відносин [13, с. 79].

У теорії права проблема загального визначення поняття «об'єкт правовідносин» завжди привертала увагу дослідників і була предметом дискусій. Прагнучи знайти оптимальне і адекватне рішення і відповіді на загальне питання, що таке об'єкт правовідносин, чимало авторів висловлюють не тільки відмінні точки зору, а й ті, що доповнюють одна одну [14, с. 239].

Сьогодні в теорії права під об'єктом правовідносин розуміють:

1) матеріальні або нематеріальні блага, задля одержання, передачі або використання яких виникають права і обов'язки учасників правовідносин. Об'єкти правовідносин конкретні й індивідуалізовані, вони пов'язані з правами і обов'язками суб'єктів правовідносин, можливістю користуватися і розпоряджатися будь-чим і дають змогу претендувати на певні за характером дії інших осіб [15, с. 343–344];

2) те, заради чого виникають правовідносини. О. Скакун розмежовує об'єкт права і об'єкт правовідносин, зазначаючи, що «якщо об'єкт права — суспільні відносини, що можуть бути предметом регулювання і вимагають такого регулювання, то об'єкт правовідносин — конкретніше — це частинка суспільних відносин, елемент (одиниця загального), з приводу якого взаємодіють суб'єкти, те, на що спрямовані юридичні права і обов'язки осіб. Одне й те ж благо може бути об'єктом різних відносин» [16, с. 408–409].

В юридичній науці категорія об'єкта пов'язується не безпосередньо з суб'єктом, а розуміється в іншому, спеціальному плані — розглядаються об'єкти щодо правовідносин. При вирішенні питання про об'єкт правовідносин не-

обхідно враховувати, до якої галузі права належать ті чи інші правовідносини [17, с. 329, 338].

Оскільки податкове право є підгалуззю фінансового права, а податково-правові відносини регулюються як нормами податкового, так і фінансового, а також адміністративного, кримінального законодавства, то вважаємо, що при визначенні об'єкта податково-правових відносин це слід брати до уваги.

Серед вітчизняних дослідників переважає думка про те, що об'єктом податково-правових відносин є податки, тобто грошові кошти платників, які:

1) сплачуються у формі обов'язкових платежів і зборів (плати, внесків) та формують дохідну частину публічних фондів (О. Гетманець [18, с. 21]);

2) формують бюджети різних рівнів внаслідок реалізації суб'єктивних прав податкових органів і юридичних обов'язків платників податків (М. Волощук, М. Менджул [19, с. 15]);

3) надходять до бюджетів (М. Кучерявенко [20, с. 95], О. Резнік, А. Солонар [21, с. 9]);

4) підлягають сплаті в обов'язковому чи добровільному порядку до бюджету чи публічного позабюджетного фонду у формі податку, збору, внеску, мита чи іншого платежу (у т. ч. добровільного внеску), виходячи із підстав, закріплених у законі (Н. Пришва [22, с. 159]).

Однак, І. Бабін, взявши за основу визначення об'єкта правових відносин, як предмета, з приводу якого виникають правові відносини і на які спрямована діяльність суб'єктів даних правових відносин, зазначає, що податок, як визначена на підставі закону грошова сума, не може бути безпосередньо тим предметом, з яким пов'язана поведінка суб'єктів. Об'єктом податково-правових відносин він вважає результат спільної дії платників податків та уповноважених державою (територіальною громадою) органів, який полягає у своєчасній і повній сплаті суми податку [23, с. 55].

Беручи до уваги те, що предмет — це частина (складова) об'єкта, яка виділена пізнавальною і практичною активністю людини та набула визначеності через віднесення до основних класифікаційних та типологічних окреслень дійсності [4, с. 127], видається, що дана позиція науковця є однобічною.

В. Теремецький до об'єкта податково-правових відносин пропонує відносити податки та збори, які є як економічним та соціальним благом, спрямованим на розвиток держави і суспільства, так і одним з елементів побудови соціальної держави [24, с. 308]. Така думка видається слушною в односторонньому порядку, тому що сплата податків і зборів, як правило, швидше є обов'язком платника податків і зборів і не сприймається ним як благо.

Аналізуючи категорію об'єкта податково-правових відносин, М. Кучерявенко вважає за необхідне враховувати й діяльність податкових органів, пов'язану з аналізом виконання податкового обов'язку платниками податків і контролем за ним, та й взагалі за здійсненням завдань і функцій цих органів. Із цих же позицій як об'єкт податково-правових відносин визначатиметься й діяльність платників податків, що відображає реалізацію обліково-звітних обов'язків, а не тільки обов'язку зі сплати податку [20, с. 95]. Таким чином це свідчить про множинність об'єктів податково-правових відносин.

На думку О. Черномаз, податково-правові відносини в залежності від особливостей об'єкта, можна поділити на майнові та немайнові. Тому вона вважає, що об'єктом майнових податково-правових відносин є майно, а оскільки лише у формі грошових коштів податкові платежі можуть розглядатися як елемент дохідної частини бюджетів, які, власне, і є централізованими грошовими фондами, то об'єктом майнових відносин є виключно грошові кошти. До майнових належать відносини з сплати

податків, зборів, податкового боргу, пені. Об'єктом немайнових (організаційних) податково-правових відносин є діяльність їхніх суб'єктів. До немайнових відносин належать відносини, які виникають під час податкового контролю, встановлення податків [25, с. 159]. Ми поділяємо дану позицію, адже об'єктом податково-правових відносин є як податки, збори (тобто грошові кошти платників), так і певна діяльність суб'єктів цих правовідносин у фінансовій сфері, спрямована на встановлення, зміну та припинення податково-правових відносин, а також здійснення подат-

кового контролю законодавчо уповноваженими на це органами.

Аналізуючи закріплення об'єкта податково-правових відносин у податковому праві України, вважаємо, що статтею 6 Податкового кодексу України (далі — ПК України) закріплено майнові об'єкти податково-правових відносин. Даною статтею розмежовуються поняття податку і збору та проводиться їх поділ на загальнодержавні й місцеві, які в сукупності становлять податкову систему України [26] (рис. 1).

Загальнодержавні податки визначені статтею 9 ПК України (рис. 2).

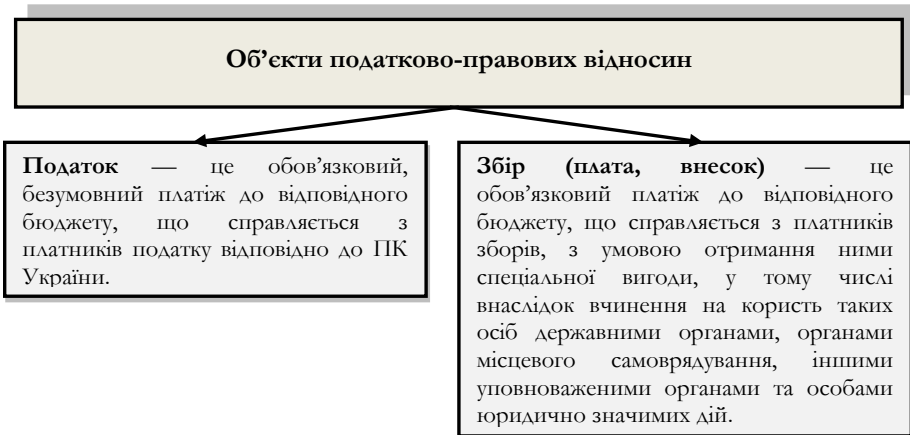

Рис. 1. Об'єкти податково-правових відносин в Україні

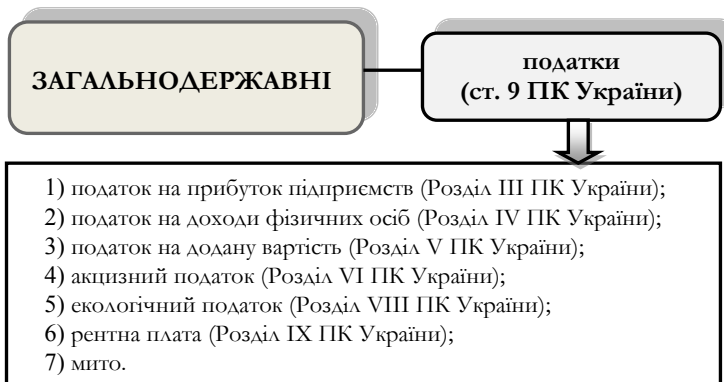

Рис. 2. Перелік загальнодержавних податків України

Слід зазначити, що хоча дана стаття не визначає переліку загальнодержавних зборів, однак ПК України передбачає тимчасове встановлення військового збору до набрання чин-

ності рішенням Верховної Ради України про завершення реформи Збройних Сил України (п. 16-1 підрозділу 10 Розділу XX «Перехідні положення»).

Рис. 3. Перелік місцевих податків і зборів України

Загальнодержавні податки і збори, які встановлені ПК України є обов'язковими до сплати на усій території України (п. 8.2 ст. 8 ПК України).

Перелік місцевих податків і зборів визначено ст. 10 ПК України (рис. 3).

Схожий підхід може бути застосований і при визначенні майнових об'єктів податково-правових відносин у Республіці Вірменія. Зокрема, видається за доцільне до таких об'єктів віднести: ПДВ, акцизний податок, податок на прибуток, земельний податок тощо [28].

Щодо немайнових об'єктів податково-правових відносин в Україні, то діяльність суб'єктів цих відносин врегульовано Розділом II ПК України.

Висновки. Узагальнюючи, слід зазначити, що об'єктом податково-пра-

вових відносин не завжди виступає грошовий платіж у формі податку чи збору. При цьому слід пам'ятати про те, що діяльність суб'єктів податково-правових відносин, яка спрямується на справляння податків та зборів, подання податкової звітності, надання податкових консультацій, здійснення податкового контролю уповноваженими на це органами тощо, також може бути об'єктом цих відносин.

Вважаємо, що об'єктом податково-правових відносин є матеріальне за змістом врегульоване нормами права явище реальної дійсності, на яке впливає діяльність суб'єктів, права і обов'язки яких закріплені в чинних нормах податкового права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загітко А. П., Щукіна І. А. Сучасний тлумачний словник української мови. — Донецьк: ТОВ «ВКФ "БАО"», 2012. — 960 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Кер. вид. проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак. — К.: Видавництво «Дніпро», 2009. — 1332 с.
3. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / редактор-координатор — академик РАН Г. В. Осипов. — М.: Издательская группа ИНФРА. М — НОРМА, 1998. — 488 с.
4. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. — Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. — 264 с.
5. Философская энциклопедия / Гл. ред. Ф. В. Константинов. — М.: Советская Энциклопедия, 1967. — Т. 4. — 592 с.
6. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. — М.: Советская Энциклопедия, 1983. — 840 с.
7. Руткевич М. Н., Лойфман И. Я. Диалектика и теория познания. — М.: Мысль, 1994. — 383 с.
8. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: Підручник. — К.: Кондор, 2005. — 609 с.
9. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. — М.: Государственное издательство юридической литературы, 1961. — 381 с.
10. Вільнянський С. І. Радянське цивільне право. Частина 1. — Х.: Видавництво Харківського університету, 1966. — 320 с.
11. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. — М.: Юридическая литература, 1974. — 352 с.

12. Толстой Ю. К. К теории правоотношения. — Ленинград : Издательство Ленинградского Университета, 1959. — 88 с.
13. Остапенко О. І., Люблін В. Д. Адміністративно-правові відносини в умовах адміністративної реформи в Україні: Навчальний посібник / О. І. Остапенко, В. Д. Люблін. — Львів, 2007. — 119 с.
14. Загальна теорія держави і права : (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції) : навч. посіб. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 400 с.
15. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, А. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. — Харків : Право, 2011. — 584 с.
16. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : Підручник. — 4-те видання. — К. : Алерта, 2016. — 528 с.
17. Алексеев С. С. Проблемы теории права. Курс лекций в двух томах. — Т. 1. — Свердловск, 1972. — 396 с.
18. Податкове право України: Навч. посіб. / За ред. О. П. Гетманець, О. М. Шуміла / О. П. Гетманець, О. М. Шуміла, О. В. Покошова та ін. — К. : Хай-Тек Прес, 2013. — 432 с.
19. Податкове право [Текст] : навч. посіб. / М. Г. Волощук, М. В. Менджул. — Вид. 3-тє, доповн. і переробл. — Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2015. — 204 с.
20. Кучерявенко М. П. Податкове право: підручник / М. П. Кучерявенко. — Х. : Право, 2013. — 536 с.
21. Податкове право України (у схемах і таблицях) : навчальний посібник / О. М. Резнік, А. В. Солонар. — Суми : Видавничо-виробничє підприємство «Мрія-1», 2015. — 124 с.
22. Пришва Н. Ю. Публічні доходи: поняття та особливості правового регулювання: монографія / Н. Ю. Пришва. — К. : КНТ, 2008. — 200 с.
23. Бабін І. І. Податкове право : навч. посібник. — Вид. 2-ге, виправл. та доповн. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. — 496 с.
24. Теремецький В. І. Проблема визначення об'єкта у структурі податкових правовідносин / В. І. Теремецький // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2012. — № 1 (56). — С. 302–309.
25. Чорномаз О. Б. Податкове право України: навч. посібник / О. Б. Чорномаз. — Львів: ЛьвДУВС, 2016. — 700 с.
26. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13–14, № 15–16, № 17. — Ст. 112.
27. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. О. Єрошенко. — Донецьк : ТОВ «Глорія-Трейд», 2012. — 864 с.
28. Налоги и сборы Республики Армения // Налоговый вестник. — 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nalvest.ru/nv-articles/detail.php?ID=25709>.

REFERENCES:

1. Zahnitko A. P., Shchukina I. A. (2012). *Suchasnyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy* [The Modern Dictionary of Ukrainian language]. TOV VKF «BAO», Donetsk, 960 p. [in Ukrainian].
2. Movchan P. M., Nimchuk V. V. & Klichak V. I. (2009). *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [The Great Dictionary of Modern Ukrainian]. Vydavnytstvo «Dnipro», Kyiv, 1332 p. [in Ukrainian].
3. Osipov G. V. (1998). *Sociologicheskij enciklopedicheskij slovar* [The Sociological Encyclopedic Dictionary]. Izdatelskaja gruppa INFRA, Moscow, 488 p. [in Russian].
4. Petrusenko V. (2009). *Tлумачnyi slovnyk osnovnykh filosofskykh terminiv* [The Dictionary of basic philosophical terms]. Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik», Lviv, 264 p. [in Ukrainian].
5. Konstantinov F. V. (1967). *Filosofskaja enciklopedija* [The Philosophical Encyclopedia]. Sovetskaja Enciklopedija, Moscow, 592 p. [in Russian].
6. Ilichev L. F., Fedoseev P. N., Kovalev S. M. & Panov V. G. (1983). *Filosofskij enciklopedicheskij slovar* [The Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Sovetskaja Enciklopedija, Moscow, 840 p. [in Russian].
7. Rutkevich M. N., Lojzman I. Ja. (1994). *Dialektika i teorija poznavanja* [The Dialectics and the theory of knowledge]. Mysl., Moscow, 383 p. [in Russian].
8. Kelman M. S., Murashyn O. H. (2005). *Zahal'na teorija derzhavy ta prava* [The truth of power is that law]. Kondor, Kyiv, 609 p. [in Ukrainian].
9. Ioffe O. S., Shargorodskij M. D. (1961). *Voprosy teorii prava* [The Questions of the theory of law]. Gosudarstvennoe izdatelstvo juridicheskoy literatury, Moscow, 381 p. [in Russian].
10. Vilnianskyi S. I. (1966). *Radianske tsyvilne pravo* [The Soviet civil law]. Vydavnytstvo Kharkivskoho universytetu, Kharkiv, 320 p. [in Ukrainian].
11. Halfina R. O. (1974). *Obshhee uchenie o pravootnoshenii* [The general teaching about the le-

- gal relationship]. Juridicheskaja literatura, Moscow, 352 p. [in Russian].
12. Tolstoj Ju. K. (1959). *K teorii pravootnosbenija* [To the theory of the legal relationship]. Izdatelstvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad, 88 p. [in Russian].
13. Ostapenko O. I., Liublin V. D. (2007). *Administratyvno-pravovi vidnosyny v umovakh administratyvnoi reformy v Ukraini* [The Administrative and legal relations in administrative reform in Ukraine]. Lviv, 119 p. [in Ukrainian].
14. Zaichuk O. V., Onishchenko N. M. (2008). *Zahalna teoriia derzhavy i prava : (osnovni poniattia, kateorii, pravovi konstruktсии ta naukovyi kontseptsii)* [The general theory of law: (basic concepts, categories, legal structures and concepts)]. Yurinkom Inter, Kyiv, 400 p. [in Ukrainian].
15. Tsvik M. V., Petryshyn O. V., Avramenko L. V. & oth. (2011). *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [The legal theory of power and law]. Pravo, Kharkiv, 584 p. [in Ukrainian].
16. Skakun O. F. (2016). *Teoriia prava i derzhavy* [The Theory of Law and Power]. Alerta, Kyiv, 528 p. [in Ukrainian].
17. Alekseev S. S. (1972). *Problemy teorii prava* [The Problems of the theory of law]. Sverdlovsk, 396 p. [in Russian].
18. Hetmanets O. P., Shumilo O. M., Pokotaieva O. V. & oth. (2013). *Podatkove pravo Ukrainy* [The Tax Law Ukraine]. Khai-Tek Pres, Kyiv, 432 p. [in Ukrainian].
19. Voloshchuk M. H., Mendzhul M. V. (2015). *Podatkove pravo* [The Tax Law]. Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, Uzhhorod, 204 p. [in Ukrainian].
20. Kucheriavenko M. P. (2013). *Podatkove pravo* [The Tax Law]. Pravo Kharkiv, 536 p. [in Ukrainian].
21. Rieznik O. M., Solonar A. V. (2015). *Podatkove pravo Ukrainy (u skhemakh i tablytsiakh)* [The Tax Ukraine (charts and tables)]. Vydavnycho-vyrobnyche pidpriemstvo Mriia-1, Sumy, 124 p. [in Ukrainian].
22. Pryshva N. Iu. (2008). *Publichni dokhody: poniattia ta osoblyvosti pravovoho rebuliuвання* [The Public revenues: Concept and features of regulation]. KNT, Kyiv, 200 p. [in Ukrainian].
23. Babin I. I. (2013). *Podatkove pravo* [The Tax Law]. Chernivetskyi nats. un-t, Chernivtsi, 496 p. [in Ukrainian].
24. Teremetskyi V. I. (2012). *Problema vyznachen-nia obiekta u strukturi podatkovykh pravovidnosyn* [The problem of definition of the object in the structure of tax relations]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav [Bulletin of the Kharkov National University of Internal Affairs]. no. 1, p. 302–309. [in Ukrainian].
25. Chornomaz O. B. (2016). *Podatkove pravo Ukrainy* [The Tax Law Ukraine]. LvDUVS, Lviv, 700 p. [in Ukrainian].
26. Verkhovna Rada of Ukraine (2010). *Podatkovi kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine]. 2 December 2010, no 2755-VI, Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2011, no 13–14, no. 15–16, no. 17, Art. 112. [in Ukrainian].
27. Yeroshenko O. (2012). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi mowy* [The Great Dictionary of Modern Ukrainian]. TOV Hloriia-Treid, Donetsk, 864 p. [in Ukrainian].
28. Taxes and fees in the Republic of Armenia, Available: <http://www.nalvest.ru/nv-articles/detail.php?ID=25709>. Last accessed 25th May 2017.

УДК 343.575

Орлеан Андрій Михайлович

*Провідний науковий співробітник юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, доцент*

**ПРОБЛЕМИ УЗГОДЖЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ
ПІД ЧАС АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА
УКРАЇНИ З ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ
ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС**

Orlean A. M.

Harmonization of Terminology Related During Adaptation Ukrainian Legislation to Combating Illicit Traffic in Narcotic Drugs to EU Laws

Abstract. The article dwells on problems of Ukrainian illicit trafficking in narcotic drugs legislation adaptation to the European Union laws and international legal standards. The success of this process depends on quality of terminology harmonization. This becomes topical as some provisions of national legislation have not been harmonized with international legal acts ratified by Ukraine in the past century, and thus, are to be adopted to current EU norms.

The particular attention is paid on contradiction in terms in 1988 United Nations Convention against Illicit Trafficking in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances translation. In English text the term «criminal offence» is used in par. 1 and 2 of article 3, however the translation is different. In par. 1 this term is translated as «crime», and in par. 3 as «offence». Although it is about criminal offences, the notion being implement at Ukrainian legal system.

The conclusion is made that proper translation of international legal notions and terms is a necessity. In case of coincidence between original English and other languages official translations of Convention loss all efforts to adopt Ukrainian legislation in line with EU legislation are vain as we will speak about different things.

Key words: *harmonization of terminology, narcotic drugs, European Union laws, Ukrainian legal system, criminal offence, offence.*

Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів є однією з найактуальніших проблем сьогодення. Україна, як і будь-яка інша цивілізована країна зацікавлена в отриманні якнайшвидших позитивних результатів від протидії цьому злу.

Правовому регулюванню питань протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів приділяється значна увага Організацією Об'єднаних Націй та європейськими інституціями.

Зокрема, важливою у розглядуваній сфері є роль таких міжнародних нормативно-правових актів, як Єдина конвенція ООН про наркотичні засоби 1961 р.; Конвенція ООН про психотропні речовини 1971 р.; Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.; Декларація про керівні принципи скорочення попиту на наркотики 1998 р.; Політична декларація двадцятій спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН, присвячена спільній боротьбі з світовою проблемою наркотиків.

Поряд з іншими учасниками міжнародних угод, Україна взяла на себе низку міжнародних зобов'язань та має здійснювати конкретні заходи з протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Важливим інструментарієм для такої роботи є нормативно-правова база, що має бути повною мірою адаптованою до європейських стандартів та стандартів ООН.

В Україні дослідженнями питань подолання незаконного поширення наркотичних засобів та інших небезпечних для здоров'я населення речовин займалися такі науковці як Бабенко А. М., Баклан І. В., Бублейник В. А., Горінецький Й. І., Горох О. П., Митрофанов І. І., Музика А. А., Наден О. В., Павленко Р. М., Расюк Е. В., Ступник Я. В., Тимошенко В. А., Фесенко Є. В. та інші. Проте питання відповідності термінології національного законодавства законодавству ЄС у розглядуваній сфері в достатній мірі не опрацьовано.

Враховуючи викладене, метою цієї публікації є аналіз проблемних питань узгодження термінів та формулювань вітчизняного законодавства із законодавчими актами ЄС та надання рекомендацій щодо вирішення таких питань.

На виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань з подолання незаконного обігу наркотичних засобів, 28 серпня 2013 року розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено Стратегію державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року. В ній визначено, що боротьба з незаконним обігом наркотиків здійснюється, в тому числі, шляхом міжнародного співробітництва. При цьому зазначено, що міжнародне співробітництво у сфері обігу наркотиків є важливою складовою частиною реалізації зовнішньополітичних інтересів держави. У цьому контексті держава розширює і підвищує ефективність

міжнародного співробітництва на всіх рівнях у сфері формування наркополітики шляхом виконання спільних програм і проєктів, проведення досліджень у цій галузі, навчання та обміну досвідом з профілактики, лікування та реабілітації тощо, а також вживає заходів із приведення національного законодавства щодо наркотиків у відповідність з нормативними актами ООН, ЄС та кращими міжнародними зразками [1].

Вказані на початку цієї публікації міжнародні документи є визначальними для формування внутрішнього законодавства як України так і країн ЄС, зважаючи на той факт, що до Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. приєдналась Європейська Економічна Спільнота, правонаступником якої є Європейський Союз. Згідно статті 1 Рішення Ради цього міжнародного об'єднання від 22 жовтня 1990 року, вказана конвенція затверджена від імені Європейської Економічної Спільноти [2].

Імплементация конвенційних норм Європейським Союзом здійснюється в першу чергу на законодавчому рівні. Основні нормативні положення ЄС щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та їх аналогів викладені у трьох законодавчих актах. Це Рамкове рішення Ради Європейського Союзу від 25 жовтня 2004 року, яким встановлюються мінімальні правила стосовно складових елементів злочинів та санкцій у сфері незаконного обігу наркотичних засобів [3]; Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2013-2020 роки, прийнята Радою ЄС у 2012 році [4] та Програма юстиції на період з 2014 до 2020 року, затверджена Регламентом Європейського парламенту та Ради ЄС [5].

Укладеною у 2014 році Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної

енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони в якості цілей асоціації, окрім інших, визначено й сприяння поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах, посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод.

Статтею 21 Угоди передбачено, що Сторони співробітничатимуть у питаннях, що стосуються боротьби з незаконним обігом наркотиків, ґрунтуючись на спільно погоджених принципах, що відповідають міжнародним конвенціям у цій сфері, при цьому беручи до уваги Політичну декларацію та Декларацію про керівні принципи скорочення попиту на наркотики, прийняті на двадцятій спеціальній сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй з боротьби з наркотиками у червні 1998 року. Таке співробітництво спрямоване на боротьбу з незаконним обігом наркотиків, зменшення обсягів постачання, торгівлі та попиту на наркотики, боротьбу з наслідками для здоров'я та соціальними наслідками наркозалежності, а також на більш ефективне запобігання відводу хімічних прекурсорів, що використовуються для нелегального виробництва наркотиків та психотропних речовин. Сторони використовують необхідні методи співробітництва для досягнення зазначених цілей, забезпечуючи збалансований та інтегрований підхід до зазначених питань [6].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року «Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» затверджено План заходів з імпле-

ментації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014-2017 роки. Пунктом 65 цього плану передбачено підготовку пропозицій щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС у сфері обігу, боротьби з незаконним обігом наркотиків, прекурсорів та психотропних речовин, в тому числі в рамках виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України [7].

Поряд з іншим, успішність адаптаційного процесу залежить від якості узгодження термінологічного апарату нормативно-правових актів. Зазначений напрям набуває особливої актуальності зважаючи на те, що окремі положення національного законодавства на сьогоднішній день не узгоджені із положеннями міжнародно-правових актів, ратифікованими Україною ще в минулому столітті й, при цьому, потребують приведення у відповідність із сучасними нормами законодавства Європейського Союзу.

Так, в пунктах 1 та 2 статті 3 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року (далі — Конвенція 1988 року) йдеться про необхідність заборони низки діянь. Зокрема, в пункті 1 ст. 3 передбачені такі діяння як:

«(I) виробництво, виготовлення, екстрагування, приготування, пропозиція, пропозиція з метою продажу, розповсюдження, продаж, постачання на будь-яких умовах, посередництво, переправлення, транзитне переправлення, транспортування, імпорту або експорту будь-якого наркотичного засобу чи будь-якої психотропної речовини на порушення положень Конвенції 1961 року, цієї Конвенції з поправками або Конвенції 1971 року;

(II) культивування опійного маку, кокаїнового куща або рослини канабісу з метою виробництва наркотичних засобів на порушення

положень Конвенції 1961 року і цієї Конвенції з поправками;

(III) зберігання або купівлю будь-якого наркотичного засобу або психотропної речовини для цілей будь-якого з видів діяльності, перелічених у підпункті (I) вище;

(IV) виготовлення, транспортування або розповсюдження обладнання, матеріалів або речовин, зазначених у Таблиці I і Таблиці II, якщо відомо, що вони призначені для використання з метою незаконного культивування, виробництва або виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин;

(V) організація, керівництво або фінансування будь-яких правопорушень, перелічених у підпунктах (I), (II), (III) або (IV) вище» [8].

В пункті 2 статті 3 Конвенції 1988 року передбачаються такі дії як: «зберігання, придбання або культивування будь-якого наркотичного засобу або психотропної речовини для особистого споживання на порушення положень Конвенції 1951 року, Конвенції 1961 року з поправками або Конвенції 1971 року» [8].

При цьому, згідно неофіційного перекладу Конвенції 1988 року, який розміщено на електронному порталі Верховної Ради України, перелічені у пункті 1 діяння, мають бути визнані «**кримінальними злочинами**», а передбачені в пункті 2 — «**правопорушеннями**» [8]. Проте, зважаючи на відсутність у вітчизняному законодавстві поняття «кримінальні злочини», виникає необхідність з'ясувати, що саме має на увазі розглядуваний міжнародний документ.

Офіційний переклад Конвенції підготовлений Секретаріатом директивних органів Відділу з питань міжнародних договорів Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності та публікується на шести офіційних мовах Організації Об'єднаних Націй: англійській, арабській, іспанській, китайській, російській та французькій. У варіанті на російській мові у пункті 1 статті 3 Конвенції 1988 року так само йдеться про «уголовные преступления» (укр.: *кримінальні злочини* — А. О.), а у пункті 2 — про «правонару-

шения» (укр.: *правопорушення* — А. О.), що не полегшує вирішенню поставленого завдання [10, с. 87,89].

В той же час, в автентичному англійському варіанті Конвенції 1988 року і в пункті 1 і в пункті 2 статті 3 йдеться про необхідність віднесення наведених діянь у національному законодавстві країн до категорії «*criminal offence*» [11]. Виникає необхідність узгодження використаного в Конвенції 1988 року поняття «*criminal offence*» із відповідними поняттями вітчизняного законодавства та з'ясування до якого з них мають бути віднесені наведені у пунктах 1 та 2 ст. 3 цього документа діяння в національному законодавстві.

Варто зазначити, що в англійській мові використовується ціла низка термінів, якими позначаються правопорушення, злочини та інші делікти. Вони різняться як за змістом так і за географією використання. Так, наприклад, «*misdeemeanour*» та «*felony*», позначаючи окремі види правопорушень традиційно використовуються в англосаксонській, в той час як «*offence*», «*violation*», «*crime*» переважно вживаються у романо-германській правовій сім'ї.

Слово «*offence*» перекладається як «порушення (чого-небудь); провина; правопорушення; злочин; військ. дисциплінарна провина» [12]. Це поняття розтлумачується у декількох значеннях: «*A breach of a law or rule; an illegal act. A thing that constitutes a violation of what is judged to be right or natural*» [13] (укр.: *порушення закону чи правила; незаконний акт. Будь-що, що є порушенням того, що вважається правильним та природним* — А. О.). Зважаючи на наведене тлумачення цього поняття, воно скоріше відповідає вживаному у національній правовій системі поняттю «правопорушення» ніж поняттю «злочин».

Слово «*criminal*» перекладається як прикметник: «злочинний, кримінальний» [12]. Воно розтлумачується як «*Relating to crime. Relating to crime as opposed*

to civil matters» (укр.: пов'язаний із злочином. Такий що відноситься до злочину на відміну від цивільних справ — А. О.) [13]. Отже це слово використовується для підкреслення наявності ознак злочинного.

Зважаючи на наведені вище переклад та тлумачення слів «*criminals*» та «*offence*», логічно припустити, що в Конвенції 1988 року йдеться про необхідність віднесення відповідних діянь до категорії правопорушень, при чому правопорушень саме кримінальних. Тобто найближчим вітчизняним аналогом терміну «*criminal offence*», вжитому у Конвенції 1988 року, скоріше буде не «правопорушення» та не «кримінальний злочин», а саме «кримінальне правопорушення». Проте для набуття впевненості в такому твердженні доцільно звернутись до вітчизняного розуміння цих термінів.

Поняття «кримінальний злочин», як вже зазначалося, не вживається у вітчизняному законодавстві та вочевидь не може вважатись коректним, зважаючи на те, що прикметник «кримінальний» не додає іменнику «злочин» жодної додаткової (не притаманної останньому) ознаки. Отже подібне словосполучення є аналогічним горезвісному виразу «масло масляне».

Поняття «правопорушення» за своєю суттю охоплює діяння, що порушують встановлений законом (у широкому його розумінні), порядок реалізації прав, свобод та інтересів, а також здійснення обов'язків. Будь-яка невідповідність фактичних обставин юридичним приписам має трактуватися як правопорушення з урахуванням особливостей методів правового регулювання суспільних відносин, у яких реалізуються права, свободи та інтереси, виконуються обов'язки [9, с. 46].

Таке розуміння поняття «правопорушення» може підлягати навіть більш широкому тлумаченню. Зокрема, варто погодитись із В. М. Куцом, котрий визначає «правопорушення» як спричинення шкоди законним правам та інтер-

есам особистості, суспільства чи держави незалежно від того, чи усвідомлює особа, котра вчинила злочин, зазначений факт, та від її деліктоздатності, що тягне за собою не лише юридичну відповідальність, а і застосування інших засобів правового реагування [14, с. 67]. «Кримінальне правопорушення» при цьому розглядається як родове поняття відносно злочинів й кримінальних проступків та як один з видів правопорушень. Під «кримінальним правопорушенням» пропонується розуміти протиправне діяння, що спричинило конфлікт стосовно завдання одним із його учасників суттєвої шкоди іншому або створення загрози настання такої шкоди, правовим наслідком якого є передбачені законом заходи кримінально-правового реагування з метою розв'язання цього конфлікту [14, с. 68]. Фактично бачимо, що згідно наведеного підходу, поняттям «кримінальні правопорушення» цілком логічно охоплюються злочини та кримінальні проступки. При цьому, незважаючи на певні відмінності у визначенні «кримінального правопорушення», більшість вітчизняних науковців дотримуються позиції віднесення до його різновидів злочину та кримінального проступку [16, с. 355–356; 17, с. 156].

Наведене бачення поняття «кримінальне правопорушення», на наш погляд, найбільшою мірою відповідає англійському терміну «*criminal offence*».

Поряд з іншим, звернення до англійського тексту Конвенції 1988 року дозволяє зробити висновок про те, що остання не містить імперативних приписів щодо віднесення передбачених в пункті 1 статті 3 діянь у сфері обігу наркотичних засобів до одного, а передбачених в пункті 2 статті 3 — до іншого видів кримінальних правопорушень, як це можна було припустити з аналізу українського та російськомовного перекладів цього документа. Змістова різниця між пунктом 1 та пунктом 2

статті 3 Конвенції 1988 року вочевидь полягає у імперативності чи дискреційності повноважень держав — учасниць щодо визнання тих чи інших діянь кримінальними правопорушеннями.

Додаткове підтвердження цьому можна знайти в Рамковому рішенні Ради Європейського Союзу від 25 жовтня 2004 року, яким встановлюються мінімальні правила стосовно складових елементів злочинів та санкцій у сфері незаконного обігу наркотичних засобів [3]. В пункті 2 статті 2 цього, узгодженого із положеннями Конвенції 1988 року, документа йдеться про необов'язковість встановлення кримінального покарання за незаконні дії щодо наркотичних засобів, вчинені для їх особистого споживання.

Підсумовуючи викладене, варто відмітити наступне.

1. Неофіційний україномовний варіант перекладу Конвенції 1988 року є некоректним, депо спотворює істинний зміст цього міжнародного документу та може спричинити помилки в

процесі приведення національного законодавства у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів у відповідність до міжнародних стандартів та законодавства ЄС.

2. Закріплене в пунктах 1 та 2 статті 3 англійської версії Конвенції 1988 року поняття «criminal offence» відповідає використуваному в національному законодавстві термінологічному словосполученню «кримінальне правопорушення» та має відповідним чином перекладатись українською мовою.

3. Операції з наркотичними засобами, психотропними речовинами чи їх аналогами, перелічені у пункті 1 статті 3 Конвенції 1988 року, мають бути визнані кримінальними правопорушеннями обов'язково. В той же час державам — учасницям надано право самостійного прийняття рішення щодо визнання або невизнання дій, перелічених у пункті 2 статті 3 Конвенції 1988 року кримінальними правопорушеннями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України 28 серпня 2013 року № 735-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80/print1489998528900426>.
2. Council Decision of 22 October 1990 concerning the conclusion, on behalf of the European Economic Community, of the United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances (90/611/EEC) // Official Journal of the European Union. — L 326. — 24.11.90. — P. 0056–0057. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?ur=CELEX:31990D0611&qid=1493916573002&from=EN>.
3. Council Framework Decision 2004/757/JHA of 25 October 2004 laying down minimum provisions on the constituent elements of criminal acts and penalties in the field of illicit drug trafficking. // Official Journal of the European Union. — L 335. — 11.11.2004. — P. 0008–0011. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004>

4. EU Drugs Strategy (2013–20) (2012/C 402/01) // Official Journal of the European Union. — C 402. — 29.12.2012. — P. 0001–0010. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012XG1229\(01\)&qid=1493915805095&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012XG1229(01)&qid=1493915805095&from=EN).
5. Regulation (EU) No 1382/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing a Justice Programme for the period 2014 to 2020. // Official Journal of the European Union. — L 354. — 28.12.2013. — P. 0073–0083.
6. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part. Available: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
7. Action Plan implementation Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part for 2014–2017 was approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine from September 17, 2014 «On

implementation Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part». Available: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80#n12>.

8. United Nations Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances 1988. Available: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_096/page.

9. Самбор М. А. Правопорушення та проступок: до питання співвідношення понять в умовах розвитку законодавства про адміністративні та кримінальні правопорушення / М. А. Самбор // Юридична наука. — 2013. — № 8. — С. 39–48.

10. Convention on International Drug Control. Office of the United Nations on Drugs and Crime. Vienna. 2014.

11. United Nations Convention against illicit traffic in narcotic drugs and psychotropic substances, 1988. — UN. — 22 p.

12. ABBYY Lingvo Online — онлайн слов-

ник [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lingvo.ua>.

13. English. Oxford Living Dictionaries. Powered by OXFORD [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://en.oxforddictionaries.com>.

14. Куц В. М. Від суб'єкта злочину до суб'єкта кримінального правопорушення / В. М. Куц // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2016, № 4. — С. 66–72.

15. Council Resolution of 20 December 1996 on sentencing for serious illicit drug-trafficking (97/C 10/02) // Official Journal of the European Union. — С 10. — 11.1.1997. — P. 0003–0004.

16. Федотова Г. В. Теоретичні та прикладні засади упровадження інституту кримінального проступку в кримінальне право України: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Федотова Ганна Валеріївна ; Держ. НАДІ М-ва внутр. справ України. — Київ, 2017. — 468 с.

17. Мірошніченко Н. М. Щодо визначення поняття «кримінальне правопорушення» / Н. М. Мірошніченко // Право і суспільство. — 2015. — № 6(2). — С. 153–157.

REFERENCES:

1. Ethe Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), *Rozporiadzhennia «Stratehiia derzhavnoi polityky shchodo narkotyktiv na period do 2020»* [The order «Strategy of drug policy for the period till 2020»], 28 August 2013, no. 735-p Available: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80/print1489998528900426>.

2. Council Decision of 22 October 1990 concerning the conclusion, on behalf of the European Economic Community, of the United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances (90/61 1 /EEC), Official Journal of the European Union, L 326, 24.11.90, P. 0056–0057. Available: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?ur=CELEX:31990D0611&qid=1493916573002&from=EN>.

3. Council Framework Decision 2004/757/JHA of 25 October 2004 laying down minimum provisions on the constituent elements of criminal acts and penalties in the field of illicit drug trafficking, Official Journal of the European Union, L 335., 11.11.2004, P. 0008–0011. Available: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004F0757&qid=1493916573002&from=EN>.

4. EU Drugs Strategy (2013 — 20) (2012/ C 402/01), Official Journal of the European Union, C 402, 29.12.2012, P. 0001–0010. Available: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012XG1229\(01\)&qid=1493915805095&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012XG1229(01)&qid=1493915805095&from=EN).

5. Regulation (EU) No 1382/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing a Justice Programme for the period 2014 to 2020. Official Journal of the European Union. L 354. 28.12.2013. P. 0073–0083.

6. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part. Available: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

7. Action Plan implementation Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part for 2014–2017 was approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine from September 17, 2014 «On implementation Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part». Available: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80#n12>.

8. United Nations Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances 1988. Available: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_096/page.

9. Sambor M. A. (2013). *Pravoporushennia ta prostupok: do pytannia spivvidnosnennia poniat v umovah*

- rozvitku zakonodavstva pro administratyvni ta kriminalni pravoporusbennia* [Offenses and misconduct, to the relationship between the concepts in the development of legislation on administrative and criminal offenses]. *Yuridichna nauka* [Legal science], no. 8, p. 39–48. [in Ukrainian].
10. Convention on International Drug Control. Office of the United Nations on Drugs and Crime. Vienna. 2014.
11. United Nations Convention against illicit traffic in narcotic drugs and psychotropic substances, 1988. UN. 22 p.
12. ABBYY Lingvo Online dictionary. Available: <http://www.lingvo.ua>.
13. English. Oxford Living Dictionaries. Powered by OXFORD Available: <https://en.oxforddictionaries.com>.
14. Kuts V. M. (2016). *Vid sub'ecta zlochinu do sub'ecta kriminalnogo pravoporusbennia* [On the subject of crime subject to criminal offenses]. *Vicnyk Natsionalnoyi akademiyi procuratury Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Prosecution of Ukraine]. no. 4, p. 66–72. [in Ukrainian].
15. Council Resolution of 20 December 1996 on sentencing for serious illicit drug-trafficking (97/C 10/02). Official Journal of the European Union. C. 10. 11.1.1997. P. 0003–0004.
16. Fedotova G. V. (2017). *Teoretichni ta prikladni zasady uprovozbennia instytutu kriminalnogo prostupku v kriminalne pravo Ukrainy* [Theoretical and applied principles of implementation institute criminal offenses in the Criminal Law Ukraine]. Dissertation for the degree of Doctor of Law, Research Institute of the Ministry of Interior, Kiyiv, 468 p. [in Ukrainian].
17. Miroshichenko N. M. (2015). *Shchodo viznachennia poniatia «kriminalne pravoporusbennia»* [Regarding the definition of «criminal offense»]. *Pravo I suspilstvo* [Law and Society]. no.6, pp. 153–157. [in Ukrainian].

УДК 343.01

Загиней Зоя Аполлінаріївна

*Начальник відділу науково-методичного забезпечення
прокурорської діяльності у сфері запобігання та протидії корупції*

Науково-дослідного інституту

Національної академії прокуратури України,

доктор юридичних наук, доцент

ВИДИ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Zagynay Z. A.

Types of Activities Criminal Law for Legal Persons under the Criminal Code of Ukraine

Abstract. In the article the problem of formulation types legislative measures criminal law applicable to legal entities under the Criminal Code of Ukraine. In particular, identified the following main shortcomings: determining the amount of the fine depending on whether the undue advantage was obtained, and the possibility of calculating the amount of benefit; great list of offenses for which can be used and the elimination of crimes is common ground application of measures of legal entities criminal law; inability to use any legal entity of the measures criminal law in the event of its Agent of the crimes set out in Articles 209 and 306 of the Criminal Code of Ukraine.

Proposed amendments to the Criminal Code of Ukraine to improve regulatory regulation applying to the legal entities activities criminal law.

Key words: *west criminal law, a legal person, Agent, liquidation, confiscation of property, fines, undue advantage.*

З метою виконання міжнародних зобов'язань у Кримінальний кодекс України (КК України) було внесено зміни, які передбачають матеріальні підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (Розділ XVI-1). КК України було доповнено цією структурною частиною Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23 травня 2013 р. [1]. Згодом зміни були внесені Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. [2]. Спроби змінити кримінальний закон України у цій частині здійснювалися й

раніше. Так, Верховною Радою України 11 червня 2009 р. було прийнято Закон «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» [3]. Проте він втратив чинність на підставі Закону України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції» від 21 грудня 2010 р. [4]. Відповідні зміни було внесено і в Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України). Однак, на відміну від КК України, КПК України не містить самостійної структурної частини, в якій були б сконцентровано норми щодо процедури застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Незважаючи на нормативне забезпечення відповідного інституту кримінального та кримінального процесуального права, все ж

застосування відповідних норм просувається досить кволо, що обумовлюється різними чинниками, серед яких — неадекватність відповідного законодавства.

У кримінально-правовій літературі проблема застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру також є доволі новою. Її дослідженням займалися такі науковці, як Є. Ю. Антонова, А. С. Беніцький, В. К. Гришук, О. О. Дудоров, С. Г. Дюмін, К. П. Задоя, О. О. Книженко, О. О. Комоско, В. М. Куц, О. О. Михайлов, А. В. Наумов, А. С. Нерсисян, О. Ф. Паска, А. В. Савченко, І. В. Ситковський, В. С. Сотніченко, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк, Г. З. Яремко, А. М. Яценко та інші. Однак здебільшого вчені зосереджують увагу на доцільності та недоцільності встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб, а також на концептуальних засадах застосування до них заходів кримінально-правового характеру. Втім проблема видів таких заходів у теорії кримінального права залишається маловивченою.

Насамперед, зауважимо, що зазвичай міжнародні документи, учасником яких є Україна, не містять положень про види покарань, що можуть застосовуватися до юридичних осіб у разі вчинення злочину її уповноваженою особою. У них зазвичай вказується, що до юридичних осіб мають бути застосовані ефективні, пропорційні та переконливі кримінальні або некримінальні санкції [5; 7; 9; 13; 15; 19; 22]. Лише у деяких з них міститься вказівка про доцільність передбачення за корупційні злочини таких покарань, як штраф та конфіскація майна [7; 9; 17]. Таким чином, кожна держава на власний розсуд може визначити перелік тих покарань, що можуть застосовуватися до юридичних осіб. В Україні, враховуючи квазікримінальний характер відповідальності юридичних осіб, до них можуть застосовуватися «квазіпокарання» — заходи

кримінально-правового характеру. При цьому законодавець України підкреслює, що незважаючи на текстуальний збіг окремих покарань та заходів кримінально-правового характеру («застосування заходів кримінально-правового характеру» та «призначення покарання»).

Зауважимо, що заходи кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватися до юридичних осіб, за своєю суттю є адміністративними стягненнями. Однак у зв'язку з тим, що ці заходи застосовуються за наявності предикату — злочину фізичної особи (уповноваженої особи юридичної особи) — вони передбачені у КК України. Отже, така властивість, зокрема, обумовлює її назву «квазікримінальна відповідальність юридичних осіб», якої ніби немає, яка є уявною, а саме найменування може використовуватися у теорії кримінального права.

Згідно зі ст. 96-6 КК України до юридичних осіб судом можуть бути застосовані такі заходи кримінально-правового характеру: штраф, конфіскація майна, ліквідація. Насамперед, зауважимо, що порядок розміщення заходів кримінально-правового характеру (ст. 96-6 КК України), а також розташування статей цього Кодексу, які спочатку визначають підстави застосування штрафу (ст. 96-7 КК України), конфіскації майна (ст. 96-8 КК України), ліквідації (ст. 96-9 КК України), порушує логіку побудови кримінально-правового припису. На нашу думку, спочатку доцільно передбачити основні заходи кримінально-правового характеру (штраф та ліквідацію), а далі — додатковий захід (конфіскацію майна).

Штраф згідно з ч. 1 ст. 96-7 КК України — це грошова сума, що сплачується юридичною особою на підставі судового рішення. У наступних частих цієї статті визначено порядок обчислення розміру штрафу, який залежить від того, було чи не було одержано неправомірну вигоду або можна чи ні об-

числити розмір цієї вигоди. Так, якщо неправомірну вигоду було одержано, суд застосовує штраф, виходячи з двократного розміру цієї вигоди (ч. 2 ст. 96-7 КК України). У разі коли неправомірну вигоду не було одержано, або її розмір неможливо обчислити, суд, залежно від ступеня тяжкості злочину, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, призначає штраф, визначений у розмірах, передбачених у ч. 3 ст. 96-7 цього Кодексу. Ураховуючи положення ч. 2 ст. 96-6 КК України, в якій передбачено поділ заходів кримінально-правового характеру на основні та додаткові, а також підстави застосування ліквідації як заходу кримінально-правового характеру (ст. 96-9 цього Кодексу), відзначимо, що штраф — це основний захід кримінально-правового характеру, що може застосовуватися до юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою будь-якого зі злочинів, передбачених у ст. 96-3 КК України. Проте цей висновок попередній.

Проаналізувавши ст. 96-7 КК України, відзначимо, що основним критерієм, який покладено в основу визначення розміру штрафу як заходу кримінально-правового характеру, є *неправомірна вигода*. Однак у цій статті не міститься вказівки з приводу того, в якому значення використовується відповідний термінологічний зворот та чи можна у цьому разі послуговуватися законодавчою дефініцією поняття «неправомірна вигода», передбаченому у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» [12]. Нагадаємо, що згідно з ч. 1 цього Закону неправомірна вигода — це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [12]. Згідно з Законом України «Про відповідальність юридичних осіб

за корупційні правопорушення» пропонувалося застосовувати до юридичних осіб штраф без прив'язки до розміру неправомірної вигоди (хабара) [3], хоча сам закон стосувався протидії саме корупційним правопорушенням.

Загальноприйнятим правилом тлумачення у випадку, коли у законі використовується термін, визначення якого закріплено в іншому нормативно-правовому акті, є таке: значення відповідного поняття у цьому нормативно-правовому акті може відрізнитися у випадку, якщо в самому законі міститься вказівка на це. Що стосується поняття «неправомірна вигода» у КК України, то його визначення міститься у примітці ст. 160 «Підкуп виборця, учасника референдуму», примітці 2 ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», примітці ст. 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» цього Кодексу). При цьому у двох останніх примітках дефініції поняття «неправомірна вигода» ідентичні із дефініцією відповідного поняття, передбаченого у Законі України «Про запобігання корупції», яка наводилася вище. Водночас дефініція поняття «неправомірна вигода» у примітці ст. 160 КК України відрізняється від попередніх, насамперед тим, що така вигода повинна мати виключно майновий характер, оскільки обмежена законодавцем вартісним критерієм (їх вартість перевищує три відсотки розміру мінімальної заробітної плати). В іншому ж дефініція поняття «неправомірна вигода» у примітці ст. 160 та у примітці 2 ст. 354, примітці ст. 364-1 — ідентичні. Відтак, на нашу думку, законодавець обмежив зміст поняття «неправомірна вигода» у всьому КК України значенням відповідного поняття у Законі України «Про запобігання корупції». Тому у ст. 96-7 цього Кодексу поняття «неправомірна вигода» має такий же зміст,

який передбачений для нього у Закон України «Про запобігання корупції».

Ураховуючи це, штраф як захід кримінально-правового характеру є надзвичайно обмеженим у застосуванні до юридичних осіб. На нашу думку, цей захід *може застосовуватися до юридичних осіб лише у випадку вчинення корупційних злочинів*, предметом яких є неправомірна вигода (злочинів, передбачених у чч. 1, 2 ст. 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», чч. 1, 2 ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги», ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі» та ст. 369-2 «Зловживання впливом» КК України), а також *злочину, передбаченого ст. 160 «Підкуп виборця, учасника референдуму»* КК України.

Водночас якщо системно проаналізувати положення ст.ст. 96-7 та 96-9 цього Кодексу, доходимо висновку, що за вчинення уповноваженою особою злочинів, передбачених у ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» та ст. 306 «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів» КК України, до юридичної особи не може бути застосовано ні штраф (оскільки неправомірна вигода не виступає предметом відповідних складів злочинів), ні ліквідація (оскільки у ст. 96-9 КК України, в якій наведено вичерпний перелік злочинів, за вчинення яких може застосовуватися цей захід кримінально-правового характеру, відсутні злочини, передбачені ст.ст. 209 та 306 цього Кодексу) як основні заходи кримінально-правового характеру. Вбачається, що така ситуація є істотним недоліком законодавчої регламентації застосування таких заходів до юридичних осіб та є прогалиною кримінально-правового регу-

лювання, яка вимагає якнайшвидшого виправлення.

Як було зазначено вище, розмір штрафу як заходу кримінально-правового характеру залежить від того, було чи не було одержано неправомірну вигоду або можна чи ні обчислити розмір цієї вигоди. Вказуючи у ч. 1 ст. 96-7 КК України на те, що суд застосовує штраф, виходячи з двократного розміру незаконно одержаної неправомірної вигоди, законодавець використовує при цьому єдиний критерій: неправомірна вигода має бути одержана. На відміну від неї, у ч. 2 цієї статті визначено диференційовані розміри штрафу як заходу кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватися судом у випадку, коли неправомірну вигоду не було одержано, або її розмір неможливо обчислити.

На нашу думку, використання у ч. 1 ст. 96-7 КК України єдиного критерію обчислення розміру штрафу має певний недолік. Нагадаємо, що законодавець визнає кримінально караним не лише надання (одержання) неправомірної вигоди, а й пропозицію (прийняття пропозиції), обіцянку (прийняття обіцянки) її надати. Тому можна уявити ситуацію (і вона є абсолютно реальною), коли неправомірну вигоду не було одержано (вона лише була запропонована або обіцяна уповноваженою особою юридичної особи), однак її розмір можна обчислити з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження (наприклад, коли уповноважена особа у бесіді висловила пропозицію або пообіцяла надати конкретну суму неправомірної вигоди або написала її розмір на папері, що зафіксовано на фото- чи відеозйомці або підтверджено іншими доказами). У такому випадку суд при обчисленні штрафу повинен виходити з розмірів, визначених у ч. 2 ст. 96-7 КК України, який залежить від ступеня тяжкості вчиненого злочину та визначається законодавцем

у мінімальних та максимальних межах з урахуванням такого грошового еквівалента, як неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Відтак у такому випадку розмір неправомірної вигоди може бути значно більшим, ніж розмір штрафу як заходу кримінально-правового характеру, що не забезпечує виконання вимоги міжнародних документів про як ефективність та співрозмірність покарань (за законодавством України — заходів кримінально-правового характеру), що застосовуються до юридичних осіб.

Звернемо увагу й на тому, чи можна вважати штраф «універсальним» заходом кримінально-правового характеру, що може застосовуватися у всіх без винятку випадках. На перший погляд — так. Як відомо, за вчинення одного злочину фізичною особою може призначатися одне основне покарання. Очевидно, таке ж правило слід використувати і щодо юридичних осіб: за наявності підстави, визначеної у ст. 96-3 КК України щодо юридичної особи може застосовуватися лише один захід кримінально-правового характеру: штраф або ліквідація. Ураховуючи те, що у ст. 96-9 цього Кодексу передбачено вичерпний перелік злочинів, у разі вчинення будь-якого з них до юридичної особи застосовується ліквідація (імперативне формулювання «застосовується»), доходимо висновку, що штраф як захід кримінально-правового характеру не може застосовуватися до юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою будь-якого злочину, передбаченого у ст. 96-9 КК України.

Ліквідація як захід кримінально-правового характеру до юридичних осіб регламентується у ст. 96-9 КК України, в якій наводиться вичерпний перелік злочинів, за вчинення яких уповноваженою особою вона може застосовуватися. Зауважимо, що перелік цих злочинів є майже ідентичний від тих переліків, що визначені законодавцем у

пп. 3, 4 ч. 1 ст. 96-3 цього Кодексу. Водночас ліквідація не може застосовуватися за вчинення уповноваженою особою злочинів, передбачених ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», ст. 306 «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів», чч. 1, 2 ст. 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», чч. 1, 2 ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги», ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі», ст. 369-2 «Зловживання впливом» КК України.

Проаналізувавши перелік злочинів, за вчинення яких уповноваженою особою до юридичної особи може застосовуватися ліквідація як захід кримінально-правового характеру, вбачається такий недолік: він *не відповідає переліку злочинів, які є підставою застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру* (п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України). Так, відповідно до ст. 96-9 цього Кодексу ліквідація може застосовуватися до юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою злочину, передбаченого ст. 436-2 «Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» КК України, у той час як у переліку злочинів, що є підставою застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (п. 4 ч. 1 ст. 96-3 цього Кодексу) цей злочин не передбачений. Очевидно, що за наявності такої колізії слід надавати перевагу нормі, що визначає загальні підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. А тому очевидно, що *за вчинення злочину, передбаченого ст. 436-2*

КК України, ліквідація як захід кримінально-правового характеру застосовуватися не може.

У Законі України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» було передбачено, що ліквідація юридичної особи здійснюється в порядку, передбаченому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» (ч. 2 ст. 7) [3]. На відміну від нього, у ст. 96-9 КК України не встановлено, в якому порядку здійснюється ліквідація юридичної особи як заходу кримінально-правового характеру. Вважаємо за доцільне в ч. 2 цієї статті вказати, що ліквідація застосовується до юридичної особи у порядку, визначеному Цивільним кодексом України.

Враховуючи соціально-політичну ситуацію у нашій державі, вважаємо за доцільне «реанімувати» положення ч. 3 ст. 7 Закону України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», в якій передбачалося, що у разі якщо юридична особа здійснює діяльність у галузі, що має стратегічне значення для безпеки держави, ліквідація до неї не застосовується [3]. Однак відповідне положення доцільно привести у відповідність з регулятивним законодавством [13] та передбачити, що ліквідація не застосовується до юридичної особи, яка має стратегічне значення для економіки і безпеки держави.

Ліквідація є основним заходом кримінально-правового характеру. У випадках, передбачених у ст. 96-8 КК України, ліквідація може застосовуватися з **конфіскацією майна** (додатковий захід кримінально-правового характеру). Загальний порядок ліквідації юридичних осіб визначається ЦК України та Господарським кодексом України. Ліквідація, як зазначено у них, може відбуватися й у примусовому порядку — за рішенням суду (п. 2 ч. 1 ст. 110 ЦК України). Майнові претензії кредиторів задовольняються з майна юридичної особи.

ЦК України визначає черговість задоволення вимог кредиторів. Згідно зі ст. 112 цього Кодексу у разі ліквідації платоспроможної юридичної особи вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості: 1) у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом; 2) у другу чергу задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності; 3) у третю чергу задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів); 4) у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

Таким чином, після задоволення всіх вимог кредиторів майна юридичної особи може не виявитися, а тому фактичне виконання конфіскації майна як додаткового заходу кримінально-правового характеру може виявитися неможливим або ускладненим.

Отже, підводячи підсумок дослідження у цій статті, зробимо такі *основні висновки*.

1. Законодавець припустився суттєвих вад, формулюючи заходи кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватися до юридичних осіб, які можуть ускладнювати або унеможливити їх застосування на практиці.

2. Поняття «неправомірна вигода» у ст. 96-7 КК України має такий же зміст, як і в Законі України «Про запобігання корупції».

3. Штраф як захід кримінально-правового характеру *може застосовуватися до юридичних осіб лише у випадку вчинення корупційних злочинів*, предметом яких є неправомірна вигода (злочинів, передбачених у чч. 1, 2 ст. 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», чч. 1, 2 ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги»,

ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі» та ст. 369-2 «Зловживання впливом» КК України), а також *злочину, передбаченого ст. 160 «Підкуп виборця, учасника референдуму»* КК України. Водночас штраф не може застосовуватися за вчинення уповноваженою особою злочинів, перелічених у ст. 96-9 КК України.

4. За вчинення уповноваженою особою злочинів, передбачених у ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» та ст. 306 «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів» КК України, до юридичної особи не може бути застосовано ні штраф, ні ліквідація як основні заходи, а відтак і конфіскація майна як додатковий захід кримінально-правового характеру.

5. Перелік злочинів, за вчинення яких може бути застосована ліквідація (ст. 96-9 КК України) не відповідає переліку злочинів, які є підставою застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України). Ліквідація може застосовуватися до юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою злочину, передбаченого ст. 436-2 «Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та про-

паганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» КК України, у той час як у переліку злочинів, що є підставою застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (п. 4 ч. 1 ст. 96-3 цього Кодексу) цей злочин не передбачений. За наявності такої колізії слід надавати перевагу нормі, що визначає загальні підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

6. Запропоновано у ч. 1 ст. 96-9 КК України передбачити, що ліквідація не застосовується до юридичної особи, яка має стратегічне значення для економіки і безпеки держави, а в у ч. 2 цієї статті вказати, що ліквідація застосовується до юридичної особи у порядку, визначеному Цивільним кодексом України.

Виявлені та проаналізовані вище недоліки формулювання у статтях КК України заходів кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватися до юридичних осіб, далеко не єдині. Подальше вивчення, а тим більше фактичне застосування таких заходів може «оголити» й інші проблеми як технічного, так і змістовного характеру, які утруднюють, а то й унеможливають їх застосування до юридичних осіб. Тому висновки, одержані у цій статті, можуть бути використані для подальшого вивчення проблем застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб»: Закон України від 23 травня 2013 року № 314-VII. Url: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/314-18/paran6#n6>.
2. «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. Url: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/page>.
3. «Про відповідальність юридичних осіб за

- вчинення корупційних правопорушень»: Закон України від 11 червня 2009 року № 1507-VI. Url: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1507-17>.
4. «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції»: Закон України від 21 грудня 2010 року № 2808-VI. Url: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2808-17>.
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: міжнародний документ від 15 листопада 2000 р. Url: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: міжнародний документ від 31 жовтня 2003 р. Url: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/print1490177579980866.

7. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: міжнародний документ від 27 січня 1999 р. Url: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101.

8. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність: міжнародний документ від 21 листопада 2001 р. Url: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

9. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: міжнародний документ від 16 травня 2005 р. Url: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_948.

10. Факультативний протокол до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права

дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: міжнародний документ від 1 січня 2000 р. Url: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_160.

11. Конвенція Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я: міжнародний документ від 28 жовтня 2011 р. Url: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_a91.

12. «Про запобігання корупції»: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII Url: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/paran116#n116>.

13. Перелік об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 р. № 83 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-%D0%BF>.

REFERENCES:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013). *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vykonannia Planu dii shchodo liberalizatsii Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhymu dlia Ukrainy stosovno vidpovidalnosti yurydychnykh osib»* [Law of Ukraine «On amendments to some legislative acts of Ukraine to implement the Action Plan to liberalize the EU visa regime for Ukraine on the liability of legal persons»], 23 May 2013, no. 314-VII, Available: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/314-18/paran6#n6>. [in Ukrainian].

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014). *Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia prav i svobod bro-madian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy»* [Law of Ukraine «On ensuring rights and freedoms of citizens and legal regime of the temporarily occupied territory of Ukraine»]. 15 April 2014, no. 1207-VII, Available: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/page>. [in Ukrainian].

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2009). *Zakon Ukrainy «Pro vidpovidalnist yurydychnykh osib za vchynennia koruptsiinykh pravoporushen»* [Law of Ukraine «On the liability of legal persons for corruption»]. 11 June 2009, no. 1507-VI, Available: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1507-17>. [in Ukrainian].

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010). *Zakon Ukrainy «Pro vyznannia takykh, shcho vtratylы chynnist, deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo zapobihannia ta protydii koruptsii»* [Law of Ukraine «On ceasing to be invalid some laws of Ukraine on Prevention and Combating Corruption»]. 11 December 2010, no. 2808-VI, Available:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2808-17>. [in Ukrainian].

5. United Nations (2000). *Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti* [The United Nations Convention against Transnational Organized Crime]. 15 November 2000, Available: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_789. [in Ukrainian].

6. United Nations (2003). *Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii* [The United Nations Convention against Corruption]. 31 October 2003, Available: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/print1490177579980866. [in Ukrainian].

7. Council of Europe (1999). *Kryminalna konventsiiia pro borotbu z koruptsiieiu* [Criminal Law Convention on Corruption]. 27 January 1999, Available: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101. [in Ukrainian].

8. Council of Europe (2001). *Konventsiiia Rady Yevropy pro kiberzlochynnist* [Council of Europe Convention on Cybercrime]. 21 November 1999, Available: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_575. [in Ukrainian].

9. Council of Europe (2005). *Konventsiiia Rady Yevropy pro vidmyvannia, poshuk, arest ta konfiskatsiiu dokhodiv, odezhananykh zlochynnym shliakhom, ta pro finansuvannia teroryzmu* [Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism]. 16 May 2005, Available: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_948. [in Ukrainian].

10. United Nations (2003). *Fakul'tatyvnyi protokol*

do Konvencii OON pro prava dytyny shchodo torhinli diimy, dytiachoi prostytutsii i dytiachoi pornobrafii [The Optional Protocol to the United Nations Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography]. 16 January 2005, Available: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_160. [in Ukrainian].

11. Council of Europe (2011). *Konvencsiia Rady Yevropy pro pidroblennia medychnoi produktsii ta podobni zlochyny, shcho zahrozhuut okboroni zdorovia* [Council of Europe Convention on counterfeiting of medical products and similar crimes that threaten public health]. 28 October 2011, Available: <http://zakon5.rada.gov.ua/>

[laws/show/994_a91](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_a91). [in Ukrainian].

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014). *Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii»* [Law of Ukraine «On Prevention of Corruption»]. 14 October 2014, no. 1700-VII, Available: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/paran116#n116>. [in Ukrainian].

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015) *Postanova «Perelik obektiv derzhavnoi vlasnosti, shcho maint stratehichne znachennia dlia ekonomiky i bezpeky derzhavy* [The decree «List of state-owned objects of strategic importance to the state's economy and security»]. 4 March 2015, Available: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-%D0%BF>. [in Ukrainian].

УДК 343.2/.7-048.23

Коломієць Наталія Володимирівна

*Доцент кафедри кримінального права і правосуддя
Чернігівського національного технологічного університету,
кандидат юридичних наук, доцент*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАКТИКУ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ ДО ОСІБ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ, НЕ ПОВ'ЯЗАНІ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ, В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Kolomiyets N. V.

On Practice of Using Incentives to Persons Serving a Sentence not Involving Deprivation of Freedom in European Countries

Abstract. The article goes about the standards and rules of the UN and the European Prison Rules that recommend maintain law and order during the execution of sentences. The article goes about the standards and rules of the UN non-custodial measures not only by penalties, but also by incentives to stimulate law-abiding behavior of prisoners. This article analyzes the using incentives to persons serving a sentence not involving deprivation of freedom by the example of Poland and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland.

Key words: *the Criminal Executive Code of Ukraine, the replacement of an unexpired part of the punishment to the softer one, encouragement, convict.*

Актуальність теми дослідження. Важливим напрямом політики у сфері виконання покарань, які не пов'язані з позбавленням волі є приведення законодавства і практики виконання таких покарань до міжнародних стандартів. Сучасна кримінально-виконавча система має бути зорієнтована на вирішення завдань регулювання умов та порядку виконання і відбування покарань, визначення ефективних засобів виправлення засуджених. Стандарти та правила ООН та Європейські пенітенціарні правила рекомендують забезпечити правопорядок під час виконання покарань непов'язаних з позбавленням волі не лише заходами стягнення, а й заходами заохочення задля стимулювання правослухняної поведінки засуджених.

Тому, в умовах дисбалансу законодавства України набуває актуальності питання розвитку та пошуку нових шляхів удосконалення застосування за-

ходів заохочення до засуджених, які відбувають покарання не пов'язані з позбавленням волі. У процесі відбування кримінальних покарань заходи заохочення є вагомим інструментом, що спонукають засуджених виправитись і змінити своє життя.

Ступінь наукової розробки теми дослідження. Дослідженням проблем виконання покарань не пов'язаних із позбавленням волі присвячені праці таких видатних науковців як І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, М. Г. Вербенського, О. О. Барабаш, А. Х. Степанюка, О. М. Джужі, Т. А. Денисової, В. Г. Лихолоба, В. О. Меркулової, І. С. Михалко, О. В. Ткачової, В. М. Трубникова, І. С. Яковець, О. Г. Колба, С. І. Халимона та інших.

Метою даної теми дослідження є аналіз законодавства, що визначає особливості покарань не пов'язаних із позбавленням волі, розкриття поняття за-

ходів заохочення, їх класифікацію та порівняльну характеристику застосування заходів заохочення до засуджених у європейських країнах та в Україні.

Виклад основних положень. Сучасна кримінально-виконавча політика України характеризується зменшенням сфери застосування покарань пов'язаних із ізоляцією злочинця від суспільства і відповідно розширенням практики застосування покарань альтернативних позбавленню волі. Означений процес має беззаперечний вплив на вдосконалення як науки кримінально-виконавчого права, так і практики виконання і відбування вказаних покарань.

Проголошений в Конституції України основний принцип згідно з яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю вимагає від національної системи виконання покарань створення належних механізмів його забезпечення [1]. З метою реалізації найвищих цінностей людини, її прав, свобод, інтересів багатьох країн світу запровадили в кримінальний і кримінально-виконавчий кодекси покарання, альтернативні позбавленню волі, застосування яких, як показав час, є найбільш гуманним і виправданим заходом, що сприяє досягненню мети покарання, а саме виправлення, ресоціалізацію засудженого [2, с. 446].

Дослідження кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також заходів заохочення до засуджених і проведення на основі них пенітенціарної реформи в Україні є як ніколи на часі. Аналогічні дослідження успішно здійснювалися і здійснюються в багатьох країнах світу (Англії, Польщі, Голландії та ін.). Тому, досліджуючи дану тему, ми вважаємо, що наявний закордонний досвід доцільно було б використати у змінах до вітчизняного законодавства.

Порядок виконання покарань не пов'язаних із позбавлення волі регламентується статтями 36–46 Криміналь-

но-виконавчого кодексу України (далі — КВК України), а також Інструкцією про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань затвердженої наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 19.12.2003. № 270 [3]. Традиційно до таких видів покарання відносяться: виправні роботи, громадські роботи, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, штраф.

Звертаючись до теми дослідження, варто вказати, що у процесі відбування кримінальних покарань заходи заохочення є важливим інструментом, що спонукають засуджених виправитися і змінити своє життя. Існують різні точки зору науковців на дану проблему. Цікавим є погляди О. М. Джузі та І. Г. Богатирьова, які зазначають, що застосування заходів заохочення має на меті здійснення виховного впливу на тих осіб, які були заохочені завдяки об'єктивній оцінці їхньої поведінки [4, с. 611].

Одна з найбільш відомих сучасних дослідниць О. О. Барабаш, сформулювала визначення правового заохочення, як правовий засіб впливу на поведінку суб'єктів права [5, с. 78]. Науковець зазначає, що ознаки заохочення як правового засобу впливу на поведінку суб'єктів права характеризується первинними і вторинними ознаками. Первинні ознаки правового заохочення: 1) правове заохочення є різновидом правових стимулів, що впливає на мотиваційно-вольовий складник поведінки суб'єктів права шляхом задоволення їхніх потреб та інтересів; 2) підставою для застосування заходів правового заохочення є заслуга, яка виражається в усвідомленому сумлінному виконанні суб'єктом права його обов'язків, і в досягненні соціально корисних результатів, що перевищують звичайні вимоги, які ставляться до них.

Вторинними (секундарними) ознаками правового заохочення є: 1) цілі

правового заохочення, які полягають у:
а) приватному спонуканні, тобто у стимулюванні подальшої правомірної поведінки заохочуваного суб'єкта права;
б) загальному спонуканні, тобто в орієнтуванні інших учасників суспільних відносин на здійснення заслуг і сумлінних вчинків; 2) взаємовигідність правового заохочення і для заохочуваних суб'єктів, і для суб'єктів, які його встановлюють; 3) реалізація правових заохочень через процедуру правозастосування [5, с. 8].

М. Г. Вербенський виокремлює такі ознаки правового заохочення: 1) реакція на заслужену правову поведінку, під яким розуміється сумлінний правовий вчинок; 2) пов'язано із суто добровільним вчинком; 3) дуже дієвий юридичний стимул; 4) реалізується шляхом правозастосування; 5) різновидом стимулювання [6, с. 4]. Тому, варто зазначити, що з точки зору кримінально-виконавчого права заохочення — це заходи впливу, які застосовуються до засуджених за певні успіхи у роботі, навчанні і виявляються у зовнішньому схваленні відповідних дій засудженого.

Чинний КВК України визначає певну систему заходів заохочення, що застосовуються до осіб, які притягнуті до кримінальної відповідальності. Якщо проаналізувати за яким критерієм законодавець класифікує заходи заохочення, що застосовуються до засуджених, то, перш за все, це за ступенем ізоляції засудженої особи від суспільства на:

1. Заходи заохочення, що застосовуються до осіб, які відбувають покарання не пов'язані з позбавленням волі.

2. Заходи заохочення, що застосовуються до осіб, які тримаються в умовах ізоляції [7, с. 145].

Аналогічної позиції дотримується І. Г. Богатирьов, класифікуючи заходи заохочення виходячи з встановленої класифікації в КВК України. Він виокремлює заходи заохочення, які застосовуються до осіб, які відбувають пока-

рання у виді позбавлення волі та заходи заохочення, які застосовуються до осіб, які відбувають покарання непов'язані із позбавленням волі [8, с. 267].

А. Х. Степанюк та І. С. Яковець умовно заходи заохочення поділяють на дві групи: перша заходи морально-організаційного характеру (подяка, дострокове зняття раніше накладеного стягнення, нагородження похвальною грамотою, умовно-дострокове звільнення); друга — заходи матеріально-грошового характеру (грошова премія, нагородження цінними подарунками, переведення на поліпшені умови тримання, дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби) [9, с. 430].

Аналізуючи підходи вчених до класифікації, не варто забувати про законодавчо закріплені норми, щодо застосування до засуджених заходів заохочення. Варто зауважити, що в КВК України, а саме у статті 130, визначається перелік тих заходів заохочення, які застосовуються до осіб, які відбувають покарання пов'язані із ізоляцією особи від суспільства. Видається слушним питання, чи закріплено в КВК України, перелік заходів заохочення, які застосовуються до осіб, які відбувають покарання не пов'язаних із позбавленням волі?

Чинним КВК України та Інструкцією про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань взагалі не передбачається застосування заходів заохочення до цих видів покарань, що, на нашу думку, гальмує процес застосування практики заохочувальних заходів до засуджених в українському законодавстві у порівнянні з країнами Європейського Союзу. Одразу ж, виникає питання чим викликаний такий підхід законодавця?

На нашу думку, це насамперед пов'язано з тим, що такі види злочинів є менш небезпечними для суспільства, відбування таких видів покарань здійс-

ністю у більш скорочені терміни, що зменшує ризик вчинення повторних злочинів. Виправні роботи — єдиний вид покарання, який передбачає можливість застосування заходів заохочення до засуджених. Так стаття 46 КВК України передбачає, що уповноважений орган з питань пробачії може застосовувати такі заходи заохочення: зразкову поведінку та сумлінне ставлення до праці: подання до суду матеріалів на засудженого щодо умовно-дострокового звільнення або зарахування часу щорічної відпустки у строк відбування покарання [10]. Доцільно зазначити, що поряд із наведеним власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган щодо засуджених до покарання у виді виправних робіт може застосовувати заходи заохочення, передбачені законодавством про працю (ч. 1 ст. 46 КВК України).

Розглядаючи питання про заходи заохочення до осіб, які відбувають покарання не пов'язаних з позбавленням волі, варто розглянути практику європейських країн. Доволі цікаві погляди на дану проблему було запропоновано польськими дослідниками. Один із таких, Явуш Долоцький, який у своєму науковому доробку вказує про всеобмеженість заходів заохочення у польському законодавстві [11, с. 195]. Хоча близькість кордонів та схожість національних особливостей Польщі та України є доволі значними, проте варто зазначити, що різниця у кримінально-виконавчому законодавстві цих двох держав простежується.

20 лютого 2015 р. був прийнятий Закон про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу Республіки Польща (далі — КВК РП) та до деяких інших законів, що був підписаний Президентом Польщі 12.03.2015, а 20.03.2015 опублікований у Збірнику законів (Dziennik Ustaw) під номером 396. Запропоновані зміни є чи не найсерйознішими поправками до КВК РП з мо-

менту набрання ним чинності, тобто з 1 вересня 1998 р. Хоча важко говорити загалом про «революцію» в цій сфері, однак саме такий характер мають рішення, що стосуються, наприклад, посилок [12, с. 194]. Відповідно до чинного КВК РП положення, які стосуються ряду заохочень до осіб, які відбувають покарання пов'язані із позбавленням волі дещо розширені, порівняно з українським законодавством. Відповідно до статті 138 цього кодексу, закріплено 15 видів заохочення до осіб, які відбувають покарання пов'язані з позбавленням волі.

Art. 138. Katalog nagród (стаття 138. Перелік заохочень), який закріплює наступні норми, що, на нашу думку, визначають гуманізацію законодавства Польщі. Цікавими для дослідження є такі заходи заохочення до засуджених: «8) дозвіл на вихід з тюрми без нагляду, на строк, що не перевищує один раз в 14 днів; 9) похвала; ... 11) дозвіл на передачу особі, зазначеній засудженого подарунка; 12) дозвіл на проведення побачення у власному одязі; 13) дозвіл на отримання додаткової посылки продовольства; ... 15) дозвіл на телефонні дзвінки засудженого, з платою вказаною ним особі на рахунок установи» [13].

Щодо дослідження практики застосування заходів заохочення до осіб, які відбувають покарання не пов'язаних з позбавленням волі, то законодавство Польщі закріпило наступні положення — це насамперед штраф, який є одним із передумов виконання покарання, яке не пов'язане з позбавленням волі засудженого. Зміни і поправки до законодавства Польщі сприяли виокремленню таких видів заохочень як зменшення розміру штрафу, у порядку встановлення судом обставин, що сприятимуть гуманізації поведінки засудженого [13, с. 12].

Окрім цього, хоча КВК РП і не містить положень про громадські роботи, проте парламентом видається ряд законодавчих актів, які в свою чергу встановлюють такий вид покарань. Соціалі-

зація особи-злочинця у Польщі є пріоритетом, але виходячи з проблеми громадських робіт і способів їх застосування, варто сказати, що громадські роботи є ефективним засобом боротьби зі злочинністю. Скорочення терміну виконання засудженим на громадських роботах, є ніби засобом заохочення, хоча підставою для такого застосування є сімейний стан, наявність захворювання, причини сумлінного виконання покладеної роботи. Таке скорочення, можливе на 1 годину за тиждень виконаних громадських робіт.

Порівнюючи законодавства Польщі та України, у сфері застосування заходів заохочень, безумовно варто вказати на прогалини, як в одному так і в іншому законодавстві. Процес реформування розпочатий, тому, на нашу думку, заходи заохочення повинні закріплюватися за кожним видом покарання, не пов'язаного з позбавлення волі. Оскільки такі заходи заохочення є вагомим інструментом, що спонукають засуджених виправитись і змінити своє життя.

Вартим уваги є кримінально-виконавче законодавство Великої Британії. Відповідно до їхнього законодавства громадські роботи призначаються як дорослим, так і неповнолітнім як міра покарання, альтернативна позбавленню волі: а) за наявності згоди засудженого на цю альтернативну санкцію й бажання виконувати всі приписані вимоги; б) при впевненості суду у відповідності особистісних рис винного зазначеному покаранню. Загальна кількість годин, яка повинна бути відпрацьована повнолітнім злочинцем протягом року, складає 40–240 годин. Для неповнолітніх вона може досягати максимум 120 годин. Роботи виконуються у вільний час правопорушника, як правило ввечері та у вихідні дні, й обов'язково під наглядом офіцера пробації [14, с. 108].

Вважається, що громадські роботи сприяють самодисципліні винного, покращенню мотивації його поведінки. Однак із метою зведення до мінімуму

потенційного ризику вчинення особою нового злочину або будь-якої іншої протиправної поведінки службою пробації здійснюється постійний нагляд за засудженим та застосовуються заходи заохочення до осіб, які сумлінно виконують громадські роботи.

Правопорушники виконують різноманітні громадські роботи, як-то: прибирання, оформлення й наведення порядку в парках, скверах, садах, на вулицях; фарбування заборів і ремонт громадських будівель; виробництво в майстернях служби пробації товарів широкого вжитку на продаж; вирощування овочів для літніх людей; надання допомоги людям похилого віку та догляд за хворими; участь у реалізації соціальних програм місцевих громад тощо. Призначене покарання вимагає, щоб засудженому призначалася активна роль у виконанні передбачених завдань.

Висновки. Досліджуючи порушену проблему, варто вказати, що Україна прагнучи інтегруватися до Європейського Союзу має за обов'язок здійснити докорінні зміни у пенітенціарній системі, спрямовані на приведення до відповідності процесу застосування заходів заохочення до засуджених міжнародним правилам та стандартам.

Розглядаючи поняття заходів заохочення, різні науковці по різному трактують дане визначення, проте узагальнюючи під заходами заохоченням осіб засуджених за покарання не пов'язані з позбавленням волі варто визначити як правові засоби стимулювання правосвідомої поведінки засудженого, що мають на меті сприяти виховному оцінюванню своєї небезпечної поведінки та в подальшому унеможливити повторне вчинення таких протиправних дій.

Отже, для реформування кримінально-виконавчого законодавства України, нам варто звертатися до практики європейських країн (наприклад, Польщі, Великої Британії та інших), які безпосередньо більше деталізовано регулюють за-

стосування заходів заохочення до осіб, які відбувають покарання не пов'язані із позбавленням волі. Ми вважаємо, що потрібно вжити на державному рівні заходів щодо: 1) розроблення і впровадження науково-дослідних програм з застосування заходів заохочення до таких видів покарань, як виправні роботи, громадські роботи та інші покарання не пов'язані із позбавленням волі; 2) використання досвіду таких європейських

країн, як Польщі та Великої Британії та інших, а саме розширити систему заохочувальних засобів на законодавчому рівні, як до засуджених за покарання, які не пов'язані із позбавленням волі, так і за покарання пов'язані із позбавленням волі; 3) удосконалення системи стимулювання засуджених до правомірної поведінки, шляхом закріплення широкого переліку заходів заохочення у вітчизняному законодавстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1996, №30, ст. 141.
2. Богатирьов І. Г. Нові види покарань в Україні як альтернатива позбавленню волі (проблеми і перспективи) / І. Г. Богатирьов // Зб.: Держава і право. — Вип. 23. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. — С. 444–448.
3. Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань: затв. Наказ. Держ. департ. України з питань виконання покарань, МВС України від 19 грудня 2003 року №270/1560 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 2. — Ч. 1–2. — Ст. 90.
4. Кримінально-виконавче право України : Підручник / О. М. Джуца, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джуци. — К.: Атіка, 2010. — 752 с.
5. Барабаш О. О. Заохочення у праві: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. О. Барабаш; Львів. — 2013. — 186 с.
6. Вербенський М. Г. Застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Інформаційний бюлетень «Аспект». / М. Г. Вербенський — 2003. — № 1. — С. 3–5.
7. Коломієць Н. В. Класифікація заходів заохочення за кримінально-виконавчим законодавством України / Н. В. Коломієць //
- Підприємництво, господарство і право — 2016. — № 2 — С. 144–147.
8. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Іван Григорович Богатирьов. — К., 2006. — 500 с.
9. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / А. Х. Степанок, І. С. Яковець; заг. ред. А. Х. Степанюка. — Х.: Одіссеї, 2015. — 560 с.
10. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 3–4. — Ст. 21.
11. Сенько М. М. Розвиток сучасної науки кримінального права в Республіці Польща // Часоп. Київ. ун-ту права : Укр. наук.-теорет. часоп. — К. : Київ. ун-т права. — 2008. — № 1. — С. 194–196.
12. Хохлова І. В. Кримінальне право зарубіжних країн (в питаннях та відповідях) : навч. посіб. / І. В. Хохлова, О. П. Шем'яков. — К. : Центр навч. л-ри, 2006. — 256 с.
13. Kodeks karny. Praktyczny komentarz (praca zbiorowa) / Pod red. prot., dr. hab. M. Mozgawy. — Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2007. — 724 s.
14. Godzina wyznaczy początek : Rozmowa E. Szlęzak-Kawa z plk. Romanem Wiśniewskim, dyrektorem Biura Informacji i Statystyki w CZSW // Forum Penitencjarne. — 2015. — Nr 5. — S. 12–13.

REFERENCES:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996). *Konstytutsiia Ukrainy* [The Constitution of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine]. no. 30, st. 141. [in Ukrainian].
2. Bohatyrov I. H. (2004). *Novi vydy pokaran v Ukraini yak alternatyva pozbavlenniu voli (problemy i perspektyvy)* [New penalties to Ukraine as an alternative to imprisonment (problems and prospects)] Derzhava i pravo [The State and the Law]. Institute of State and Law. named after V. M. Koretsky NAS of Ukraine, Kyiv, vol. 23, pp. 444–448 [in Ukrainian].
3. State Department of Ukraine for the Execution of Sentences (2004). *Nakaz «Instruktsiia pro poriadok vykonannia pokaran, ne*

- poviazanykh z pozbavleniam voli, ta zdiisnennia kontroliu shchodo osib, zasudzhenykh do takykh pokaran»* [The order «Instruction on the order of punishment other than imprisonment, and control on persons sentenced to the following penalties». 19 December 2003, no. 270.1560, Ofitsiyni visnyk Ukrainy. [Official Gazette Ukraine]. no. 2. Part 1–2. Art. 90. [in Ukrainian].
4. Dzhuzhy O. M. (Ed.) (2010). *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy* [Criminal Law Enforcement Ukraine]. Atika, Kyiv, 752 p. [in Ukrainian].
5. Barabash O. O. (2013) *Zaakhozhennia u pravi: zahalnoteoretychne doslidzhennia* [Promoting the right: General studies]. PhD diss. (leg. sci.). 186 p. [in Ukrainian].
6. Verbenskyi M. H. (2003). *Zastosuvannia pokaran, ne poviazanykh iz pozbavleniam voli*. [The use of punishment other than deprivation of liberty]. Informatsiyni biuletyn «Aspekt», no. 1, pp. 3–5. [in Ukrainian].
7. Kolomiets N. V. (2016). *Klasyfikatsiia zakhodiv zaakhozhennia za kryminalno-vykonavchym zakonodavstvom Ukrainy* [Classification of activities for the promotion of penal legislation Ukraine]. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, Economy and Law]. no. 2. pp. 144–147 [in Ukrainian].
8. Bohatyrov I. H. (2006). *Kryminalni pokarannia, ne poviazani z pozbavleniam voli (teoriia i praktyka yikh vykonannia kryminalno-vykonavchoiu inspektsiieiu)* [Criminal penalties unrelated to imprisonment (theory and practice of execution of criminal executive inspection)]. Doc. of Law, Kyiv, 500 p. [in Ukrainian].
9. Stepaniuk A. Kh. (Ed.) (2015). *Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyi komentar* [The Penal Code of Ukraine: scientific and practical commentary]. Odissei, Kharkiv, 560 p. [in Ukrainian].
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004). *Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy* [The Penal Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. [Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine]. no. 3–4. Art. 21. [in Ukrainian].
11. Senko M. M. (2008). *Roznytok suchasnoi nauky kryminalnogo prava v Respubliki Polshcha* [The development of modern science of criminal law in Poland]. Chasop. Kyiv. un-tu prava : Ukr. nauk.-teoret. chasop. [Chasop. Kiev. Univ-ty of Law: Ukr. nauk.-teoret. chasop]. Kyiv. un-ty of Law, Kyiv, no. 1. pp. 194–196 [in Ukrainian].
12. Khokhlova I. V. (2006). *Kryminalne pravo zarubizhnykh krain (v pytanniakh ta vidpovidiakh)* [The criminal law of foreign countries (questions and answers)]. Tsentr navch. 1-ry, Kyiv, 256 p. [in Ukrainian].
13. Mozgawy M. (Ed.) (2007). *Kodeks karny. Praktyczny komentarz (praca zbiorowa)* [Criminal Code. Practical comet (collective work)]. Wolters Kluwer Polska, Warsaw, 724 p. [in Polish].
14. Wiśniewski R. (2015). *Godzina wyznaczy początek: Rozmowa E. Szlęzak-Kawa z płk. Romanem Wiśniewskim, dyrektorem Biura Informacji i Statystyki w CZSW* [The hour will mark the beginning: Conversation E. Szlęzak-Kawa from Col. Roman Wiśniewski, director of the Bureau of Information and Statistics at the CZSW]. Forum Penitencjarne, no. 5, pp. 12–13 [in Polish].

УДК 341.233.111

Шашенок Ярослав Валерійович

*Аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
Національної Академії наук України*

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

Shashenok Ya. V.

Legal Issues of the State Financial Control in Ukraine

Abstract. In the article legal issues of the state financial control in Ukraine, which decrease the efficiency of financial discipline on the state level are analyzed. The current legal system of regulation of the state financial control with highlighting of existing «legal gaps» control of public funds is being studied.

Key words: *finance, financial control, principles of state financial control, state financial control system of the state financial control.*

На основі дослідження нормативно-правового закріплення відносин з розподілу та контролю державних фінансових ресурсів в Україні, міжнародних рекомендацій асоціації вищих органів фінансового контролю з забезпечення стандартів контролю над потоками фінансових ресурсів, а також наукових досліджень, основною правовою проблемою державного фінансового контролю в Україні залишається законодавча недосконалість існуючої системи нормативно-правових актів. Згадана система функціонує без профільного правового акту, який би в своїх нормах встановлював основні поняття державного фінансового контролю, визначав принципи існування та функціонування системи, регламентував діяльність системи органів зовнішнього та внутрішнього державного фінансового контролю з чітким розподілом повноважень, завдань, функцій і меж контролю, тощо.

В Лімській декларації керівних принципів аудиту державних фінансів, яка була прийнята на IX Конгресі Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI) в жовтні 1977 р., зазнача-

ється, що контроль державних фінансів не є самоцілью, а виступає обов'язковим елементом регуляторної системи, мета якої полягає у своєчасному виявленні відхилень від прийнятих стандартів, порушень принципів законності, ефективності, доцільності й економності управління фінансовими ресурсами, що дозволяло б у кожному конкретному випадку внести відповідні корективи, посилити відповідальність уповноважених осіб, отримати відшкодування збитків та перешкодити або, принаймні, ускладнити повторення виявлених порушень у майбутньому [1].

На даний час у правовій системі України відсутній спеціальний базовий законодавчий акт з регулювання державного фінансового контролю. Натомість, свого часу були здійснені дві спроби з метою правового врегулювання відносин у сфері державного фінансового контролю на рівні закону. Зокрема, до Верховної Ради України були внесені проекти законів України «Про систему державного фінансового контролю в Україні» від 03 червня 2002 р. № 1131 [2] (далі за текстом — «законопроект № 1131») та «Про державний

фінансовий контроль» від 08 лютого 2008 р. № 2020 [3].

Аналіз цих законопроектів засвідчує, що вони не втратили актуальність і на теперішній час, оскільки, досі відсутня система фінансового контролю України як єдине ціле, так і належне правове забезпечення її функціонування. Діюча система державного фінансового контролю характеризується наявністю окремих, відособлених елементів без об'єднання їх загальними принципами, що на практиці породжує дублювання повноважень контролюючих суб'єктів, неузгодженість контрольних-перевіркових заходів та зниження ефективності фінансового контролю в цілому. Вказані законопроекти містили визначення поняття і змісту фінансового контролю, критерії розмежування державного фінансового контролю на внутрішній та зовнішній на основі існуючих міжнародних стандартів, виокремлення основних принципів організації та здійснення фінансового контролю, визначення системи органів державного фінансового контролю, тощо.

Позитивним аспектом законопроекту № 1131, на наш погляд, можна вважати спробу запровадження сучасного понятійно-категоріального апарату державного фінансового контролю, визначення змісту видів, функцій, основних завдань суб'єктів фінансового контролю, тощо.

Діяльність у сфері державного фінансового контролю має бути спрямована на реалізацію фінансової політики держави, створення умов для фінансової стабілізації. Такими, насамперед, є розробка, затвердження і виконання бюджетів усіх рівнів та позабюджетних фондів, а також контроль за фінансовою діяльністю державних підприємств і установ, державних банків та корпорацій. Фінансовий контроль з боку держави недержавного сектору економіки повинен обмежуватись лише сферою виконання грошових зобов'язань перед

державою, включаючи сплату податків, здійснення інших платежів, дотримання законності і доцільності витрачання наданих або бюджетних субсидій і кредитів, а також дотримання встановлених правил організації грошових розрахунків, введення обліку та звітності [4, ст. 6].

Водночас, державний фінансовий контроль має також включати виконання обов'язків суб'єктами фінансових правовідносин перед державою; перевірку правильності і доцільності використання та збереження фінансових ресурсів підприємствами, установами і організаціями, що є в їх розпорядженні; дотримання існуючих правил здійснення фінансових операцій.

Окремі завдання та призначення державного фінансового контролю на практиці реалізуються за умови раціональної організації і функціонування відповідного ефективного механізму, юридичного закріплення та постійного вдосконалення форм державного фінансового контролю.

Під державним фінансовим контролем слід розуміти сукупність законодавчо встановлених форм та методів, метою якої є захист фінансово-кредитної системи держави в аспекті дотримання фінансової дисципліни спрямованої на раціональне, ефективне, цільове та економічне використання фінансових ресурсів держави.

Одним з важливих елементів фінансово-кредитної системи, як відомо, є категорія фінанси. Сучасна інтерпретація даної категорії ґрунтується на основі аналізу та узагальнення історичного досвіду, де на кожному конкретному проміжку часу фінансові ресурси країни наділялися низкою певних особливостей. В результаті цього були сформовані різноманітні погляди щодо значеної категорії в економічній та правовій науці. Більшість представників цих галузей науки з ряду певних причин беззаперечно вважають, що фінанси є похідними від держави не беручи

при цьому до уваги виникнення та розвиток товарно-грошових відносин. Переважно категорія «фінанси» розглядаються виключно через призму державних фінансових ресурсів в грошовій формі. В результаті цього, на наш погляд, звужується їх зміст; оскільки розуміння фінансів виключно як грошових коштів породить обмеження в розумінні змісту об'єкта державного фінансового контролю. За відповідної умови значна частина фінансових праввідносин не буде підпадати під сферу контролю держави.

Варто зазначити, що досі в українському законодавстві не сформовано єдиного підходу до визначення поняття і змісту фінансів. Наприклад, Бюджетним кодексом України від 08 липня 2010 р. № 2456-VI запроваджено два терміни: фінансові ресурси та бюджетні кошти. У пункті 1 частини 1 статті 2 даного кодексу міститься визначення бюджету як плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. В подальших нормах Бюджетного кодексу відсутні будь-які законодавчі тлумачення фінансових ресурсів. Бюджетним законодавством, як відомо, регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів. У зв'язку з цим під фінансовими ресурсами в бюджетних праввідносинах необхідно розуміти надходження та витрати до державного та місцевого бюджетів в грошовій формі — бюджетні кошти [5].

Одночасно із законодавчим закріпленням терміну «бюджетні кошти» в Законі України «Про відкритість використання публічних коштів» від 11 лютого 2015 р. № 183-VIII вживається поняття «публічні кошти», яке за своїм змістом є синонімом терміну «бюджетні

кошти». Згідно пункту 2 частини 1 статті 1 вказаного закону публічними коштами є кошти державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Національного банку України, державних банків, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної і комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності [6].

В частині 1 статті 333 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р. № 436-IV виокремлено фінанси суб'єктів господарювання, які є самостійною ланкою національної фінансово-кредитної системи з індивідуальним кругообігом коштів, що забезпечує покриття витрат виробництва продукції (робіт, послуг) і одержання прибутку [7]. Згадаємо законодавче тлумачення формули лише часткове бачення категорії «фінансів», навіть, беручи до уваги особливість їх використання суб'єктами господарювання. У відповідному визначенні важко погодитися з ознакою індивідуального кругообігу коштів, оскільки результатом залишається отримання сукупного суспільного доходу, що об'єднує в собі всі існуючі на конкретному проміжку часу фінансові ресурси. Не вказується про обов'язок для суб'єктів господарювання про сплату законодавчо встановлених платежів, не зазначаються інші види витрат підприємства, наприклад, сплата заборгованості, сплата завданих збитків та інше.

В чинних нормативно-правових актах України фінансами вживається у значеннях: фінансові ресурси, фінансова основа, фінансові активи, національна фінансово-кредитна система, публічні кошти, кошти та ін. Між відповідними поняттями не існує єдиного підходу; кожне цих понять відображає лише частину змісту категорії фінанси

в межах суспільних відносин, які регулюються. Чітке законодавче визначення змісту фінансів дасть можливість забезпечити раціональну діяльність органів державного фінансового контролю.

Головну складову державного фінансового контролю становлять не фінанси як основоположна форма та передумова виникнення і функціонування державного фінансового контролю. Основною умовою існування державного фінансового контролю, на наш погляд, виступають суспільні процеси з формування, накопичення, розподілу та перерозподілу сукупного суспільного доходу органами державної влади. В свою чергу, відсутність єдиного законодавчого підходу в розуміння категорії «фінансів» ускладнює відносно виокремлення суб'єктів державного фінансового контролю. Тому проблематика розуміння фінансів як категорії, поняття, ознаки та іншого, не втратило своєї актуальності і потребує подальшого дослідження.

Цільове, раціональне, ефективне та економічне використання фінансових ресурсів, отриманих в результаті розподілу валового внутрішнього доходу та/або національного багатства забезпечується виключно збалансованою системою органів фінансового контролю на державному, муніципальному та приватному рівнях. У цьому випадку така збалансованість передбачає: наявність профільних законів з регулювання формування, розподілу і контролю фінансових активів на різних рівнях; узгоджену вертикальну систему органів контролю з чітко окресленим об'ємом повноважень, завдань, функцій, прав та обов'язків; підвищення рівня довіри суспільства до проведення державними органами контрольних заходів; реалізація міжнародних зобов'язань та пропозицій по здійсненню державного фінансового аудиту тощо.

Державний фінансовий контроль є однією із найважливіших функцій дер-

жавного управління, значення якої дедалі зростає. Лише належне використання контролю в управлінні державними фінансовими ресурсами дасть можливість створити необхідні передумови для здійснення в державі ефективної економічної політики. Тому розбудова цілісної системи фінансового контролю є важливим кроком у забезпеченні функціонування системи державної влади й викликає особливе зацікавлення як у теоретичному, так і в практичному плані [8].

Організація контролю потребує чіткого визначення суб'єктів контролю. Суб'єктами фінансового контролю виступають органи державної влади залежно від рівня ініціювання, а також інституцій незалежного фінансового контролю. Фінансовий контроль в Україні здійснюється органами законодавчої і виконавчої влади, спеціальними органами державного фінансового контролю, а також недержавними спеціалізованими організаціями. Особлива роль у здійсненні державного фінансового контролю належить спеціалізованим органам державної виконавчої влади з управління фінансами, для яких сама фінансова діяльність є основною [9, ст. 52].

На даний час діяльність контрольних установ здійснюється за відсутності чіткої взаємодії. Державний фінансовий контроль на практиці діє не як єдина система, а існує у формі відокремлених ланок. Останні, як правило, в автономному режимі виконують властиві їм завдання і функції, які визначаються численними законодавчими актами, указами Президента України, постановами уряду та іншими нормативно-правовими актами. Зрозуміло, що у таких умовах в системі державного фінансового контролю мають місце незгодженість, дублювання, відсутність взаємодії, а іноді й суперечності. Це, насамперед, призводить до недостатньої ефективності в діяльності органів фінансового контролю, розпорошення та над-

мірного витрачання людських і фінансових ресурсів, правових й методологічних колізій. В результаті одні й ті ж об'єкти контролю протягом певного відліку часу перевіряються неодноразово, інші — взагалі не контролюються. Діюча система державного фінансового контролю не враховує сучасних реалій, суперечить принципам побудови демократичної держави і потребує невідкладних та якісних реформувальних дій системи контролю.

Загалом систему органів державного фінансового контролю можна класифікувати за трьома основними, незалежними і непов'язаними групами. Перша група складається з органів зовнішнього (наприклад, Рахункова палата) та внутрішнього фінансового контролю. Відповідна система побудована на основі ролі та місця державних органів під час здійснення державного фінансового контролю та об'єкта контрольних дій. Друга група складається з органів загальної контрольної компетенції та відомчих органів контролю, основою якої виступає сукупність повноважень у сфері державного фінансового контролю.

На основі сукупних наукових знань та системи нормативно-правових актів можна виокремити третю групу, яка характеризується суб'єктною приналежністю органів в системі державного фінансового контролю. Відповідна група складається з парламентських (Верховна Рада України; комітети та тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України; Рахункова палата), президентських (Президент України; консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби, створені Президентом України для виконання своїх функцій в межах коштів державного бюджету, наприклад, Адміністрація Президента України; Рада національної безпеки і оборони України), урядових (Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України та підпорядковані йому Державна аудиторська служба України,

Державна казначейська служба України, Державна фіскальна служба України, Державна служба фінансового моніторингу) та банківських органів (Національний банк України) державного фінансового контролю.

В роботі вказується на відсутність профільного нормативно-правового акту з державного фінансового контролю, де однієї із особливих ознак є регулювання діяльності системи органів зовнішнього та внутрішнього державного фінансового контролю з чітким розподілом повноважень, завдань, функцій і меж контролю. Чинне законодавство з правових актів з регулювання повноважень, завдань і функцій органів державного фінансового контролю в своїх нормах передбачає дублювання повноважень. Наприклад, Міністерство фінансів України у відповідності до підпункту 16 пункту 4 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України» від 20 серпня 2014 р. № 375 забезпечує управління державним та гарантованим державою боргом[10]. В свою чергу Рахункова палата згідно частини 1 статті 110 Бюджетного кодексу України від 08 липня 2010 р. № 2456-VI реалізує контроль за утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу [11]. На перший погляд положення вище вказаних норм виступають дублювання повноважень органів в системі державного фінансового контролю. При врахуванні міжнародних стандартів по розмежування фінансового контролю на внутрішній та зовнішній контроль, положення статті 7 Закону України «Про Рахункову палату» від 02 липня 2015 р. № 576-VII[12], де Рахункова палата здійснює фінансовий аудит та аудит ефективності щодо державних внутрішніх та зовнішніх записів, державних гарантій, обслуговування і погашення державного та гарантованого державою боргу, і підпункту 4 постанови Кабінету Міні-

стрів України «Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України» від 20 серпня 2014 р. № 375 в якому визначений вичерпний перелік управлінських функцій Міністерства фінансів України щодо державного боргу. Загадані вище норми встановлюють проведення контрольних заходів з розмежуванням об'єму впливу та контролю, що передбачає дублювання завдань та функцій. Це передбачає наявність аналогічних повноважень в системі органів державного фінансового контролю на законодавчому рівні, що породжує дворівневий контроль з метою забезпечення ефективного управління національним багатством держави. Одне і теж повноваження реалізовується по-різному органом державного фінансового контролю в залежності від законодавчо визначених завдань та місця в системі. Але одночасне існування дворівневого контролю може призвести до неефективності в діяльності органів державного фінансового контролю, нераціональним використанням ресурсів виділених на забезпечення контролю, уповільненням формування та розподілу фінансових ресурсів і беззаперечно, формування правових та методологічних проблематик.

Дублювання повноважень в сфері державного фінансового контролю особливо чітко прослідковується в системі Міністерства фінансів України та державних органів, які спрямовуються та координуються цим міністерством: Державна аудиторська служба України, Державна казначейська служба України, Державна фіскальна служба України, Державна служба фінансового моніторингу. Дана система побудована таким чином, що підзвітні органи сформовані і функціонують для забезпечення завдань міністерства без належного розмежування їх функцій і компетенції в частині здійснення власне фінансового контролю.

Отже, до основних недоліків системи державного фінансового контролю,

як показав аналіз практики, відносяться: існуючий фіскальний характер більшості контрольних-перевірочних процедур; переважання заходів подальшого (наступного) контролю над попереднім контролем; неусвідомленість важливості внутрішнього фінансового контролю; низький рівень дієвості механізму адміністративних стягнень; зростання фінансових порушень у сфері використання бюджетних коштів.

Правове забезпечення функціонування фінансової системи України в сучасних умовах, на наше переконання, потребує вдосконалення в частині законодавчих реформ з регулювання державного фінансового контролю. Стосовно належного правового забезпечення існує необхідність в прийнятті та введенні в дію органічної сукупності правових актів з регулювання державного фінансового контролю або, як альтернатива, проведення комплексу заходів з кодифікації існуючої групи нормативно-правових актів, які визначають функції, завдання, права та обов'язки органів державного фінансового контролю, встановлюють умови та порядок його здійснення, визначають понятійно-категоріальний апарат тощо. Вдосконалення правового регулювання відносин у фінансово-кредитній системі України вимагає змістовного підходу у формуванні стандартів діяльності суб'єктів сектору державного фінансового контролю. Система відносин державного фінансового контролю на правовому рівні залишається нерозмежованою на зовнішній та внутрішній контроль, що в свою чергу, породжує дублювання повноважень відповідних державних органів.

Організаційна проблематика державного фінансового контролю може бути вирішена шляхом формування вертикальної системи органів державного фінансового контролю з чітким визначенням кола суб'єктів та об'єктів контрольних відносин. Також, згадана

система повинна бути наділена достатнім рівнем як фінансової, так і функціональної незалежності з метою проведення якісного аудиту державних фінансів. На наш погляд, існування профільних суб'єктів зовнішнього та внутрішнього

державного контролю без допоміжних організацій, надав би системі ознак чіткості та прозорості в реалізації функції із забезпечення контролю над формуванням, розподілом та перерозподілом фінансових ресурсів держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217?cat_id=32836.
2. Проект закону «Про систему державного фінансового контролю в Україні» від 03.06.2002 р. № 1131 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1131&skl=5.
3. Проект закону «Про державний фінансовий контроль» від 08.02.2008 р. № 2020 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31663.
4. Василик О. Д. Державні фінанси України: Навчальний посібник / О. Д. Василик. — К.: Вища шк., 1997. — с. 383
5. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
6. Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» від 11.02.2015 р. № 183-VIII — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/183-19>.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
8. Головань М. М. Державний фінансовий контроль та його реформування [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/36676;jsessionid=0DEA782529BDEA42DCE0309F2357E150>.
9. Губанова Т. О. Правове забезпечення державного фінансового контролю в Україні: Монографія / Т. О. Губанова// за заг. ред. д.ю.н. проф. П. В. Діхтєвського. — К.: ЦП «Компринт», 2014. — 154 с.
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України» від 20.08.2014 р. № 375 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF>.
11. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
12. Закон України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VII — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.

REFERENCES:

1. *Limska deklaratsiia kerivnykh pryncypiv audytu derzhavnykh finansiv* [The Lima Declaration on Public Financial Audit Guidelines]. Available: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217?cat_id=32836. [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2002). *Proekt zakonu «Pro systemu derzhavnogo finansovoho kontroliu v Ukraini»* [Draft law «On the system of state financial control in Ukraine»]. 03 June 2002, no. 1131, Available: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1131&skl=5. [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2008). *Proekt zakonu «Pro derzhavnyi finansovyi kontrol»* [Draft Law «On State Financial Control»]. 08 February 2008, no. 2020, Available: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31663. [in Ukrainian].
4. Vasylyk O. D. (1997). *Derzhavni finansy Ukrainy* [Public Finances of Ukraine]. Vyshcha shkola, Kyiv, pp. 383. [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2010). *Bindzhetnyi kodeks Ukrainy* [Budget Code of Ukraine]. 08 July 2010, no. 2456-VI, Available: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2015). *Zakon Ukrainy «Pro vidkrytist vykorystannia publichnykh koshtiv»* [Law of Ukraine «On the openness of the use of public funds»]. 11 February 2015, no. 183-VIII, Available: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/183-19>. [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2003). *Hospodarskyi kodeks Ukrainy* [The Commercial Code of Ukraine]. 16 January 2003, no. 436-IV,

Available: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. [in Ukrainian].

8. Holovan M. M. *Derzhavnyi finansovyi kontrol ta yoho reformuvannia* [State financial control and its reformation]. Available: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/36676;jsessionid=0DEA782529BDEA42DCE0309F2357E150>. [in Ukrainian].

9. Dikhtievskiy P. V. (Ed.) (2014). *Pravove zabezpechennia derzhavnogo finansovogo kontroliu v Ukraini* [Legal framework of state financial control in Ukraine]. TsP «Komprynt», Kyiv, 154 p. [in Ukrainian].

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014). *Postanova «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Mini-*

sterstvo finansiv Ukrainy» [Resolution «On Approval of the Regulation on the Ministry of Finance of Ukraine»]. 20 August 2014, no. 375, Available: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF>. [in Ukrainian].

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2010). *Bindzhetnyi kodeks Ukrainy* [Budget Code of Ukraine]. 08 July 2010, no. 2456-VI, Available: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2015) *Zakon Ukrainy «Pro Rakhunkovu palatu»* [Law of Ukraine «On the Accounting Chamber»]. 02 July 2015, no. 576-VII, Available: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19>. [in Ukrainian].

УДК 342.5

Король Михайло Олексійович

*Старший викладач кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

ХАРАКТЕРИСТИКА МІСЦЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВИ

Korol M. O.

Characteristics of the Place of the State Border Guard Service of Ukraine in the State Mechanism

Abstract. The article deals with the investigation of the place of the State Border Guard Service of Ukraine in the state mechanism. The concepts of «military organization of the state», «security and defense sector» and «special law enforcement body» have been analyzed and characteristics of the State Border Guard Service of Ukraine have been established. It is found that clear location of each subject of safety and defensive sector will strengthen its strategic management and provide closer co-operation and intercommunication between constituents. It is identified that this element of state mechanism is basic in the question of guard of state boundary of Ukraine thus providing one of the constituents of national safety of our state — boundary.

Key words: *the military organization of the state, defense and security sector, special law enforcement body, the State Border Guard Service of Ukraine, Border security.*

Події, які відбуваються в Україні, ставлять перед науковцями завдання стосовно необхідності розгляду поняття, системи та структури сектору безпеки та оборони України, визначення сутнісних характеристик елементів, які входять до неї, їх завдань та повноважень. У відповідності до ч. 3 ст. 17 Конституції України, забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. У ст. 2 Закону України «Про державний кордон України» передбачено, що охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах покладається на Державну прикордонну службу України [1]. Ці положення підтверджують загальне розуміння, що прикордонна служба (в де-

яких державах — прикордонні війська, прикордонна охорона, прикордонна сторожа), призначені для охорони сухопутних та морських кордонів держави.

Законодавець надає великої ваги охороні державного кордону, оскільки вона «є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки» [2]. Разом з тим існує гостра необхідність комплексного реформування системи забезпечення національної безпеки та створення ефективного сектору безпеки і оборони України серед напрямків забезпечення якого унормування структури і складу сектору безпеки і оборони, системи управління, координації та взаємодії його органів [3].

Варто відмітити, що питання національної безпеки, системи органів що її забезпечують, їх місця в механізмі держави розглядали у своїх працях достат-

ньо науковців. Можемо виділити дослідження В. Білоуса, І. Бінька, В. Горбуліна, В. Косецьова, Г. Костенка, Є. Кравця, Н. Нижник, М. Панова, Г. Почешова, Г. Ситника, В. Українчука та ін., які розглядали, як правило, її загальнотеоретичні положення. Дослідження питання поняття, складових, сутності прикордонної безпеки, місця та ролі в її забезпеченні Державної прикордонної служби України ми знаходимо у працях О. Ананьїна, В. Ліпкана, М. Литвина, Р. Ляпука, М. Михеєнка, В. Серватюка, П. Шипоїна. Окремо слід відмітити комплексне дослідження цих питань проведене В. Зьолкою [4]. Разом з тим в останні роки відбулось багато змін в цій сфері, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою цієї статті є дослідження місця Державної прикордонної служби України в державному механізмі з огляду на підходи, що склались в сфері нормотворчої діяльності нашої країни та практики її втілення у життя в секторі безпеки та оборони на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Згідно ст. 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» даний елемент державного механізму є правоохоронним органом спеціального призначення [5]. Поряд з цим, в окремих нормативно-правових актах, Державна прикордонна служба України згадується як один з видів військових формувань та відноситься до елементів воєнної організації нашої держави. Тому встановлення місця Державної прикордонної служби України в державному механізмі необхідно розпочати з розгляду сутності та співвідношення таких понять, як: «воєнна організація держави», «сектор безпеки та оборони» та «правоохоронний орган спеціального призначення». Відразу слід зауважити, що на сьогоднішній день нормативно-правові акти по різному визначають ці поняття. Так, поняття воєнної організації держави ми знаходимо у Законі

України «Про основи національної безпеки України» де у ст. 1 зазначається, що воєнна організація держави — сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз [2].

Як видно з наведеного вище визначення, та розуміння суті цього державного явища, основними характерними рисами, що визначають сутність поняття воєнної організації нашої держави, перш за все є:

- 1) побудова в установленому порядку системи органів і підрозділів, основу яких складають військові формування;
- 2) наділення переважної більшості співробітників системи статусом військовослужбовців;
- 3) регламентація відносин, що виникають в результаті реалізації співробітниками своїх прав і обов'язків, здійснюється на основі законодавства про військовослужбовців і військову службу;
- 4) діяльність суб'єктів воєнної організації держави направлена на забезпечення національної безпеки (її окремих складових) від внутрішніх або зовнішніх загроз.

Не називаючи суб'єктів, що складають воєнну організацію України, ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України» одним з їх повноважень називає забезпечення оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів. Беручи до уваги основні завдання, які стоять перед Державною прикордонною службою України [5], можемо стверджувати, що вона відноситься до числа суб'єктів вказаної організації.

Ще одним підтвердженням вищесказаного є те, що Закон України «Про оборону» однією з головних ознак військового формування називає комплекс

тування його військовослужбовцями (ст. 1). Стаття 14 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», в свою чергу, закріплює положення згідно якого особовий склад Державної прикордонної служби України складається із військовослужбовців та працівників Державної прикордонної служби України. Комплектування цього формування військовослужбовцями і проходження ними військової служби здійснюються на підставі Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

З огляду на вищезазначені положення можемо стверджувати, що Державна прикордонна служба України відноситься до воєнної організації України і, маючи ознаки військового формування, виконує завдання спрямовані на захист національних інтересів України на державному кордоні.

Прийнята у 2015 році Воєнна доктрина України вводить нове поняття, а саме — «сектор безпеки і оборони» — під яким розуміється охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, діяльність яких за функціональним призначенням відповідно до Конституції та законів України спрямована на захист національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці України [6].

Окремі науковці співвідносять це поняття з поняттям «воєнна організація держави», «воєнна сфера» тощо. Вважаємо що використання згаданого поняття, а також його, безперечно назріле, теоретичне дослідження, дасть змогу запропонувати напрямки підвищення ефективності прийняття та реалізації рішень у сфері воєнної безпеки і обо-

рони, що в свою чергу посилить стратегічне управління сектором безпеки і оборони, забезпечить більш тісну взаємодію та взаємозв'язок між складовими сил безпеки і оборони держави.

Відповідно до свого призначення Державна прикордонна служба України відноситься до системи формувань, які складають сектор безпеки і оборони, що в свою чергу покладає на неї завдання участі в реалізації воєнної політики України відповідно до компетенції. При цьому держава вбачає, що створення цілісного сектору безпеки та оборони є головним елементом системи забезпечення воєнної безпеки і передбачає інтеграцію спроможностей його складових для своєчасного і ефективного реагування на наявні та потенційні загрози. Тому визначення місця кожного елемента цієї системи в загальній організації, встановлення чіткого переліку повноважень має важливе значення.

Підтримуємо думку, що для вирішення проблем функціонування сектору безпеки та оборони (в тому числі визначення місця Державної прикордонної служби України в механізмі взаємодії та її розвитку) доцільно запровадити сучасну систему більш ефективного та комплексного оборонного менеджменту для реалізації визначених пріоритетів розвитку Збройних Сил України та інших сил безпеки і оборони держави [7].

Пристаючи до розгляду поняття «правоохоронний орган спеціального призначення», оскільки саме він використовується в Законі України «Про Державну прикордонну службу України» як характеристика цього інституту, то слід насамперед визначити, а чи може воно бути рівнозначним таким поняттям, як «військове формування» та «правоохоронні органи», чи ні. Видається, що два вищезгадані поняття самі по собі більш об'ємні за змістом. Такий висновок можна зробити перш за все тому, що не будь-який правоохорон-

ний орган може бути по суті спеціальною службою, але будь-яка спеціальна служба в свою чергу є правоохоронним органом, і це факт. Втім, як і не будь-яке військове формування, так само може бути правоохоронним органом.

Розглядаючи дефініцію «правоохоронні органи», то це, сформоване в основному на практиці, поняття особливо популярне саме сьогодні. Що стосується його нормативно-правового закріплення то законодавець не зовсім чітко й однозначно підійшов до цього. Насамперед існує цілий ряд законів, які вживають дане поняття. Так, в Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами» зазначено, що правоохоронний орган — це державний орган, який відповідно до законодавства здійснює правозастосовчі або правоохоронні функції [8]. Проте відсутність тлумачення змісту понять «правоохоронні» та «правозастосовчі» функції свідчить про неповноту цього визначення.

В Законі України «Про основи національної безпеки України» зазначається, що правоохоронний орган — це орган державної влади на який Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій [2].

В розрізі цього твердження одні науковці вважають, що поняттям «правоохоронний орган» охоплюються усі державні органи і громадські організації, які, хоча б у деякій мірі, наділені правоохоронними функціями [9, с. 71–72]. Інші пропонують розглядати це питання у широкому (всі державні органи, які наділені певними повноваженнями в галузі контролю за додержанням законності і правопорядку) і вузькому (державні органи, спеціально створені для забезпечення законності і правопорядку, боротьби зі злочинністю і яким з цією метою надані повноваження застосовувати передбачені законом заходи примусу та перевиховання порушників — суд, органи юстиції, прокура-

тури, внутрішніх справ, безпеки) розумінні [10, с. 5–6].

Вважаємо що під правоохоронними органами слід розуміти створені відповідно до Конституції та законів України органи державної влади, які здійснюють свою діяльність з метою охорони законності шляхом забезпечення безпеки, правопорядку, захисту прав і свобод людини та боротьби зі злочинністю за допомогою реалізації заходів владно-розпорядчого характеру виконуючи для цього спеціальні методи, засоби та сили.

В свою чергу правоохоронний орган спеціального призначення — самостійний центральний орган державного управління або структурний підрозділ відповідного міністерства (комітету), на який покладене завдання з керівництва спеціальною правоохоронною діяльністю у певній галузі національної безпеки.

Як правило правоохоронні органи спеціального призначення мають у своєму складі орган управління (спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади, центральний орган державної виконавчої влади спеціального призначення, орган державної виконавчої влади), територіальні органи і сили, які при виконанні завдань можуть застосовувати зброю, спеціальні засоби і способи збройної боротьби, а в разі необхідності — і військову техніку та способи бойових дій.

Однак, незважаючи на ті методи та способи, які вони можуть застосовувати, однією з найбільш важливих функцій у правоохоронній діяльності цих органів є охорона правопорядку — діяльність правоохоронних органів, їх військових та інших передбачених законом озброєних формувань, що спрямована на підтримання порядку суспільних відносин шляхом застосування примусових заходів.

Ще однією із складових спеціальної правоохоронної діяльності є діяльність спеціальних служб (оперативних під-

розділів) у інтересах безпеки суспільства й держави на підставах і в межах, визначених національним законодавством [11, с. 11]. Слід відмітити, що у відповідності до ст. 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» в її структурі теж існує розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, що підтверджує вищезгадане твердження.

Формулювання «правоохоронний орган спеціального призначення» зустрічається у цілому ряді законів. Так, у ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України», зафіксовано, що Служба безпеки України є державним правоохоронним органом спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку. Аналогічне положення з законодавчим визначенням правового статусу співробітників наявне і в такому органі як Управління державної охорони України, яке є державним правоохоронним органом спеціального призначення. Як ми уже зазначали Закон України «Про Державну прикордонну службу України» у ст. 6 теж наділяє даний елемент державного механізму відповідним статусом.

Отже, поняття «правоохоронний орган спеціального призначення» логічно (і майже автоматично) включається в поняття «правоохоронний орган», але, в тих випадках коли є достатні підстави так вважати. Такими підставами ми схильні вважати ряд характерних рис, притаманних цим поняттям, до яких зокрема відносимо:

1) правоохоронні органи спеціального призначення створюються для забезпечення державної безпеки в різних сферах (воєнній, інформаційній, прикордонній, тощо);

2) розглядувані органи наділяються правом здійснення розвідувальної, або контррозвідувальної діяльності в межах своєї компетенції або правом здійснення обох цих видів діяльності, як одного

з основних способів реалізації поставлених завдань;

3) зазначені структури володіють правом, в межах законодавства, використовувати в основному негласні методи і засоби досягнення поставлених завдань, причому адекватні загрозам безпеки особистості, суспільства і держави.

Виходячи з вищевикладеного, під правоохоронними органами спеціального призначення слід розуміти створені в установленому законом порядку для забезпечення державної безпеки (окремих її видів) самостійні, централізовані і відносно незалежні (в тому числі і один від одного) державні органи, наділені правом здійснення розвідувальної і контррозвідувальної діяльності, як одного з основних способів реалізації поставлених завдань і використовуючи в межах законів методи і способи діяльності негласного характеру адекватні виникаючим загрозам безпеці особистості, суспільства і держави.

Таким чином закріплене положення, що Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення, повністю співвідноситься з теоретичними положеннями про подібні структури.

Стаття 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» закріплює функції цього елемента державного механізму, які розкривають правоохоронний характер її сутності. Закріплення положення про те що виконання покладених на Державну прикордонну службу України її основних функцій є її оперативно-службовою діяльністю є ще одним важливим аспектом, який вказує на правоохоронний характер цієї діяльності, та вказує на відхід від військової сутності цього інституту. В цьому твердженні прослідковується вказівка на здійснення Державною прикордонною службою України, її органами та посадовими особами зовнішніх владних повноважень.

Проаналізувавши ознаки, які характеризують правоохоронний характер Державної прикордонної служби України, та взявши до уваги основні завдання та функції, які стоять перед нею та визначені в базовому законі, можемо стверджувати про спеціальну правоохоронну направленість в її статусі, яка дає уяву про місце цього елемента в механізмі держави.

Констатуємо, що Державна прикордонна служба України є основним елементом в системі державних військових формувань та правоохоронних органів з питання охорони державного кордону України. Як ми вже згадували це положення закріплене в цілому ряді нормативних актів [1; 2; 5]. Виконання Державною прикордонною службою України спеціальної функції держави — захист її кордонів, вказує на її відмінність від інших елементів державного механізму та її місце в ньому.

Висновки та подальші напрями дослідження. Отже, досліджуючи місце Державної прикордонної служби України в державному механізмі, можна зробити наступні висновки:

1) Державна прикордонна служба України, згідно з проведеними, на основі аналізу нормативної-правової бази, дослідженнями відноситься до системи органів державної влади, що покликані забезпечувати визначену складову національної безпеки України;

2) реалізуючи свої повноваження у таких напрямках діяльності, як розвідувальна, контррозвідувальна, оперативно-розшукова, даний елемент державного механізму може бути зарахований до числа спеціальних служб, оскільки ці напрямки спрямовані на забезпечення окремого виду безпеки — прикордонної безпеки України;

3) Державна прикордонна служба України відноситься до кола суб'єктів сектору безпеки та оборони нашої держави забезпечуючи при цьому життєво важливі інтереси особи, суспільства і держави на державному кордоні.

Таким чином, Державна прикордонна служба України, є правоохоронним органом спеціального призначення, на який покладається забезпечення прикордонної безпеки нашої держави, яка є невід'ємною складовою національної безпеки і полягає у здійсненні на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах відповідно до наданих їй повноважень заходів з метою охорони державного кордону, охорони правопорядку та забезпечення прав та свобод людини та громадянина на державному кордоні України.

З огляду на вищевикладене, вважаємо, що подальшого дослідження потребують питання визначення основних напрямків та форм взаємодії між суб'єктами сектору безпеки та оборони в питанні забезпечення національної безпеки України на її державному кордоні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 № 1777-ХІІ [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 22. — Ст. 5.
2. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.
3. Стратегія сталого розвитку «Україна — 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [Текст] // Офіційний вісник України. — 2015. — № 4. — Ст.67.
4. Охорона національних інтересів України у прикордонній сфері (адміністративно-правовий аспект) : монографія / В. Л. Зьол-

ка. — Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2015. — 672 с.
5. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 27. — Ст. 208.
6. Воєнна доктрина України : Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015 [Текст] // Офіційний вісник України. — 2015. — № 78. — Ст. 2592.
7. Саганок Ф. В., Шаповалов А. П. Воєнна організація чи Сектор безпеки: проблеми реформування Збройних Сил [Електронний ресурс]. — Режим доступу : // <http://wartime.org.ua/1951-voyenna-organzacya-chi>

sektor-bezpeki-problemi-reformuvannya-zbroynih-sil.html.

8. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами : Закон України від 19.06.2003 № 975-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 46. — Ст. 366.

9. Осадчий В. Правоохоронні органи як суб'єкти кримінально-правового захисту. / В. Осадчий // Право України. — 1997. —

№ 11. — С. 71–72.

10. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі: Навч. посіб. 2-е вид., випр. і доп. / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк — К.: Атіка, 2001. — 571 с.

11. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: Підручник / О. С. Захарова, В. Я. Карабань, В. С. Ковальський (кер. авт. кол.) та ін.; відп. ред. В. Маляренко. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 376 с.

REFERENCES:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991). *Zakon Ukrainy «Pro derzhavnyi kordon Ukrainy»* [Law of Ukraine «On State Boundary of Ukraine»]. 4 November 1991, no. 1777-XII, Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine]. no. 22, art. 5. [in Ukrainian].

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003). *Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy»* [Law of Ukraine «On the State Border Guard Service of Ukraine»]. 3 April 2003, no. 661-IV, Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine]. no. 27, art. 208. [in Ukrainian].

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003). *Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy»* [Law of Ukraine «On the Fundamentals of National Security of Ukraine»]. 19 June 2003, no. 661-IV, Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine]. no. 39, art. 351. [in Ukrainian].

4. The President of Ukraine (2015). *Ukaz «Stratehiia staloho rozvytku "Ukraina — 2020"»* [The decree «Strategy of permanent development "Ukraine-2020"»]. 12 January 2015, no. 5-2015, Ofitsiyni visnyk Ukrainy [Official bulletin of Ukraine]. no. 4, art. 67. [in Ukrainian].

5. Zolka V. (2015). *Okhorona natsionalnykh interesiv Ukrainy u prykordonnii sferi (administratyvno-pravovyi aspekt)* [Guard of national interests of Ukraine in frontier sphere (administratively legal aspect)]. Vydavnytstvo NADPSU, Khmelnytskyi, 672 p. [in Ukrainian].

6. The President of Ukraine (2015). *Ukaz «Voienienna doktryna Ukrainy»* [The decree «Military doctrine of Ukraine»]. 24 September 2015,

no. 555-2015, Ofitsiyni visnyk Ukrainy [Official bulletin of Ukraine]. no. 78, art. 2592. [in Ukrainian].

7. Sahaniuk F, Shapovalov A. *Voienna orhanizatsiia chy Sektor bezpeky: problemy reformuvannya Zbroinykh Syl* [Military organization or sector of safety: problems of reforming the Armed Forces]. Available at: <http://wartime.org.ua/1951-voyenna-organzacya-chi-sektor-bezpeki-problemi-reformuvannya-zbroynih-sil.html>. [in Ukrainian].

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003) *Zakon Ukrainy «Pro demokratychni tsyvilnyi kontrol nad Voiennoi orhanizatsiieiu i pravookhoronnyimi orhanami»* [Law of Ukraine «On Democratic Civil Control over Military Organization and Law Enforcement Bodies of the Country»]. 19 June 2003, no. 975-IV, Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine]. no. 46, art. 366. [in Ukrainian].

9. Osadchyi V. (1997). *Pravookhoronni orhany yak subiekti kryminalno-pravovoho zakhystu* [Law enforcement bodies as subjects of criminal law protection]. Pravo Ukrainy [Law of Ukraine]. no. 11, pp. 71–72. [in Ukrainian].

10. Melnyk M., Khavroniuk M. (2001). *Sud ta insbi pravookhoronni orhany. Pravookhoronna diialnist: zakony i komentari* [Court and other law enforcement agencies. Law enforcement, legislation and commentary]. Atika, Kyiv, 571 p. [in Ukrainian].

11. Zakharova O., Karaban V., Kovalskyi V. & Maliarenko V. (2004). *Sud, pravookhoronni ta pravozakhysni orhany Ukrainy* [The Court, law enforcement and human rights bodies of Ukraine]. Yurinkom Inter, Kyiv, 376 p. [in Ukrainian].

УДК 347.472.048

Великорода Олександр Михайлович

*Доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМ ДОГОВОРУ ДАРУВАННЯ

Velykoroda O. M.

Certain Aspects of Judicial Practice of Hearing Cases of the Annulment of Gift Contract

Abstract. The article is an analysis of the judicial practice of hearing cases of the annulment of gift contract. This article focusses on the cases where the precondition for the annulment of a gift contract is its interpretation as a life maintenance contract. The research generalizes judicial practice, when several grounds for legal action are simultaneously declared in the claim: wrong belief, pretence, fraud etc. The opinion that in such cases the claim should be rejected is supported, since these grounds are mutually exclusive. The cases of declaring the gift contract simulated are analyzed, and the main reasons for sustaining or rejecting such claims are determined. The judicial practice of cases of annulment of a gift contract concluded under wrong belief and the grounds for sustaining or rejecting such claims are studied.

Key words: *judicial practice, gift contract, life maintenance contract, claim, nullity of contract, simulated agreement.*

Одним з основних способів захисту цивільних прав та інтересів є визнання правочину недійсним. Досліджуючи судову практику з приводу договору довічного утримання (догляду), звертає увагу значна кількість спорів з приводу визнання недійсним договору дарування, у зв'язку зі сприйняттям вказаного правочину як договору довічного утримання (догляду). При аналізі судової практики бралися до уваги виключно справи, які були предметом перегляду в суді касаційної інстанції. Всі справи взяті з Єдиного державного реєстру судових рішень станом на лютий 2017 року. Проаналізуємо найбільш типові справи даної категорії.

Насамперед слід зазначити, що в судовій практиці поширеною є ситуація, коли оспорюваність дарування ґрунтується на бажанні укласти договір довічного утримання (догляду), однак внаслі-

док помилки, обману чи інших причин, був укладений саме договір дарування. Інколи в позовних заявах про визнання недійсним договором дарування вказується одночасно на кілька підстав: помилка, удаваність, обман тощо. Сучасна судова практика в таких випадках однозначна: «ст.ст. 229 (правочин вчинений під впливом помилки), 235 (удаваний правочин) ЦК України є взаємовиключними, оскільки мають різні ознаки та правові наслідки для сторін правочину. Якщо позовні вимоги щодо обґрунтування незаконності правочину подано одночасно на підставах ст.ст. 229, 235 ЦК України і позивачем не уточнено таких вимог, то в такому випадку це є підставою для відмови судом в позові». У випадку вирішення справи, де вказуються на кілька підстав позову (помилка, обман, удаваність тощо) суд касаційної інстанції скасовував такі рі-

шення та відправляв справи на новий розгляд для уточнення підстав позову та характеру спірних правовідносин [1, 2]. Слід визнати таку позицію абсолютно вірною, оскільки суд не вправі самостійно визначити конкретні підстави позову, це може зробити виключно позивач.

Значно складнішими є справи, в яких розглядаються позови про визнання договору дарування недійсним внаслідок удаваності для приховання договору довічного утримання (догляду). Згідно ст. 60 ЦПК України позивач, заявляючи вимогу про визнання правочину удаваним, має довести: а) факт укладення правочину, що на його думку є удаваним; б) спрямованість волі сторін в удаваному правочині на встановлення інших цивільно-правових відносин, ніж ті, які передбачені правочинном; г) настання між сторонами інших прав та обов'язків, ніж ті, що передбачені удаваним правочинном. Для визнання правочину удаваним слід мати на увазі, що обидві сторони договору діяли свідомо для приховання іншого правочину. Наміру однієї сторони на укладення удаваного правочину недостатньо [3].

Судова практика у таких справах свідчить, що суди, як правило відмовляють у задоволенні таких позовів. Зокрема в одній зі справ, відмовляючи у визнанні удаваним договору дарування Вищій спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (надалі — ВССУ) звернув увагу на: а) наявність нотаріально посвідченої заяви чоловіка, якого він дав згоду своїй дружині власне на дарування належної їм на праві спільної сумісної власності частини домоволодіння; б) зміст договору дарування, в якому зазначено, що сторони договору підтверджують дійсність своїх намірів при його укладенні, а також свідчать про те, що він не носить характеру мнимого або удаваного правочину. Крім того, скасуваючи рішення суду апеляційної інстанції, було вказано, що «апеляційний суд не звер-

нув уваги на те, що ст. 235 ЦК України передбачено визнання недійсним договору удаваним за умови, що є інший договір, який сторони оформленого договору мали на меті приховати. Договір довічного утримання має містити певні істотні умови, характерні для цих договорів. Дійшовши фактично висновку про те, що договір довічного утримання не укладений, апеляційний суд не мотивував своє рішення з огляду на ці обставини щодо висновку про удаваність оспорюваного договору дарування» [3]. Подібні висновки містяться і в рішенні ВССУ від 07.09.2011 року [4].

В іншій справі, скасовуючи рішення суду апеляційної інстанції Верховний Суд України (надалі — ВСУ) вказав, що «визнаючи, що між сторонами мав місце договір довічного утримання, суд апеляційної інстанції не навів доводів, чи була між сторонами на час укладення договірних відносин досягнута домовленість щодо істотних умов договору довічного утримання, зокрема про надання матеріальної допомоги на утримання позивачки. Зокрема, відсутні докази, які б свідчили про те, що укладаючи договір дарування, сторони мали на меті приховати договір довічного утримання, посилання позивачки на те, що відповідач після укладення договору надавав допомогу не свідчать про приховання договору довічного утримання. У судовому засіданні позивачка вказувала, що прагнула укласти договір довічного утримання, але помилково вчинила дарування. Разом з тим, помилка в правовій природі договору не свідчить про його удаваність. Не є безспірним доказом удаваності договору дарування також вік та потреба у сторонній допомозі позивачки» [5].

Разом з тим в окремих випадках суди визнають все-таки договір дарування удаваним. Зокрема, ухвалою ВССУ від 03.07.2014 року залишено в силі рішення апеляційного суду відповідно до якого під час укладення дого-

вору дарування квартири між відчужувачем та набувачем фактично було укладено договір довічного утримання, за яким набувач зобов'язувався довічно утримувати відчужувача, а останній за це передав набувачу у власність зазначену квартиру, враховуючи, що метою укладення між сторонами оскаржуваного договору було здійснення відповідачем утримання позивача, шляхом купівлі ліків та догляду за нею [6].

В іншому випадку ухвалою ВСУ від 16.07.2008 року залишено в силі рішення місцевого суду відповідно до якого визнано договір дарування спірної квартири недійсним, встановлено, що між сторонами було укладено договір довічного утримання, постановлено розірвати цей договір. Оскільки з пояснень позивача, третьої особи (матері відповідачки) та показань свідків судом достовірно встановлено, що при укладенні договору сторони домовилися, що позивач буде проживати в квартирі, а відповідач та її мати будуть його доглядати, забезпечувати продуктами, медичною допомогою, допомагати по господарству. Про домовленість, що позивач буде проживати в квартирі пояснювала і відповідачка. Проте позивач в квартирі не проживає, так як відповідачка змінила замки на вхідних дверях, ключ позивачу не дає, пояснюючи свої дії тим, що вони з матір'ю можуть дати ключ за умови, що до квартири не будуть заходити дочки позивача. Крім того, відповідачка не надає позивачу будь-якої допомоги та матеріального забезпечення. Вказані дії відповідачки свідчать про невиконання нею своїх зобов'язань перед позивачем [7].

Аналізуючи судову практику, звертають на себе увагу, що такі обставини як проживання дарувальника у відчуженому приміщенні та надання йому матеріальної допомоги в одних випадках беруться до уваги при визнанні договору дарування удаваним, а в іншому ні. Водночас говорити про неоднакове за-

стосування норм права, принаймні в описаних вище справах неможна. Такий висновок можна зробити, оскільки у відповідності до ч. 3 ст. 212 ЦПК України, суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Так, відмовляючи у визнанні договору дарування удаваним, суд звернув увагу також на наявність нотаріально посвідченої заяви, якою була дана згода саме на дарування належного їм на праві спільної сумісної власності частини домоволодіння, а також на відсутності істотних умов, характерних для договору довічного утримання; в іншому випадку бралися до уваги також такі факти як недоведеність мети приховати договір довічного утримання; помилка в правовій природі договору. Отже, комплексне дослідження всіх наявних доказів дозволило зробити висновок, що договір дарування у вищеприписаних випадках не є удаваним.

В інших випадках, коли було доведено факти, що при укладенні договору сторони домовилися, що позивач буде проживати в квартирі, а відповідач буде його доглядати, забезпечувати продуктами, медичною допомогою, допомагати по господарству, суди обґрунтовано визнавали договір дарування недійсним і встановлювали, що між сторонами було укладено договір довічного утримання (догляду). Слід зазначити, що в чч. 1 та 2 ст. 749 ЦК України, зазначено, що у договорі довічного утримання (догляду) можуть бути визначені всі види матеріального забезпечення, а також усі види догляду (опікування), якими набувач має забезпечувати відчужувача. Якщо обов'язки набувача не були конкретно визначені або у разі виникнення потреби забезпечити відчужувача іншими видами матеріального забезпечення та догляду спір має вирішуватися відповідно до засад справедливості та розумності. Відповідно до цієї норми, конкретний перелік обов'язків на-

бувача щодо утримання (догляду) може і не бути встановлений в договорі довічного утримання (догляду). Тому позивачу достатньо довести наявність навіть неконкретизованої домовленості щодо утримання (догляду). Варто також підкреслити, що в даних справах потрібно також довести, що обидві сторони договору дарування діяли свідомо для приховання договору довічного утримання (догляду), наміру однієї сторони на укладення удаваного правочину недостатньо.

Проте, найбільш поширеною категорією справ є позови про визнання недійсним договору дарування вчиненого під впливом помилки (позивач вважав, що укладає договір довічного утримання (догляду)).

На сьогодні наявні детальні правові позиції ВСУ, щодо таких спорів, зокрема у постанові ВСУ від 27.04.2016 року міститься висновок про те, що виходячи зі змісту ст. 203, 717 ЦК України договір дарування вважається укладеним, якщо сторони мають повне уявлення не лише про предмет договору, а й досягли згоди щодо всіх його істотних умов. Договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не вважається договором дарування, правовою метою якого є передача власником свого майна у власність іншої особи без отримання взаємної винагороди. Якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним. Істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Сам по собі факт прочитання сторонами тексту оспорюваного договору дарування та роз'яснення нотаріусом суті договору не може бути під-

ставою для відмови в задоволенні позову про визнання цього договору недійсним. Вирішуючи питання про наявність чи відсутність помилки — неправильного сприйняття позивачем фактичних обставин правочину, що вплинуло на волевиявлення особи під час укладення договору дарування замість договору довічного утримання, суд повинен установити: вік позивача, його стан здоров'я та потребу у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі; наявність у позивача спірного житла як єдиного; відсутність фактичної передачі спірного нерухомого майна за оспорюваним договором дарувальником обдаровуваному та продовження позивачем проживати в спірній квартирі після укладення договору дарування тощо. Лише в разі встановлення цих обставин норми ч. 1 ст. 229 та ст. 203 і 717 ЦК України у сукупності вважаються правильно застосованими. Аналогічний висновок міститься й у постановках ВСУ від 19.03.2014, 18.06.2014 та 21.10.2015 року [8].

В науковій літературі підтримується аналогічна позиція. Зокрема зазначається, що ознака безоплатності договору дарування, означає, що дарувальник не отримує ніякого зустрічного задоволення з боку обдарованого. Договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування (ч. 2 ст. 717 ЦК України), в такому випадку він буде визнаватися удаваним. В той же час, якщо зустрічне виконання носить чисто умовний або символічний характер (наприклад, надання дарувальнику монети за подарований гострий предмет або кімнатну рослину), договір дарування не втрачає ознак безоплатності. При цьому важливе значення має усвідомлення сторонами факту, що зустрічне надання являється частиною традиції та не виконує ролі компенсації за отримане майно. І навпаки, якщо воля сторін направлена саме на компен-

сацію дару, їх правовідносини не можуть розглядатися як договір дарування, навіть якщо зустрічне задоволення явно не еквівалентне отриманому дару [9, с. 117]. Та обставина, що дарування причинно обумовлено зустрічним наданням, в тому числі і по іншому правочину, безспірно свідчить, що сторони, укладаючи договір дарування насправді мали на увазі оплатний договір, який вони хотіли приховати договором дарування. Варто також зазначити, що обмеження зустрічного зобов'язання рамками тільки договору дарування приведе до того, що будь-який оплатний договір по передачі майна можна оформити як два договори дарування, в яких обидва контрагента, міняючись місцями, будуть виконувати почергово роль обдарованого та дарувальника [10, с. 333].

В той же час, не можна розглядати як оплатний правочин договір дарування, в якому дарунок обтяжений правами дарувальника (наприклад, право проживання дарувальника в одній з кімнат подарованого будинку або встановлення земельного сервітуту на користь дарувальника по подарованій земельній ділянці) [10, с. 334]. Окрім того, договором дарування може бути встановлений обов'язок обдаровуваного вчинити певну дію майнового характеру на користь третьої особи або утриматися від її вчинення (передати грошову суму чи інше майно у власність, виплачувати грошову ренту, надати право довічного користування дарунком чи його частиною, не пред'являти вимог до третьої особи про виселення тощо) (ч. 1 ст. 725 ЦК України).

Отже, помилка в юридичній природі договору дарування (позивач вважав, що договір оплатний), однозначно є підставою для його недійсності. Без сумніву в таких справах потрібно звертати увагу на наявність у позивача спірного житла як єдиного, продовження позивачем проживати в спірній квартирі після укладення договору дарування, оплата позивачем комунальних послуг

тощо. Однак, викликає сумнів необхідність при розгляді вищевказаних справ враховувати такі обставини як вік позивача, його стан здоров'я та потребу у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі. Вищевказані обставини не можуть свідчити про бажання укласти договір довічного утримання (догляду), чинне цивільне законодавство не містить обмежень по суб'єктному складу даного договору, не встановлює жодних привілеїв за віком або станом здоров'я, тому врахування вищевказаних обставин при вирішенні питання про помилку при укладенні договору дарування призводитиме до можливих зловживань та загрожуватиме стабільності цивільних правовідносин.

На практиці, зважаючи на особливі обставини наявна також і інша позиція. Так, ухвалою ВССУ від 10.11.2016 року, підтримано позицію нижчестоящих судів про відмову у задоволенні позову про визнання недійсним договору дарування укладеного внаслідок помилки, взявши до уваги сплив значного часу з моменту укладення такого договору, наявність у провадженні суду цивільних справ про розірвання шлюбу між відповідачем та донькою позивача, про поділ між ними спільного майна, тому метою пред'явлення даного позову могло бути намагання позивача допомогти своїй дочці у цивільній справі щодо поділу майна подружжя, а також позивач знав і усвідомлював правову природу правочину у вигляді договору дарування, оскільки вже був стороною аналогічних договорів дарування, за якими у його власність перейшли житловий будинок та земельна ділянка, які він менш ніж за три роки відчужив за оспорюваними договорами дарування на користь відповідача, який на час укладання цих договорів був чоловіком доньки позивача [11].

В іншій ухвалі ВССУ від 11.05.2011 року звернено увагу на те, що в договорі чітко вказано та зазначено наслідки укладення договору дарування, та право

довічного сервітуту позивача на право користування квартирою, що не суперечить закону, відносини, які склалися між сторонами свідчать про можливість укладення безоплатного передання майна на користь близької людини, а спроби та намагання повернення майна виникли у зв'язку з образою на відповідачку з боку позивача, як зазначено останнім в судовому засіданні [12]. В ухвалі ВССУ від 10.08.2011 року зазначено, що за договором дарування квартиру подаровано племінниці, нотаріусом було роз'яснені наслідки укладеного договору дарування. Дії сторін, а саме їх окреме проживання, відїзд відповідачки в м. Одесу та в Росію протягом 2005–2007 років та ненадання позивачці допомоги до 2007 року також свідчать про те, що сторони уклали саме договір дарування. Позивачка не надала суду доказів того, що мала на меті укладання договору довічного утримання, а її доводи повністю спростовані допитаннями по справі нотаріусом, який посвідчував договір дарування сторін [13].

Загалом в ухвалі ВССУ від 24.09.2014 року цілком вірно зазначено, що правочини, вчинені під впливом помилки, відносять до правочинів з вадами внутрішньої волі, яка могла сформуватися в умовах неправильного уявлення особи про обставини, що мають істотне значення для вчинення правочину. Ігнорування справжньої волі особи, яка вчиняє правочин під впливом помилки, було б неправильним. Однак, визнавати недійсним будь-який правочин, в якому внутрішня воля сформувалась під впливом неправильних уявлень, було б теж неправильно, оскільки це впливає на стабільність цивільного обороту й охорону прав та інтересів інших осіб [14].

Ситуація, коли договір дарування, як правило, визнається недійсним, призвела до зловживань з боку обдарованого, особливо часто це простежується, коли подарована нерухомість передається в іпотеку.

Так, на практиці трапляється ситуація, коли подарована квартира передається в іпотеку за кредитні кошти. В подальшому за наявності таких обставин як вік позивача, його стан здоров'я та потребу у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі, визнається недійсним договір дарування, а після цього подається позов про визнання недійсним договору іпотеки. В таких ситуаціях, як правило, іпотека визнається недійсною, що підтверджується ухвалами ВССУ від 19.09.2012 року, 16.10.2013 року [15, 16]. І тільки у виняткових випадках суди ставали на бік банківської установи. Зокрема, ухвалою ВССУ від 20.06.2012 року зазначалося, що установлено, що 09.02.2007 року між сторонами було укладено договір дарування частини квартири. Матеріали справи не містять доказів вчинення сторонами правочину для приховання іншого правочину, окрім визнання відповідачем позову. Згідно ч. 4 ст. 174 ЦПК України в разі визнання відповідачем позову суд за наявності для того законних підстав ухвалює рішення про задоволення позову. Якщо визнання відповідачем позову суперечить закону або порушує права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у прийнятті визнання відповідачем позову і продовжує судовий розгляд. Установлено, що 19.03.2007 року між банківською установою та відповідачем укладено договір іпотеки, відповідно до якого в іпотеку було передано спірну частину квартири. Звертаючись до судів з апеляційною та касаційною скаргами банк указує на те, що вказаним рішенням порушуються його права, оскільки саме передачею вказаної частини квартири в іпотеку забезпечується виконання кредитного договору [17].

Таким чином, в судовій практиці часто трапляється ситуація, коли підставою для визнання договору дарування недійсним є сприйняття його як договору довічного утримання (догляду). Най-

більш поширеними в таких випадках є справи, по визнанню недійсним договору дарування, у зв'язку з його удаваністю чи укладенням під впливом помилки.

Аналіз справ про визнання удаваним договору дарування дозволяє зробити висновок, що суди в основному відмовляють у таких позовах, це пов'язано зі складністю доведення, що обидві сторони договору дарування діяли свідомо для приховання договору довічного утримання (догляду), наміру однієї сторони на укладення удаваного правочину недостатньо. Однак за наявності належних і достатніх доказів можна визнати недійсним договір дарування встановивши, що між сторонами було укладено договір довічного утримання (догляду), а в певних випадках і розірвати цей договір.

У випадку подання позову про визнання договору дарування недійсним внаслідок помилки в юридичній природі договору дарування (позивач вважав, що договір оплатний), така помилка однозначно є підставою для визнання його недійсним. Без сумніву в таких справах потрібно звертати увагу на наявність у позивача спірного житла як єдиного, продовження позивачем проживати в спірній квартирі після укладення договору дарування, оплата по-

зивачем комунальних послуг тощо. Проте, викликає сумнів необхідність при розгляді вищевказаних справ враховувати такі обставини як вік позивача, його стан здоров'я та потребу у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі, які визначені в постановах ВСУ. Однак, визнавати недійсним будь-який правочин, в якому внутрішня воля сформува-лась під впливом неправильних уявлень, було б теж неправильно, оскільки це впливає на стабільність цивільного обороту й охорону прав та інтересів інших осіб. У зв'язку з цим необхідно при розгляді таких справ звертати увагу і на інтереси третіх осіб, які можуть бути порушені при визнанні недійсним договору дарування, оскільки сторони подаючи такі позови можуть зловживати такими правами з метою визнання в подальшому недійсною іпотеки на подароване майно чи повернення майна внаслідок погіршення особистих відносин.

В той же час абсолютно вірною є судова практика, коли відмовляють у задоволенні позову, у зв'язку з тим, що в позовних заявах про визнання договору недійсним вказуються одночасно на кілька підстав позову: помилка, удаваність, обман тощо, оскільки ці підстави є взаємовиключними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24.09.2014 року в справі № 6-19228св14. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40711276>.
2. Ухвала Верховного Суду України від 28.04.2010 року в справі № 6-27801св08. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9449733>.
3. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.08.2013 року в справі № 6-15634св13. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33134009>.
4. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.09.2011 року в справі № 6-13035св11. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18177895>.
5. Ухвала Верховного Суду України від 20.09.2006 року в справі № 6-3961св05. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/163660>.
6. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.07.2014 року в справі № 6-16869св14. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39638659>.
7. Ухвала Верховного Суду України від 16.07.2008 року в справі № 6-9058св08. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2266735>.
8. Постанова Верховного Суду України від

- 27.04.2016 року в справі № 6-372цс16. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57463802>.
9. Гражданское право. Часть II: учебник / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 1997. — 784 с.
10. Брагинский М. И. Договорное право. Книга вторая: Договоры о передаче имущества / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — М.: Статут, 2000. — 800 с.
11. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10.11.2016 року в справі № 460/463/14-ц. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62754277>.
12. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.05.2011 року в справі № 6-387св11. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15726049>.
13. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10.08.2011 року в справі № 6-7369св11. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17882163>.
14. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24.09.2014 року в справі № 6-25030св14. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40698809>.
15. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.09.2012 року в справі № 6-24361св12. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26950069>.
16. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.10.2013 року в справі № 6-22699св13. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34433897>.
17. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 20.06.2012 року в справі № 6-4898св12. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25239893>.

REFERENCES:

- High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases (2014). *Ukhnala* [The decision]. 24 September 2014, case no. 6-19228св14, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40711276>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine (2010). *Ukhnala* [The decision]. 28 April 2010, case no. 6-27801sv08. Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9449733>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
- High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases (2013). *Ukhnala* [The decision]. 07 August 2013, case no. 6-15634sv13, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33134009>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
- High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases (2011). *Rishennia* [The decision]. 07 September 2011, case no. 6-13035sv11. Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18177895>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine (2006). *Ukhnala* [The decision]. 20 September 2006, case no. 6-3961sk05, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/163660>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
- High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases (2014). *Ukhnala* [The decision]. 03 July 2014, case no. 6-16869sv14, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39638659>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine (2008). *Ukhnala* [The decision]. 16 July 2008, case no. 6-9058sv08, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2266735>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine (2016). *Postanova* [The decree]. 27 April 2016, case no. 6-372tss16, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57463802>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
- Sergeyev A. P., Tolstoy Yu. K. (1997). *Grazhdanskoe pravo. Chast II* [Civil law. Part II]. Prospekt, Moscow, 784 p. [in Russian].
- Braginskiy, M.I., Vitryanskiy, V.V. (2000). *Dogovornoe pravo. Kniga vtoraya: Dogovory o peredache imushchestva* [Contract law. Book two: Contracts of transfer of property]. Statut, Moscow, 800 p. [in Russian].
- High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases (2016). *Ukhnala* [The decision]. 10 November 2016, case no. 460/463/14-ts, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62754277>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
- High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases (2011). *Ukhnala* [The decision].

- sion]. 11 May 2011, case no. 6-387sv11, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15726049>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
13. High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases (2011). *Ukhhvala* [The decision]. 10 August 2011, case no. 6-7369sv11. Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17882163>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
14. High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases (2014). *Ukhhvala* [The decision]. 24 September 2014, case no. 6-25030sv14, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40698809>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
15. High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases (2012). *Ukhhvala* [The decision]. 19 September 2012, case no. 6-24361sv12, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26950069>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
16. High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases (2013). *Ukhhvala* [The decision]. 16 October 2013, case no. 6-22699sv13, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34433897>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].
17. High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases (2012). *Ukhhvala* [The decision]. 20 June 2012, case no. 6-4898sv12, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25239893>. Last accessed 12th June 2017. [in Ukrainian].

УДК 347.62

Стефанчук Микола Олексійович

*Старший науковий співробітник
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук, доцент*

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА В СФЕРІ
ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН ДО СТАНДАРТІВ ЄС:
ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ**

Stefanchuk M. O.

Some Aspects of Adaptation of Ukrainian Legislation in the Sphere of Marriage Relations to EU Standards: Problems of Terminology and Peculiarities of Legislative Consolidation

Abstract. The article deals with the formal and material conditions of marriage, the analysis of the concept of family and marriage, an analysis of their agreement has been made. The paper also analyzes the main problems of marriage in accordance with EU standards and makes conclusions regarding the need for unification of legislation. The main forms of marriage that are acknowledged in the EU, and in Ukraine are lagging, are outlined, as well as the main tendencies of the improvement of family law are outlined.

Key words: *marriage, family, material conditions, formal conditions, EU law, unification.*

В умовах євроінтеграційних та міграційних процесів, які мають місце сьогодні в Україні питання укладення шлюбів громадянами України в державах ЄС та визнання їх в Україні є надзвичайно актуальним, оскільки у світлі значних міграційних процесів та загальної глобалізації збільшується кількість міжнародних шлюбів. На даний момент тематика інституту шлюбу недостатньо розроблена, особливо відсутні ґрунтовні дослідження щодо правового регулювання укладення шлюбів згідно стандартів ЄС.

Процедура укладення шлюбів українцями в державах ЄС різниться від такої ж процедури, яка використовується до власних громадян та полягає у наявності спеціальної ускладненої процедури укладення шлюбів. Найчастіше її мета пов'язана з протидією невідповідним для держави перебування правовим наслідкам укладення шлюбів з іноземни-

ми громадянами — міграцією та фіктивними шлюбами з метою отримання громадянства. Однак активна інтеграція України до Європейського Союзу створює необхідність в порівняльному аналізі норм сімейного права України та ЄС. На сьогодні в Євросоюзі також відбувається процес уніфікації законодавства в галузі сімейного права. У зв'язку з цим розвиток національного сімейного законодавства і практики його застосування має здійснюватися з урахуванням європейських норм і стандартів регламентації сімейних відносин.

Метою дослідження є визначення основних умов укладення шлюбу в Україні та їх порівняння з особливостями даного процесу згідно сучасних стандартів ЄС.

Слід зауважити, що питанню правового регулювання сімейних відносин з іноземним елементом присвячені чисельні наукові праці таких вчених-між-

народників, як: О. Є. Бурлай, О. О. Грабовська, Г. К. Дмитрієва, А. С. Довгерт, В. П. Звеків, А. А. Лунц, В. Я. Калакура, В. І. Кисіль, А. Л. Маковський, О. О. Мережко, О. П. Семенов, Г. С. Фединяк, Н. О. Шебанова тощо. Національне сімейне законодавство та його співвідношення з міжнародним приватним правом досліджували І. В. Жилінкова, З. В. Ромовська, Р. О. Стефанчук, Ю. С. Червоний, Я. М. Шевченко та ін.

Сім'я — це союз людей, права та обов'язки яких виникають зі шлюбу, родинних відносин, усиновлення (уочеріння) та прийняття дітей на виховання в сім'ю. Сім'я — це первинний основний осередок суспільства, в якому реалізується дітородна, культурно-виховна та інші функції суспільного життя [12]. Саме у цій площині ми і будемо розглядати поняття шлюбу.

Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина й чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно [12]. Отже, шлюбні стосунки є частиною сімейних і в законодавстві України зазначено, що однією з умов укладення шлюбу є наявність мети створити сім'ю. Проте право на шлюб обмежується віком осіб, і в Сімейному кодексі вказано, що створити сім'ю особа може лише з настанням шлюбного віку, який в Україні встановлений з досягненням повноліття. Проте для врахування інтересів людини і збереження сімейних цінностей та пропаганді повної сім'ї існують виключення, серед яких, в тому числі, вказано і народження дитини.

Отже, шлюб — це сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. Не менш вагомою умовою укладення шлюбу є вільна згода жінки

та чоловіка, які на визначений час не перебувають в іншому шлюбі, та їх обов'язкова особиста присутність. Також держава зобов'язує наречених ознайомити один одного зі станом свого здоров'я [12].

Адаптація системи правового регулювання сімейних відносин до європейського правового простору потребує вирішення такого завдання, як визначення основних тенденцій розвитку сімейного права в Європі. Однією із головних тенденцій визначають розгортання дії норм в сфері прав людини на регулювання відносин в сім'ї. Це певною мірою пов'язано із загальним зростанням значення стандартів в сфері прав людини та їх усвідомленням як в цілому в політиці так і в праві зокрема. Права людини потребують першочергового врахування і світова спільнота прагне розвиватись в демократичному напрямку і, як результат, створює все більше гарантій щодо захисту основних прав і свобод громадян. Цей процес торкнувся і змін у сімейному праві, оскільки окрема особа, її бажання та інтереси виходять на передній план і лише так можливе створення сім'ї, яка сприяє розвитку кожної людини, забезпечує усі потреби та спрямована на виховання дітей в душі високих моральних цінностей.

Зміни у регулюванні сімейних відносин, які відбуваються на сучасному етапі розвитку, підкреслюють посилення загального принципу поваги до людини, до її потреб і бажань, поряд із повагою до таких груп, як «сім'я» або навіть «суспільство» в цілому. Таким чином, можна говорити про загальноєвропейську тенденцію руху від «сім'ї» до «індивіда». З точки зору сімейного права така тенденція вимагає, щоб ми крізь зовнішню сторону сім'ї вбачали інтереси і потреби її членів. Ці зміни, звичайно, зумовлені загальним прагненням до автономії, що, зокрема, пов'язані із тим самим поширенням значення концепції прав людини, ідеалів свободи й рівності [8].

Основна ідея спрямована на те, що сім'я являється приватним особистим простором і саме тому вплив держави повинен бути мінімальний. Це частина ідеології сім'ї, заснована на поділі публічної і приватної сфер відносин, коли державне регулювання визнається легітимним тільки в публічній сфері.

Загальна декларація прав людини 1948 р. закріплює, що сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави. Як бачимо, в міжнародному документі, який захищає права індивідів, є більш широкі соціальні об'єднання, які також, з точки зору права прав людини, представляють цінність й потребують поваги [5]. Цей баланс між індивідуальними правами і сім'єю було підтверджено в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., а також в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права того ж року. Обидва Пакти вимагають від держави забезпечити захист й допомогу сім'ї як природного й основного осередка суспільства [1].

На додаток до пактів Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнята в 1979 р., визнає роль жінок в сім'ях, вказуючи при цьому на визначальне значення рівності між жінками та чоловіками.

Одним із визначальних моментів у регулюванні сімейно-правових відносин в країнах Європейського Союзу стало прийняття Хартії фундаментальних прав, яке внесло значні зміни до системи захисту прав людини в ЄС. Цей документ став основоположним у процесі уніфікації норм сімейного права.

Положення, що регулюють аспекти сімейного життя, додатково не систематизовані, хоча і намагаються розкрити основні терміни та визначити загальні принципи в сфері правового регулювання сімейних відносин. Відповідно до ст. 7 Хартії, кожна людина має право на повагу її приватного і сімейного життя,

на недоторканість житла й таємницю кореспонденції. Стаття 9 Хартії гарантує право на укладення шлюбу і право на створення сім'ї згідно із національним законодавством, що регламентує здійснення цього права. Стаття 33 Хартії врегульовує питання охорони сім'ї, яка забезпечується на юридичному, економічному й соціальному рівнях. З метою забезпечення можливості поєднати сімейне життя і професійну діяльність кожній жінці надається право на захист від звільнення на підставі її вагітності, а також право на оплачувану відпустку у зв'язку із вагітністю й пологами, післяродову відпустку або відпустку у зв'язку із всиновленням дитини. Це дає підстави західним дослідникам говорити про очікуване розширення поняття сім'ї та шлюбу та більш широкий їх захист у практиці реалізації положень Хартії. Передумови для такого розширення вбачають також у ст. 21 Хартії, яка серед підстав, за якими не допускається дискримінація, називає, зокрема, генетичні характеристики, а також сексуальну орієнтацію. У той же час безумовним плюсом вважається включення до тексту Хартії положень щодо сім'ї. Як вважається, це надає сім'ї самостійного правового статусу, укріплює її положення в системі правового регулювання ЄС і виступає гарантією того, що в майбутньому суди не будуть уникати вирішення питань сімейного права на рівні Союзу [13].

Здійснення національної кодифікації міжнародного приватного права тісно пов'язане з її уніфікацією до системи міжнародного права, а особливо до права ЄС, оскільки в процесі кодифікації водночас вирішується питання про імплементацію в національне законодавство міжнародних уніфікованих норм [6]. У зв'язку з цим при подальшому вдосконаленні колізійного регулювання приватного права України слід враховувати необхідність імплементації в законодавство України положень Га-

азької конвенції з міжнародного приватного права та вторинного права ЄС. Зокрема, йдеться про Регламент Рим I, Регламент Рим II та Регламент Рим III [3, 4].

Законодавство майже всіх країн ЄС гарантує право на шлюб, але розбіжності внутрішнього матеріального права є причиною численних колізій вітчизняних та зарубіжних правових норм. Для того, щоб громадянину України та іноземцю укласти шлюб, який буде дійсним не лише в державі реєстрації, а й у державі громадянства сторін, варто дотриматись всіх законодавчих вимог, які визначають формальні та матеріальні умови укладення та дійсності шлюбу [7].

Матеріальні норми сімейного права різних країн багато в чому схожі між собою. Відмінності існують в питаннях форми шлюбу, регулювання особистих і майнових відносин в сім'ї та в інших питаннях.

У відносинах між деякими країнами в шлюбно-сімейній сфері намітилися тенденції договірної уніфікації, але не матеріального, а колізійного права, шляхом включення в договори про правову допомогу (з 1949 року) ряду норм, що стосуються шлюбу, розлучення, відносин між членами сім'ї. Однак таких норм ще недостатньо, в діючих договорах про правову допомогу вони охоплюють не все коло сімейних відносин. Разом з тим названі договори про правову допомогу встановлюють взаємне визнання судових рішень і розмежовують юрисдикцію в сімейних справах.

Зауважимо, що законодавство більшості країн містить норми, що визначають матеріальні і формальні умови укладання шлюбу, а їх дотримання при укладанні шлюбу є обов'язковою умовою для подальшої його дійсності.

Матеріальні умови — це умови, що відносяться до шлюбної правоздатності і дієздатності. Це такі умови, з дотриманням яких пов'язується питання дійсності шлюбу. Матеріальні умови бувають позитивні, тобто власне умови, і

негативні — перешкоди. До позитивних умов укладання шлюбу відносять досягнення шлюбного віку і взаємну згоду осіб, що є вираженням їх волі [11].

Так, в Україні до матеріальних умов укладання шлюбу відповідно до статей 21–26 СК України належать досягнення шлюбного віку (18 років), добровільна згода, одношлюбність, різна стать сторін, а також відсутність обставин, що перешкоджають укладанню шлюбу (наприклад, наявність прямого споріднення в осіб, що укладають шлюб, та ін.) [12].

Слід враховувати, що Конвенція ООН про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік і реєстрацію шлюбу від 07.11.1962 р. зобов'язує країн-учасниць вживати заходів щодо недопущення так званих «дитячих шлюбів».

Конвенція передбачає, що шлюб повинен бути зареєстрований відповідно до закону, після належного оголошення, у присутності представника влади, який має право на реєстрацію, в присутності свідків. Конвенція забороняє укладання шлюбу особою, яка не досягла мінімального шлюбного віку (крім випадків, коли компетентний орган, враховуючи інтереси сторін та конкретні обставини, надає відповідний дозвіл). Конвенція зобов'язує країн-учасниць забезпечити ведення відповідних реєстрів укладених шлюбів компетентним органом [2].

Отже, внутрішнє законодавство країн повинно встановлювати такий шлюбний вік, коли особа в повній мірі може розуміти значення своїх дій і може керувати ними, розуміє правові наслідки укладання шлюбу.

До матеріальних умов застосовується особистий закон — *lex personalis*, який у різних країнах розуміється по-різному. Так, у деяких країнах під *lex personalis* розуміють закон громадянства — *lex patriae*, в інших — закон місця проживання — *lex domicilii*. Формальні умови — це вимоги, які висуваються до процедури оформлення шлюбу, тобто

стосуються форми укладання шлюбу. Шлюб може укладатися у різноманітних формах. Основними є цивільна (державна), релігійна (церковна) та змішана форми [11].

Форма укладення шлюбу визначається за законом місця її здійснення — *locus regit actum*. Окремим випадком застосування цієї прив'язки є *lex loci celebrationis* — закон місця укладання шлюбу, що, як правило, застосовується до форми укладання шлюбу [7, 11].

Окремі держави ЄС передбачають укладання одностатевих шлюбів (Бельгія, Ісландія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Іспанія, Швеція, Франція, Данія, Люксембург, Фінляндія, Словенія, Ірландія, Німеччина). Однак існує безліч суперечностей і дискусій щодо дійсності такого шлюбу на території України. Перш за все такий шлюб не є «шлюбом» у розумінні сімейного законодавства України, бо порушує головну вимогу ч. 1 ст. 21 «Поняття шлюбу» СК України, яке включає як чоловіка так і жінку [12].

В деяких країнах одностатеве партнерство можливе з деякими обмеженнями Андорра, Австрія, Чеська Республіка, Угорщина, Ірландія, Словенія, Швейцарія, Ліхтенштейн, Велика Британія. А у Хорватії просто визнаються одностатеві союзи *де-факто*.

Отже, подібний «шлюб» підпадає під класичні інститути міжнародного приватного права «кульгаючих шлюбів», що чітко прописано в ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право», відповідно до якої норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України [10].

Внутрішнє законодавство багатьох держав ЄС передбачає укладання релігійних шлюбів, та закріплює інститут конкубінату на законодавчому рівні. Громадяни України відповідно також можуть укласти такі шлюби в ЄС. Однак

ці форми шлюбу також створюють проблемні питання і суперечать Сімейному кодексу України, який зазначає, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя та релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя [11].

Таке дискусійне питання у кожному конкретному випадку вирішити може лише компетентний орган України — суд, і лише провівши відповідну правову процедуру — визнання дійсності (або невизнання дійсності) шлюбу.

Стаття 58 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачає, що шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу [10].

Таким чином, всі шлюби будуть визнаватися дійсними в Україні за умови дотримання законодавства держави, в якій вони укладаються. Маються на увазі як матеріальні, так і формальні умови укладання шлюбу. А єдиною умовою для визнання в Україні дійсними шлюбів українських громадян за кордоном є відсутність перешкод для укладання шлюбу [2].

Щодо формальних умов шлюбу, то так само дійсним визнаватиметься шлюб, укладений українським громадянином за кордоном з дотриманням форми, встановленої законодавством місця його укладання, навіть якщо в Україні така форма шлюбу не передбачена [13].

Для того, щоб уникнути проблеми «кульгаючих» шлюбів, держави багатостороннім або двостороннім договірним шляхом врегульовують це питання. Зокрема, норми про визнання шлюбів міс-

тяться в багатьох міжнародних договорах про правову допомогу, де зазначається, що шлюби визнаються дійсними на територіях договірних держав, якщо вони задовольняють вимоги щодо матеріальних умов відповідно до правопорядків обох договірних держав. Так, наприклад, Гаазька конвенція про укладення і визнання дійсності шлюбів 1978 р. передбачає, що країна-учасниця може відмовити у визнанні дійсним шлюб, якщо під час укладання шлюб за правом цієї країни: 1) один з подружжя перебував у іншому шлюбі (крім випадків, коли на момент розгляду справи цей шлюб був припинений); 2) один з подружжя ще не досяг мінімального шлюб (або не отримав спеціального дозволу компетентного органу на укладання шлюб); 3) один з подружжя за своїми розумовими здібностями не міг давати згоду на укладання шлюб; 4) згода одного з подружжя на укладання шлюб не була вільною; 5) подружжя є родичами прямої лінії споріднення, є братом та сестрою або між ними встановлений правовий зв'язок у результаті всиновлення. Якщо проаналізувати законодавство України щодо недійсності шлюб, то незважаючи на те, що Україна не бере участі в цій Конвенції, положення Конвенції повною мірою реалізовані в українському сімейному законодавстві [11].

Україна зобов'язалася дотримуватися Угоди про асоціацію з ЄС, яка зокрема, визначає, що внутрішня політика нашої держави формується через повагу до прав людини та основоположних свобод.

В рамках зобов'язань України перед ЄС готується до оновлення і українське чинне законодавство. Зокрема, в 2017 році в Україні можуть бути легалізований інститут цивільного партнерства. Легалізація передбачена Національною стратегією у сфері прав людини на період до 2020 року.

Так у розділі 105 Стратегії зазначено, що забезпечення комплексності та узгодженості законодавства у сфері за-

побігання та протидії дискримінації, запровадження відповідних та своєчасних позитивних дій на національному та місцевому рівні у сфері запобігання та протидії дискримінації, забезпечення ефективного та своєчасного реагування держави на нові виклики.

Підпункт 6 передбачає розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар з урахуванням майнових і немайнових прав, зокрема володіння та наслідування майна, утримання одного партнера іншим в разі непрацездатності, конституційного права не свідчення проти свого партнера [14].

Таким чином вбачається, що в Україні в найближчому часі прогнозується проведення ряду надзвичайно складних реформ в сфері сімейного права, які, з одного боку спрямовуються на адаптацію українського законодавства до стандартів, а з іншого повинні повністю задовольнити існуючі моральні засади. З цим завданням законодавцеві буде надзвичайно важко впоратись, адже українське суспільство хоча категорично і не заперечує одностатеві відносини, але залишається на позиціях недостатньої толерантності до законодавчого закріплення такого інституту в українському законодавстві.

Порядок укладання шлюб регулюється нормами сімейного права і достатньо чітко визначений в українському законодавстві. У зв'язку з особливістю даної сфери відносин і значними розбіжностями в залежності від традицій та звичаїв окремих народів, необхідність в застосуванні стандартів ЄС піддається значному сумніву. Проте на нашу думку, задля верховенства права і встановлення європейських цінностей варто зберегти тенденцію реформування і даної галузі права. Сім'я вважається тим осередком, яким потребує значного захисту, однак принцип приватності та

не допущення дискримінації повинен залишатись на першому місці. У практичному вимірі норми сімейного права не уніфіковані в ЄС і кожна країна має певні особливості законодавства при визначенні порядку укладення шлюбу.

Однак з метою вдосконалення даного інституту відбувається гармонізація сімейного права. В результаті роботи у визначеному напрямку було створено профільний орган — Комісію з Європейського сімейного права. Для подальшої уніфікації норм права, тлумачення національного законодавства країн-учасниць ЄС, закріплення висновків науковців було розроблено «Принципи Європейського сімейного права». Ключову позицію у даному напрямку наукових досліджень має робота вчених-компаративістів.

Важливим кроком здійснення нормотворчої діяльності, яка б сприяла уніфікації колізійних норм у галузі сімейного права стало проведення Гаазької конференції з міжнародного приватного права. Основними документами, на які варто звернути увагу являються Конвенція про право, що застосовується до режиму власності подружжя 14 жовтня 1978 р., Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань, 2 жовтня 1973 р. і Конвенція про визнання та виконання судових рішень щодо аліментних зобов'язань 2 жовтня 1973 р.. Проаналізувавши Сімейний кодекс України можна визначити, що подружжя — це чоловік і жінка, які складають сім'ю, однак до них можна прирівняти жінку та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі

між собою або в будь-якому іншому шлюбі. У цьому випадку варто внести зміни в чинні норми і зафіксувати термін «фактичне подружжя» (а не фактичні шлюбні відносини), що забезпечить більш повне гарантування прав у даному сімейному об'єднанні.

У комюніке Комісії Європейської спільноти від 11 грудня 2002 р. встановлено: «подружжя» (spouses) — означає одружені партнери і не включає партнерів сумісного проживання. Отже дані дефініції підхоплюють тенденції, які існують в праві ЄС.

Загалом шлюби можна поділити на види:

- 1) різностатевий, одностатевий, полігамний, моногамний;
- 2) дійсний або правозгідний, недійсний, фіктивний, умовно дійсний;
- 3) зареєстрований, незареєстрований (фактичний).

А міжнародні шлюби згідно норм ЄС відрізняються за процедурою укладення в залежності між суб'єктами шлюбу, а саме розрізняють між громадянином ЄС та громадянином другої держави, два громадянина ЄС з різних країн, два громадянина іноземної держави, два громадяни різних іноземних держав, два громадянина ЄС, що проживають на території іноземної держави чи два громадянина ЄС, що володіють майном на території іноземної держави.

Хочеться сподіватись, що в Україні все ж таки буде відпрацьована законодавча позиція щодо адаптації українського сімейного законодавства до стандартів ЄС із врахуванням існуючих моральних засад українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балабан Р. На порядку денному — міжнародне приватне право / Р. Балабан // Юридичний журнал. — 2003. — № 11. — С. 11–14.
2. Бурлай О. Є. Правовідносини подружжя в міжнародному приватному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. Є. Бурлай; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 2007. — 22 с.
3. Ватрас В. А. Регламент РИМ III як важливий крок у формуванні єдиного європейського сімейного права / В. А. Ватрас // Приватне право і підприємництво / редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. — Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України, 2013. — Вип. 12. — С. 189–193.

4. Виноградов А. А. «Рим I» и «Рим II» — вопрос выбора / А. А. Виноградов // Вестник МГИМО-Университета. — 2010. — № 1 (15). — С. 187–194.
5. Загальна декларація прав людини, затв. резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015. — Назва з екрана.
6. Калакура В. Я. Особливості джерел міжнародного сімейного права / В. Я. Калакура // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. — 2010. — № 1. — С. 115–119.
7. Калакура В. Я. Принципи колізійного регулювання в міжнародному сімейному праві / В. Я. Калакура // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2009. — № 80. — С. 40–43.
8. Кожевнікова В. О. Правове регулювання укладення шлюбів громадянами України у державах Європейського Союзу та їх визнання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. О. Кожевнікова. — Харків, 2010. — 20 с.
9. Про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція, доповнена протоколом № 11 Ради Європи ЄС, від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004. — Назва з екрана.
10. Про міжнародне приватне право: Закон Верховної Ради України №2709-IV від 23 липня 2005 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>. — Назва з екрана.
11. Розгон О. Укладання шлюбу громадянина України з іноземцем за кордоном [Електронний ресурс] / О. Розгон. — Режим доступу: <http://blanki-ua.com.ua/zayava/7081/index.html>.
12. Сімейний кодекс України : Закон Верховної Ради України № 2947-III від 10 січня 2002 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [rada.gov.ua/laws/show/%01%81%](http://rada.gov.ua/laws/show/%01%81%01).
13. Хартія основних прав Європейського Союзу : [пер. А. Пендак] // Ніщський договір та розширення Європейського Союзу. — Київ, 2001. — 124 с.
14. Цивільне партнерство [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://t-o.org.ua/tsivilne-partnerstvo>.

REFERENCES:

1. Balaban R. (2003). *Na poriadku dennomu — mizhnarodne pryvatne pravo* [The agenda is international private law]. *Yurydychnyi zhurnal* [Legal Journal]. No. 11. P. 11–14. [in Ukrainian].
2. Burlai O. Ye. (2007). *Pravovidnosyny podruzzhzhia v mizhnarodnomu pryvatnomu pravi: avto-ref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03* [Relationship of marriage in private international law: abstract thesis of PhD in Law: 12.00.03]. Kyiv National University named after T. Shevchenko. Kyiv. 22 p. [In Ukrainian].
3. Vatrás V. A. (2013). *Reblament RYM III yak vazhlyvyi krok u formuvanni yedynoho yevropeiskoho simeinoho prava* [Rome II Regulation as an important step in the formation of a unified European family law]. *Pryvatne pravo i pidpryemnytstvo* [Private Law and Entrepreneurship]. *Naukovo-doslidnyi instytut pryvatnoho prava i pidpryemnytstva Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. No. 12. P. 189–193. [in Ukrainian].
4. Vinogradov A. A. (2010). «Rim I» i «Rim II» — *vopros vybora* [«Rome I Regulation» and «Rome II Regulation» are a matter of choice]. *Vestnik MGIMO-Universiteta* [Bulletin of MSIR (Moscow State Institute of International Relations)-University]. No. 1 (15). P. 187–194. [in Russian].
5. Verkhovna Rada Ukrainy. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny, zatverdzhena rezolutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 brudnia 1948 r.* [The Universal Declaration of Human Rights, approved by resolution 217 A (III) of the General Assembly of the United Nations of December 10, 1948]. [online]. Available at http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015. [in Ukrainian].
6. Kalakura V. Ya. (2010). *Osoblyvosti dzherel mizhnarodnoho simeinoho prava* [Peculiarities of sources of international family law]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky* [Bulletin of the Zaporizhzhya National University. Law Sciences]. No. 1. p. 115–119. [in Ukrainian].
7. Kalakura V. Ya. (2009). *Pryntsypy kolizijnoho rebuliuвання v mizhnarodnomu simeinomu pravi* [Principles of Collision Regulation in the International Family Law]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky* [Bulletin of the Taras Shevchenko National Kyiv University. Law Sciences]. No. 80. P. 40–43. [in Ukrainian].
8. Kozhevnikova V. O. (2010). *Pravove rebuliuвання ukladennia shlubiv bromadianamy Ukrainy u derzhavakh Yevropeiskoho Soizu ta yikh vyznannya v Ukraini: avto-ref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets.*

- 12.00.03 «Тывилне право i тывилни протсес; сimeine право; мiзхнародне прыватне право» [Legal regulation of the conclusion of marriages by Ukrainian citizens in the states of the European Union and their recognition in Ukraine: abstract thesis of PhD on Law: 12.00.03 «Civil law and civil process; Family law; International Private Law»]. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada Ukrainy (2010). *Pro zaklyhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : Konventsia, dopovnena protokolom No. 11 Rady Yevropy YeS, vid 4 lystopada 1950 r.* [On the protection of human rights and fundamental freedoms: the Convention, supplemented by Protocol No. 11 of the Council of Europe, dated November 4, 1950]. [online]. Available at http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukrainian].
10. Verkhovna Rada Ukrainy (2005). *Pro mizhnarodne prывatne право: Zakon Verkhovnoi Rady Ukrainy №2709-IV vid 23 lypnia 2005 r.* [On Private International Law: Law of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 2709-IV of July 23, 2005]. [online]. Available at <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>. [in Ukrainian].
11. Rozghon O. *Ukladannia sblubn bromadianyina Ukrainy z inozemtsem za kordonom* [Making marriage of a citizen of Ukraine with a foreigner abroad]. [online]. Available at <http://blanki-ua.com.ua/zayava/7081/index.html>. [in Ukrainian].
12. Verkhovna Rada Ukrainy (2002). *Simeinyi kodeks Ukrainy: Zakon Verkhovnoi Rady Ukrainy № 2947-III vid 10 sichnia 2002 r.* [The Family Code of Ukraine: Law of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 2947-III of January 10, 2002]. [online]. Available at rada.gov.ua/laws/show/%01%81%. [in Ukrainian].
13. *Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu* [Charter of Fundamental Rights of the European Union] (2001). Nitstskyi dohovir ta rozshyrennia Yevropeiskoho Soiuzu [Nice Treaty and the enlargement of the European Union]. Kyiv. 124 p. [in Ukrainian].
14. *Тывилне партнерство* [Civil partnership]. [online]. Available at <http://t-o.org.ua/tsivilne-partnerstvo>. [in Ukrainian].

УДК 347.637

Розгон Ольга Володимирівна

*Доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ ЧЕРЕЗ НЕСТВОРЕННЯ НЕОБХІДНИХ ЖИТЛОВО-ПОБУТОВИХ УМОВ ДЛЯ ДИТИНИ

Rozgon O. V.

Deprivation of Parental Rights due to Non-Creation of Necessary Housing and Communal Services Living Conditions for the Child

Abstract. The article deals with the definition and characteristics of the maintenance obligation of parents regarding child in connection with the creation of normal living conditions for children. The essence of this responsibility is investigated and considered by the category «evasion of parental responsibilities» and «non-performance or improper performance of duties», particularly in necessary housing and communal services living conditions for the child.

The author emphasizes that the obligation to implement maintenance should be considered from the perspective of potential opportunities available to create normal living conditions for children and including those cases where conditions are created, but parents ignore this and, for example, save, turning off the heating system, which disease leads to the child. In particular, such a situation in Ukraine available in new buildings, the construction of which is set by heating.

Determined that because the state interferes in private and family life, when the court takes away the baby with deprivation of parental rights or without him, it could happen only in certain cases.

Key words: *duty, child, parent, living conditions bold.*

Виховання дітей є головним моральним і правовим обов'язком батьків. Від того, як батьки виконують свої обов'язки, повною мірою залежить увесь процес розвитку дитини, а відповідно, і її формування, становлення як особистості [1, с. 256].

Сам процес виховання законодавством детально не регламентований, проте визначені вищезазначені обов'язки. Як їх виконувати та які застосовувати форми і методи виховання — мають вирішувати самі батьки.

Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав та обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону. Виходячи з цього, виникають певні запитання.

Що таке ухилення від виконання своїх обов'язків із виховання дитини?

Чи можна розглядати несплату комунальних послуг батьками як ухилення від виконання своїх обов'язків із виховання дитини та нестворення для неї нормальних житлово-побутових умов?

Чи існує юридична відповідальність за вищезазначені дії і чи доцільним буде в інтересах дитини її відібрання від батьків без позбавлення їх батьківських прав у таких випадках?

Самостійність обрання батьками форм і методів виховання, відсутність

регламентації та конкретної вказівки у законодавстві щодо виховання може призвести до їх неоднозначного тлумачення та виникнення ситуації, коли права дітей на охорону здоров'я, фізичний розвиток порушені у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням батьками обов'язків, зокрема, при нестворенні необхідних житлово-побутових умов для дитини, оскільки це може мати наслідком погіршення здоров'я дитини або привести її до смерті тощо.

Через борги за комунальні послуги у Татарстані, наприклад, відбирають дітей від батьків і відправляють до притулку, коли вдома, де вони проживають, за борги не надають комунальні послуги шляхом відключення, наприклад, від мереж централізованого опалення та гарячого водопостачання житлових будинків. Голова міської ради доручив відділу опіки відімати неповнолітніх дітей у батьків, які мають борги за житлово-комунальні послуги (далі — ЖКП), а дітей відправляти до притулку на термін до трьох місяців [2].

Перш ніж почати досліджувати основне завдання статті, визначимо основні питання притягнення батьків до відповідальності при невиконанні та неналежному виконанні ними своїх обов'язків щодо виховання дитини.

За невиконання обов'язків щодо виховання дитини на сьогодні батьки можуть бути притягнуті до різних видів юридичної відповідальності: сімейно-правової (ст. 164 СК України «підстави позбавлення батьківських прав»); цивільно-правової (ст.ст. 1178–1183 ЦК України); адміністративної (ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення «невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей»); кримінальної (ст. 166 КК України «злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування»).

Перш ніж розпочати аналіз наведеного прикладу, зауважимо, що певні підстави для відібрання дитини від батьків за СК України пов'язані з поведінкою кожного з батьків (наприклад, жорстоке поводження з дитиною, хронічний алкоголізм або наркоманія батьків, експлуатація дитини, примушення її до жебракування та бродяжництва). Що стосується «ухилення від виконання своїх обов'язків із виховання дитини», то в законі не міститься конкретного визначення цього поняття, що призводить до певних складнощів на практиці.

Можна припустити, що батьки або особи, які їх замінюють, можуть бути притягнені до адміністративної відповідальності згідно зі ст. 184 КУпАП за ухилення від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних житлово-побутових умов, навчання та виховання неповнолітніх дітей, зокрема, при несплаті ними комунальних послуг.

Тобто з огляду на вимоги цієї норми особу можуть притягнути до відповідальності за наявності в сукупності умов, коли вона:

- 1) є батьком або матір'ю дитини чи іншою особою, яка їх замінює;
- 2) ухиляється від виконання передбачених законодавством обов'язків, які стосуються забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання дитини;
- 3) не виконує зазначених обов'язків саме щодо неповнолітньої дитини.

Необхідно зазначити, що у ст. 184 КУпАП відсутнє пояснення, що означає «ухилятися». Для розуміння змісту зазначеного слова достатньо звернутися до тлумачного словника, згідно з яким «ухилятися» означає «намагатися не робити чого-небудь, не брати участі в чомусь, відсторонятися від чогось, уникати» [3, с. 804].

Ухиленням від виконання батьківських обов'язків не повинна вважатися будь-яка дія, а вважатиметься невиконання обов'язків, чітко передбачених

законодавством і лише тих, які стосуються забезпечення необхідних житлово-побутових умов, навчання та виховання дітей.

У ч. 2 п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду від 30.03.2007 р. № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» визначено, що означає «непіклування про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя». Ним вважається:

- 1) незабезпечення необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання;
- 2) неспілкування з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення;
- 3) ненадання дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей;
- 4) несприяння засвоєнню нею загально визначених норм моралі;
- 5) невиявлення інтересу до її внутрішнього світу;
- 6) нестворення умов для здобуття нею освіти.

Зазначені фактори (як кожен окремо, так і в сукупності) можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками [4].

Об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого ст. 184 КУпАП, полягає в: 1) ухиленні батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей (ч. 1); 2) вчиненні неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення.

При накладенні адміністративного стягнення судом завжди враховується характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини,

майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність.

Аналіз постанов про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 184 КУпАП засвідчив, що обставини по справі підтверджувалися, наприклад, актом обстеження житлово-побутових умов сім'ї, актом обстеження умов проживання дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, поясненнями свідків.

Суд, розглядаючи справи про притягнення до адміністративної відповідальності, передбачене ст. 184 КУпАП, за правопорушення, яке полягає у невиконанні батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей може бути у різних формах і проявах жорстокого поводження з дитиною (нехтування дитиною, залишення її без нагляду або батьківського піклування на певний строк, незабезпечення її життєво важливих потреб тощо).

Зокрема, незабезпечення важливих потреб дитини може бути у зв'язку із нестворенням належних житлово-побутових умов при несплаті ЖКП.

Так, коли у процесі судового розгляду було встановлено, що батьки «ухиляються від виконання своїх передбачених законодавством батьківських обов'язків по вихованню своєї неповнолітньої дитини, наприклад, санітарні умови для проживання дітей не створені, в будинку безлад та бруд, відсутні продукти харчування та їжа, відсутнє світло тощо, тобто відсутні умови для повноцінного розвитку дитини, то суд, враховуючи обставини справи, постановив піддати їх адміністративному стягненню у деяких випадках у вигляді попередження (справа № 590/863/14-п [5]) або штрафу (справа № 590/687/14 [6]).

Але застосування попередження і штрафу в таких справах може лише погіршити матеріальне становище сім'ї, що в результаті лише негативно вплине на здоров'я дитини.

Повертаючись до прикладу, намагаємося відповісти на запитання: чи законним буде відібрання дитини саме через заборгованість за ЖКП? Із цього приводу маємо декілька міркувань:

1. Звісно, невиконання батьківських обов'язків може виражатися в ухиленні від них. Невиконання ж батьківських обов'язків може бути наслідком як неможливості такого виконання, так і самовпевненості та недбалого ставлення до них.

Як свідчить практика, в окремих випадках ухиленням вважається невиконання батьківських обов'язків із причин, що не залежать від волі батька чи матері. Припустимо, що можна розглядати несплату боргів як протиправну поведінку, наслідками якої є нестворення нормальних або достатніх умов для проживання дитини. Але чи завжди це залежить від волі батьків?

Пригадаймо становище, в якому опинилися батьки та діти, що були переміщені із зони АТО, вибух у Балаклі або ситуацію, яка більш належить до тематики досліджуваного питання: у Харківському районі відсутнє централізоване опалення через банкрутство місцевої котельні та запропоноване право встановити автономне опалення за власний кошт (приблизно 20,000 грн). В усіх наведених випадках держава теж є відповідальною, оскільки у батьків мають бути потенційні можливості для створення нормальних житлово-побутових умов для дітей.

Інша річ, коли умови створені, але батьки нехтують цим і, припустимо, економлять і вимикають автономне опалення, що призводить до хворіння дитини. Зокрема, подібна ситуація в Україні наявна у новобудовах, де при будівництві встановлене автономне опалення.

Якщо розглядати надання теплопостачання через централізовані мережі, то відповідно до ст. 19 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» виконавцем послуг із централізованого опалення та послуг із централізованого

постачання гарячої води для об'єктів усіх форм власності є суб'єкт господарювання з постачання теплової енергії (теплопостачальна організація).

Підведення централізованого опалення до стояка в межах квартири свідчить про виконання послуг позивачем. Виходячи з цього, позивач виконав свої зобов'язання щодо надання послуг централізованого опалення, а відповідач зобов'язаний оплатити надані послуги.

У правовій позиції Верховного Суду України у справі № 6-1192 цс15 зазначено, що відповідно до статті 19 ЗУ «Про теплопостачання» споживач повинен щомісячно здійснювати оплату теплопостачальній організації за фактично отриману теплову енергію.

Порядок відключення від мереж центрального опалення регламентується Правилами, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України № 630 від 21.07.2005 р. Відповідно до цих Правил із метою захисту прав усіх мешканців багатоквартирних будинків передбачене відключення від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води не окремих квартир багатоквартирного будинку з ініціативи їх власників або наймачів, а відключення цілих багатоквартирних будинків з ініціативи споживачів.

При несплаті боргів за ЖКП в організації, яка надає ці послуги, виникає право звернутися до суду з позовом про витребування сплати боргів. Отже, це спір між центром надання комунальних послуг і користувачами, якими є батьки дитини. Якщо сума боргу складає більше, ніж 14,500 грн (10 мінімальних заробітних плат), то може бути накладений арешт і реалізоване нерухоме майно боржника.

За ст. 12 ЗУ «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р. № 2623-IV органи опіки та піклування здійснюють контроль за дотриманням батьками й особами, які їх замінюють, житлових

прав і законних інтересів дітей відповідно до закону.

Таким чином, виселення з житла при несплаті ЖКП разом із малолітніми або неповнолітніми дітьми здійснюється лише за рішенням суду, за обов'язкової участі органу опіки та піклування, який зобов'язаний захищати в суді інтереси неповнолітніх за їх житловими правами і контролювати, щоб за жодних обставин неповнолітні діти не залишилися без житла або умови їх проживання не погіршилися. Відмова органу опіки та піклування від надання дозволу на виселення з житла є для суду формальною підставою для відмови у задоволенні позову про виселення.

У разі ухвалення судом такого рішення можна його оскаржити в апеляційному чи касаційному порядку. При наданні органом опіки та піклування згоди на виселення малолітніх і неповнолітніх дітей із житла, в результаті чого суттєво погіршились умови проживання дітей, можливим є звернення зі скаргами на дії посадових осіб органу опіки та піклування до їх керівництва та/або до суду в порядку, визначеному Кодексом про адміністративне судочинство України.

Отже, ситуація, за якої при відключенні від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води діти залишаться у цій квартирі, сумнівна, оскільки за процедурою буде виселення з наданням іншого житлового приміщення, оскільки у цьому приміщенні зареєстрована неповнолітня дитина.

Згідно із ч. 6 ст. 10 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19.06.1992 р. № 2482-ХІІ заборгованість власників квартир за укладеними договорами, пов'язаними з утриманням будинку та оплатою комунальних послуг, стягується в судовому порядку.

Процесуальний строк, що застосовується й у випадках суперечок із приводу надання житлово-комунальних

послуг, стягнення заборгованості за їх несплату тощо, встановлюється тривалістю у три роки (ст. 257 ЦК України). Період, за який кредитор має право стягувати заборгованість (у тому числі за житлово-комунальні послуги), визначається строком позовної давності.

25 жовтня 2016 року у ВРУ був зареєстрований законопроект № 5250-1 «Про мораторій на примусову реалізацію житла, нарахування та стягнення пені та інших штрафних санкцій за несплату житлово-комунальних послуг».

Введення мораторію пропонується як тимчасовий захід — до 1 січня 2020 року. З поліпшенням соціально-економічного становища держави і зростанням доходів населення ситуація з оплатою житлово-комунальних послуг повинна покращитися, а інтереси виконавців і виробників таких послуг жодним чином не будуть порушені. Мораторій не передбачає звільнення громадян від обов'язку сплачувати за послуги у сфері ЖКГ, а лише дає можливість у складних фінансово-економічних умовах захистити права людей і зберегти їхнє житло.

Збереження житла має значення й відносно дитини, оскільки обов'язково мають бути захищені майнові права та інтереси дитини, особливо якщо вона є власником майна.

2. Звідси випливає друге зауваження (повертаючись до окресленого на початку статті й аналізованого комплексно прикладу): житлове приміщення, щодо якого є борги за ЖКП, може належати і дитині.

Згідно зі ст. 177 СК України батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального для цього повноваження. Батьки зобов'язанні дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах. Якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, ураховуючи такі потреби та інтереси. Батьки вирішують питання про управління

майном дитини спільно, якщо інше не передбачено договором між ними. Спори, які виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду і повернути доходи, одержані від управління її майном.

Відповідно, якщо батьки не сплачують житлово-комунальні послуги, то вони певним чином не дбають про збереження та використання майна дитини в її інтересах.

Видається доцільним зауважити, що обов'язки батьків учинити певні дії належним чином щодо охорони життя та здоров'я дітей пов'язані з обов'язком створювати належні житлово-побутові умови, у тому числі шляхом сплачування платежів за ЖКП.

Через те, що батьки не сплачують житлово-комунальні послуги й відповідно не створюють належні житлово-побутові умови, вони можуть врегулювати це питання самостійно, тобто добровільно без залучення органу опіки та піклування та суду.

Оскільки, за чинним українським законодавством батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини і мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам; мають право обирати форми і методи виховання (ст. 163 СК України).

Наприклад, «тимчасове передання батьками дитини іншим родичам, стороннім особам або закладам, до дитячих закладів, тобто до іншого місця проживання, де наявні житлово-побутові умови для дитини» (зокрема, переміщення до бабусі, у квартирі якої є централізоване опалення, на час опалювального сезону), але таке передання

не звільняє їх від обов'язку щодо виховання та розвитку дитини.

Якщо ж батьки не вирішують ситуацію при нестворенні належних житлово-побутових умов, то цілком очевидно виникає запитання, а чи може до них бути застосована санкція у вигляді відібрання дитини за неналежне виконання батьківських обов'язків?

Чи свідчитиме відібрання дитини про гарантію захисту її прав і врахування її інтересів та чи пропорційна вона неналежному виконанню батьківських прав?

Перш ніж перейти до відповідей на ці запитання, звернімося до норм закону, які встановлюють відповідальність за невиконання або неналежне виконання обов'язку щодо виховання і розвитку дитини, пов'язану із відібранням дитини.

Так, за ч. 4 ст. 155 СК України ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом. Але остання норма не уточнює, яку саме відповідальність нести будуть батьки у зв'язку з ухиленням від виконання батьківських обов'язків [7].

Відповідно, батьки можуть бути позбавлені батьківських прав із відібранням дитини тільки через притягнення до сімейно-правової відповідальності за ст. 164 СК України.

Так, мати чи батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона/він: 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини; 3) жорстоко поводяться з дитиною; 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами; 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; 6) засуджені за вчинення умис-

ного кримінального правопорушення щодо дитини.

Суд може ухвалити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав, у випадках, передбачених пп. 2–5 ч. 1 ст. 164 СК України, а також в інших випадках, якщо залишення дитини в них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання. У цьому разі дитина передається другому з батьків, бабі, дідові, іншим родичам — за їх бажанням або організації опіки та піклування. У виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право ухвалити рішення про негайне відібрання дитини від батьків (ч. 2 ст. 170 СК України).

Зіставлення пп. 2–5 ч. 1 ст. 164 СК України та ч. 2 ст. 170 СК України засвідчує, що існує дві ситуації, в яких може опинитися дитина, якщо батьками нестворенні належні житлово-побутові умови: небезпечна для життя, здоров'я і морального виховання дитини; безпосередня загроза для життя або здоров'я дитини. Як саме відрізнити ці ситуації законом не встановлено.

Якщо звернутися до академічного словника за тлумаченням слова безпосередній, то він зазначає його як той, який не має проміжних ланок [8].

Припустімо, що безпосередня загроза для життя або здоров'я дитини буде означати ту ситуацію, коли відсутня якась безперервність умов чи обставин, тобто постійність неналежних умов життя дитини, яка тягне настання неминучих наслідків у вигляді шкоди для життя або здоров'я дитини.

Прикладом застосування санкції при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини слугує й ст. 77 СК Російської Федерації [9].

Крім встановлення у ст. 77 цього кодексу, розгляд цієї санкції відзначив й Регламент відібрання дітей із сімей при безпосередній загрозі життя дитини

або його здоров'я або у випадку жорстокого поводження з дитиною [10] вказавши, що при наявності безпосередньої загрози для життя або здоров'я дитини відібрання дитини з сім'ї здійснюється на підставі розпорядження органу опіки та піклування про негайне відібрання відповідно до ст. 77 СК Російської Федерації.

Правовий аналіз проекту цього Регламенту встановлює, що в такому вигляді ця норма суперечить законам, не вказує на суворі межі «безпосередньої загрози життю і здоров'ю дитини» — єдину підставу, на якому закон допускає таке відібрання, при цьому не встановлює поняття «безпосередня загроза життя дитини або його здоров'я». Тому це може тільки ситуація, при якій не викликає ніяких сумнівів, а саме, «безпосередня загроза життю і здоров'ю дитини» визначалася хоча б як «ситуація, при якій не викликає сумнівів неминучість настання в разі залишення дитини з батьками (іншими особами, під опікою яких вона знаходиться) негативних наслідків у вигляді смерті, тілесних ушкоджень, що завдають шкоди здоров'ю дитини, стійких порушень функцій організму дитини». В усіх інших випадках, які не підпадають під це визначення, не може і не повинно йтися про існування безпосередньої загрози життю і здоров'ю дитини.

Тому пропонуємо внести зміни й до ч. 2 ст. 170 СК України у такій редакції:

«У виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків.

Безпосередня загроза життю і здоров'ю дитини визначається як ситуація, при якій в разі залишення дитини з батьками (особами, що їх замінюють) настають негативні наслідки у вигляді тілесних ушкоджень, що спричиняють шкоду здоров'ю, або

стійких порушень функцій організму дитини чи смерті дитини».

Але не можна зрівнювати усі випадки, оскільки слід урахувувати взагалі стан здоров'я дитини, строк, на який можуть бути відключені комунальні послуги, та сезон, зокрема, опалювальний чи ні.

Унаслідок ситуації, яка є небезпечною для її життя, здоров'я і морального виховання або безпосередньої загрози життю і здоров'ю дитини, тобто, коли не створюються житлово-побутові умови та, як наслідок, дитині може бути спричинена шкода, суд з урахуванням її характеру, а також інших конкретних обставин, у позові вказує про необхідність змінити ставлення батьків до виховання дитини, покласти на органи опіки та піклування обов'язок здійснювати контроль за виконанням батьками своїх батьківських обов'язків.

Після обстеження житлово-побутових умов, проведення бесіди з батьками та дитиною служба у справах дітей складає висновок про визначення місця проживання дитини і подає його до органу опіки та піклування для прийняття відповідного рішення.

Якщо буде встановлено, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку, служба у справах дітей подає клопотання голові районної, районної у м. Києві та м. Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради про позбавлення таких батьків батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав.

За наявності зазначених обставин суд також може ухвалити рішення на підставі акта обстеження житлово-побутових умов і клопотання голові районної, районної у м. Києві та м. Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради про позбавлення батьківських прав без відібрання дитини, вирішити питання про зміну місця проживання дитини на строк, доки житлово-побутові умови не

зміняться, і тимчасове переміщення дитини. Прийняття рішення в такому разі зумовлюється спробою найповніше врахувати інтереси дитини.

Так, Старосинявська районна державна адміністрація як орган опіки та піклування в інтересах малолітнього ОСОБА_3 звернулася до суду з позовом до відповідача ОСОБА_2 про позбавлення батьківських прав щодо малолітнього сина ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1 [11]. В обґрунтування вимог вказує, що відповідач ухиляється від виконання батьківських обов'язків по відношенню до свого малолітнього сина ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1.

Відповідно до актів обстеження житлово-побутових умов проживання сім'ї від 31.03.2016 р., 02.08.2016 р. та 17.01.2017 р. встановлено, що сім'я ОСОБА_2 проживає у будинку, який складається із трьох житлових кімнат, у кімнатах брудно, відсутнє місце для сну та відпочинку малолітнього ОСОБА_3, харчуванням дитина забезпечена не в повному обсязі. Від 31 березня 2016 року малолітнього ОСОБА_3 поставлено на облік дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

23.05.2016 р. ОСОБА_2 притягувалася до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 184 КУпАП із накладенням стягнення у вигляді штрафу в розмірі 17 гривень і 15 лютого 2017 р. ОСОБА_2 притягувалася до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 184 КУпАП із накладенням стягнення у вигляді штрафу в розмірі 34 гривні, про що свідчать копії постанов суду.

На засіданні комісії з питань захисту прав дитини Старосинявської райдержадміністрації 22.09.2016 р. розглядалося питання неналежного виконання батьківських обов'язків ОСОБА_2 щодо створення умов проживання та розвитку сина ОСОБА_7, 2015 року народження, який перебуває на обліку служби у справах дітей як дитина, яка опинилася у складних життєвих обста-

винах. Так, мати дитини, не створила належних умов для виховання сина, санітарний стан житла незадовільний, у будинку брудно, неприємний запах, накурено, постільна білизна, дитячий одяг у неналежному стані, соціальну допомогу на сина використовує не за призначенням. За місцем проживання ОСОБА_2 характеризується негативно, зловживає алкоголем, неналежно виховує та утримує сина. Про зміну поведінки та покращення ситуації в родині їй робилися зауваження, з нею проводилися профілактичні бесіди, надавалися рекомендації спеціалістів, за наслідками яких вона не вжила заходів щодо покращення умов проживання дитини. При цьому ОСОБА_2 запевнила членів комісії, що буде вживати заходів для покращення ситуації та поїде лікуватися від алкоголізму. Таким чином, комісія вирішила, попередити ОСОБА_2 про відповідальність за неналежне виконання батьківських обов'язків і зобов'язати вжити вичерпних заходів для створення належних умов для проживання та повноцінного розвитку малолітнього сина ОСОБА_3. Старосинявському ЦССДМ здійснювати систематичний контроль за родиною ОСОБА_2. Службі у справах дітей здійснювати систематичний контроль за умовами проживання малолітнього ОСОБА_3.

Суд, ураховуючи ставлення відповідача як матері малолітньої дитини, яка у судовому засіданні пообіцяла змінити своє відношення до виховання сина, докласти зусиль і створити належні умови для його проживання та виховання у сім'ї, приходять до висновку, що певна вина відповідача ОСОБА_2 в ухиленні та неналежному виконанні своїх батьківських обов'язків щодо малолітньої дитини є, однак вважає, що позбавлення батьківських прав є передчасним, оскільки змінити поведінку матері у крапці сторону в даному випадку можливо.

Разом з тим, узявши до уваги те, що на даний час відповідачем ще не створе-

ні належні умови для проживання та виховання дитини, а також враховуючи дані про стан відповідача, яка зловживає алкоголем, із метою захисту інтересів дитини суд приходять до переконання про необхідність відібрання малолітнього сина у відповідача та передавання Старосинявській районній державній адміністрації як органу опіки та піклування.

Якщо суд вважає, що батьки або особи, які їх замінюють свідомо нехтують своїми батьківськими обов'язками та не змінять свою поведінку у майбутньому, то може прийняти рішення про позбавлення батьківських прав.

Наприклад, за матеріалами справи 654/3916/16-ц [12] встановлено, що згідно з актом обстеження житлово-побутових умов проживання громадянки ОСОБА_4 комісією встановлено, що відповідачка проживає в ІНФОРМАЦІЯ_4, стан утримання будинку та санітарно-гігієнічні умови проживання незадовільні, умови для виховання, навчання та розвитку дітей відсутні, запаси дров, вугілля, продуктів харчування відсутні, мати зловживає спиртними напоями, державні кошти, які отримує на дітей, використовує не за цільовим призначенням, не виконує батьківські обов'язки (а. с. 24).

15.11.2016 р. до дитячого відділення КП «Голопристанська ЦРЛ» доставлено неповнолітніх дітей: ОСОБА_3, ОСОБА_2, ОСОБА_3 із села Кардашівка Голопристанського району Херсонської області, де умови для перебування дітей були небезпечними для їх життя та здоров'я. Діти голодні, одягнені у брудні речі зі специфічним запахом, які не відповідають сезону і погодним умовам. Діти з педикульозом. ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_9 року хворий на гострий ринофарингіт, мав зопрілості як порушення догляду за дитиною (а. с. 27).

Також було встановлено Постановою Голопристанського районного суду Херсонської області від 13.12.2016 р., що

ОСОБА_4 притягнуто до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 184 КУпАП. Таким чином, судом встановлено, що ОСОБА_4 протягом тривалого часу не займається вихованням своїх малолітніх дітей, не цікавиться станом їх здоров'я, не утримує матеріально, що є достатньою підставою для позбавлення відповідальності батьківських прав.

Отже, за цією справою суд дійшов висновку про свідоме ухилення від відповідальності від виконання своїх батьківських обов'язків, яке завжди є актом свідомої поведінки, коли особа має реальну можливість виконати обов'язку, але не вчиняє відповідних дій.

Позбавити батьківських обов'язків можуть не тільки батьків, але й осіб, які їх замінюють, наприклад, опікуна. Так, позивач звернувся до суду з відповідним позовом в інтересах малолітніх ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1 та ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2, в якому зазначив, що малолітні діти мають правовий статус дітей, позбавлених батьківського піклування на підставі рішення Сватівського районного суду від 16.03.2009 р. про позбавлення батьківських прав матері ОСОБА_4. Зазначеним рішенням над дітьми призначена опіка дідуся. Виконання дідусям обов'язків опікуна не в повному обсязі призводить до порушень прав підопічних дітей. Також трапилося відключення житлового будинку родини ОСОБА_3 від електропостачання у зв'язку з виникненням заборгованості по сплаті за використану електроенергію У січні 2017 року виникла загроза відключення житлового будинку від газопостачання, що могло привести до порушення теплового режиму у будівлі. Також діти допустили велику кількість пропусків занять у зв'язку із захворюванням на педикульоз [13].

У нашому дослідженні варто навести і приклади судової практики Європейського суду з прав людини, оскільки її особливістю є те, що при ухваленні відповідних рішень стосовно дотри-

мання прав сімей із дітьми на соціальний захист установаються нові стандарти правосуддя, а також здійснюється тлумачення норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі — Конвенції) [14].

Прикладом діяльності ЄСПЛ щодо дотримання права сімей із дітьми на соціальний захист є розгляд справи «Савіни проти України» [15]. Зокрема, за матеріалами цієї справи встановлено, що в розпорядженні сім'ї були дві двокімнатні квартири, які обігрівалися печами, але не були обладнані системами водоводу і гарячого водопостачання.

Чотирьох дітей передали під опіку держави у зв'язку з неспроможністю заявників забезпечити їм належний догляд і виховання. Представники служби у справах неповнолітніх та органу опіки і піклування десять разів відвідували квартиру заявників і склали акти щодо придатності їхніх матеріально-побутових умов для виховання дітей, які залишалися на їхньому піклуванні. Було встановлено порушення прав дітей у зв'язку з тим, що батьки-відповідачі [заявники] неналежно їх утримували і вихованням не займалися. Отже, вони неспроможні були забезпечувати їхню соціальну адаптацію та справляти на них відповідний виховний вплив, і така ситуація була небезпечною для життя, здоров'я та морального виховання дітей.

У цьому рішенні Суд зазначив, що його роль не полягає в тому, аби визначити, чи мала сім'я заявників, з огляду на інтереси збереження єдності сім'ї, право на забезпечення їй певного рівня матеріально-побутових умов за державний кошт. Але це питання потребує обговорення — спочатку на рівні відповідних державних органів, а далі — під час судового розгляду.

Суд дійшов висновку, що, незважаючи на доречність аргументів, якими національні органи обґрунтували своє рішення про відібрання дітей від

батьків, ці аргументи не були достатніми для виправдання такого серйозного втручання у сімейне життя заявників. Отже, було порушено статтю 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. При цьому зазначена стаття покладе і на державу позитивні зобов'язання щодо належної «поваги» до приватного та сімейного життя.

Так, право батьків і дітей бути поряд один з одним становить основоположну складову сімейного життя, а кожна дитина має право на проживання у сім'ї разом із батьками або в сім'ї одного з них і на піклування батьків.

ЄСПЛ повинен оцінити у контексті дослідження усіх обставин справи: чи було виправданим, необхідним і достатнім втручання держави для цілей пункту 2 статті 8 Конвенції для того, щоб прийняття рішення було б справедливим та здатним забезпечити належний захист інтересів дітям і батькам, як цього вимагає ст. 8 Конвенції.

Тому втручання держави до приватного та сімейного життя батьків і дітей за подібними справами простежується у тому, що, по-перше, воно обґрунтоване нагальною соціальною потребою і, зокрема, відповідає законній меті (див., наприклад, рішення у справі «Куїяр Можер проти Франції» від 1 липня 2004 р., скарга № 64796/01, § 237) [16].

По-друге, реалізується як пропорційне між інтересами дітей і батьків, тобто використовується критерій співрозмірності. За справою «Валла проти Чеської Республіки» № 23848/04 [17] п'ятеро дітей заявників були тимчасово поміщені до державних установ щодо захисту дітей. Заявники (батьки-відповідачі) наполягали на тому, що поміщення дітей до державних установ було обґрунтоване тільки їх матеріальними труднощами і влада не виконала по відношенню до них своїх позитивних зобов'язань у формі консультації або сприяння, щоб дозволити їм поліпшити своє становище.

По-третє, мотивується з необхідністю захистити дитину від небезпеки для життя, здоров'я і морального виховання дитини та безпосередній загрози для життя або здоров'я дитини. Так, для батьків і дитини бути разом — основний елемент сімейного життя («Кутцнер проти Німеччини», § 58 [18]), і заходи, вжиті на внутрішньодержавному рівні, що заважають цьому, є втручанням у здійснення права, гарантованого статтею 8 Конвенції (див. Рішення Великої палати Європейського суду у справі «К. і Т. проти Фінляндії», скарга № 25702/94, § 51 [19]). Подібне втручання порушує ст. 8 Конвенції, за винятком випадків, коли воно «передбачене законом», має законну мету з точки зору п. 2 ст. 8 та є «необхідним у демократичному суспільстві» для її досягнення.

По-четверте, аргументується, що така небезпека доведена та наслідки, які тягнутиме ситуація, коли батьки і діти будуть роз'єднані, будуть найменш травматичними. Національним судам, розглядаючи подібну справу потрібно з'ясувати, наприклад, чи страждатиме дитина через відсутність піклування, неповноцінне виховання та відсутність емоційної підтримки, або визначити, чи виправдовується встановлення державної опіки над дитиною станом її фізичного або психічного здоров'я.

Таким чином, передання дитини під державну опіку як захід не може бути санкціоноване без попереднього розгляду можливих альтернативних заходів (див. справи «К. і Т. проти Фінляндії», скарга № 25702/94, § 51, ЕСЧР — п. 166; «Кутцнер проти Німеччини», п. 67 і «Можер проти Австрії», п. 70) та має оцінюватися в контексті позитивного обов'язку держави вживати виважених і послідовних заходів щодо сприяння возз'єднанню дітей зі своїми біологічними батьками, дбаючи при досягненні цієї мети про надання їм можливості підтримувати регулярні контакти між собою та, якщо це можливо, не допускаючи розлучення

братів і сестер (див., справи «Кутцнер проти Німеччини» — п. 76–77, «К. і Т. проти Фінляндії» — п. 179).

По-п'яте, базується на більш сприятливих умовах для виховання дитини. Так, дитина може бути поміщена в більш сприятливі для її виховання умови, але цей факт не може сам по собі виправдовувати її примусове позбавлення піклування біологічних батьків («К. А. проти Фінляндії», № 27751/95, п. 92) [20]. Установлення державної опіки не можна також виправдовувати виключно посиланням на ненадійність ситуації, адже такі проблеми можна вирішити за допомогою менш радикальних засобів, не вдаючись до роз'єднання сім'ї, наприклад, через забезпечення цільової фінансової підтримки та соціальне консультування (див. справу «Мозер проти Австрії» [21]).

І головне питання, на якому слід акцентувати увагу: чи вжила держава ефективних заходів для надання допомоги сім'ї з дітьми, які потребували поліпшення умов утримання, оскільки опинилися у складних життєвих обставинах (соціально-економічних умовах) і потребують соціального захисту?

Батьки (заявники-відповідачі) у справі «Савіни проти України» стверджували, що їхня неспроможність забезпечити дітям кращі умови пояснюється лише тим, що заявники є сліпими. Вони доводили, що як інваліди вони зазнали дискримінації, і наголошували, що замість того, щоб відбирати у них дітей, державні органи повинні були надати їхній сім'ї необхідну допомогу (мається на увазі соціальну допомогу).

Змінами від 03.09.2015 р. ст. 164 СК України доповнено новою частиною 4, яка визначає, що під час ухвалення рішення про позбавлення батьківських прав суд бере до уваги інформацію про соціальний супровід сім'ї (особи) у разі здійснення такого супроводу.

Отже, на момент розгляду справи «Савіни проти України» (Рішення

ЄСПЛ від 18.12.2008 р.) ще не існувало ч. 4. ст. 164 СК України і прямої вказівки про взяття до уваги судом інформації щодо здійснення соціального супроводу. Хоча саме поняття соціального супроводу було зазначене у ст. 1 ЗУ «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [22] як вид соціальної роботи, в якому основними формами визначаються соціальні опіка, допомога і патронаж соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу.

Стаття 4 цього Закону встановлює, що об'єктами соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю можуть бути в тому числі сім'ї та діти. Тобто Савіни (батьки) з дітьми можуть підпадати під категорію соціально незахищених осіб, яким може бути надана соціальна послуга, оскільки вони опинилися у складних життєвих обставинах.

Складні життєві обставини — обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті (ст. 1 ЗУ «Про соціальні послуги» [23]). Відповідно, Савіни були інвалідами по зору, оскільки за матеріалами справи були сліпими, також не мали достатніх доходів для надання належних житлово-побутових умов, зокрема, приміщення, в яких вони проживали з дітьми, потребували невідкладного ремонту.

Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування (ст. 5 ЗУ «Про соціальні послуги»).

За матеріалами справи Уряд повідомив Суд про те, що заявники одержували грошову допомогу від держави, а також допомогу від субсидованого державою Українського товариства сліпих.

Таким чином, держава вдалася до відібрання дітей від батьків як найбільш радикального заходу, який може застосовуватися тільки в особливо серйозних випадках. Чи був цей випадок таким? У досліджених справах ідеться про нестачу матеріальних коштів у батьків для утримання дітей, що призвела до ненадання їм нормальних житлово-побутових умов. Ці кошти Уряд, швидше за все, міг би компенсувати за допомогою інших засобів, окрім матеріальної допомоги, зокрема, допомоги у працевлаштуванні.

Савіни звернулися до начальника міського управління соціальної допомоги із проханням посприяти їм у пошуках придатної роботи, оскільки за ст. 5 ЗУ «Про соціальні послуги» до видів соціальних послуг належать послуги із працевлаштування — пошук придатної роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи. Стосовно реагування на це звернення інформації у справі немає.

Як влучно зауважив ЄСПЛ у справі «Валлова і Валла проти Чеської Республіки», роль влади у соціальному забезпеченні полягає саме в тому, щоб допомогти громадянам, які потрапили у важкі ситуації та не мають необхідних знань про існуючий порядок, керувати їх діями

і, крім іншого, консультувати їх стосовно різних видів соціальної допомоги, можливостей отримати соціальне житло або інших способів подолання труднощів.

Отже, по-перше, втручання держави повинне мати законну мету — захист інтересів дітей від небезпеки для життя, здоров'я і морального виховання дитини та безпосередній загрози для життя або здоров'я дитини, причому останнє має бути розтлумачене у ч. 2 ст. 170 СК України, у зв'язку із цим у статті наводиться пропозиція такого тлумачення і внесення змін до цієї статті; по-друге, втручання держави має бути пропорційним між інтересами батьків та дітей; по-третє, невиконання або неналежне виконання батьками своїх обов'язків із виховання дитини може бути однією із причин, що залежать або не залежать від волі батьків (надзвичайні умови, в яких опинилися батьки та діти, зокрема, воєнні дії, вибухи, пожежі, низький рівень доходу батьків тощо); по-четверте, позбавлення батьківських прав із відібранням дитини є радикальним заходом і суд, розглядаючи справу такого характеру, має всебічно дослідити всі обставини справи, щоб визначити, чи можуть батьки змінити своє ставлення та поведінку щодо виховання дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лапчевська О. Ф. Застосування до батьків санкцій сімейно-правової відповідальності: теоретичний аспект / О. Ф. Лапчевська // Держава і право. — 2013. — Вип. 60. — С. 256–262.
2. За задолженість по комуналке будут отнимать детей // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sud.ua/news/2017/01/16/99617-za-zadolzhennost-pokomunalke-bydyt-otnimat-detej#.WHyCYQJrtz8.twitter>.
3. Новий тлумачний словник української мови [Текст]: 42 000 слів: У 4 т.: Для студ. вищих та серед. навч. закл. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. — К.: Аконті, 1998. — (Нові словники). — Т. 1: А — Є. — [Б. м.]: [б.в.], 1998. — 910 с.
4. Острік С. Покарання замість допомоги. Щодо неповних сімей, які опинилися у важ-

- кій життєвій ситуації, можливі санкції // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/24360-paradoks_zakonodavstvo_vimagae_zastosuvannya_sankciy_do_sime.html.
5. Про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, зареєстрованого та проживаючого в АДРЕСА_1, ідентифікаційний номер НОМЕР_1, не працюючого, раніше до адміністративної відповідальності не притягувався: Постанова Ямпільського районного суду Сумської області від 12 вересня 2014 року. Справа № 590/863/14-п // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40449305>.
6. На ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, проживаючу в АДРЕСА_1, не працюючу, маючу на утриманні 1 неповнолітню дитину,

18. Case of Kutzner v. Germany (application no 46544/99). 26 February 2002, Available: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=453>.
19. Case of K. and T. v. Finland (application no 25702/94). 27 April 2000, Available: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_056.
20. Case of K. A. v. Finland (application no 27751/95). 14 January 2003, Available: <http://eurocourt.in.ua>.
21. Case of Moser v. Austria (application no 12643/02). 21 September 2006, Available: <http://eurocourt.in.ua>.
22. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). *Zakon Ukrainy «Pro sotsialnu robotu z simiamy, ditmy ta moloddiu»* [The Law of Ukraine «On Social Work with Families, Children and Youth»]. 21 June 2001, Ofitsiyni visnyk Ukrainy [Official Bulletin of Ukraine]. 03 August 2001, no. 29, p. 76, art. 1293. [in Ukrainian].
23. Verkhovna Rada of Ukraine (2003) *Zakon Ukrainy «Pro sotsialni posluby»* [The Law of Ukraine «About social services»]. 19 June 2003, Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 07 November 2003, no. 45, art. 358. [in Ukrainian].

УДК 347.77

Ponomarova Olena

*Postgraduate student
of the Scientific and Research Institute of Intellectual property
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN MEDICINE: UKRAINIAN REALITIES

Ponomarova O.

Intellectual Property Rights in Medicine: Ukrainian Realities

Abstract. The article is devoted to exercising of proprietary intellectual property rights in the sphere of medicine in Ukraine. The modern state and problems of intellectual property rights in the field of medicine in Ukraine are considered. The directions of improvement of intellectual property in the sphere of medicine in Ukraine are substantiated.

Key words: *intellectual property, medicine, property rights, legislation of Ukraine.*

The issues of peculiarities of current state of civil law maintaining are important for scientific knowledge of the civil law aspects of exercising of proprietary intellectual property rights in the field of medicine in Ukraine. An analysis of indicated problems is of fundamental nature as far as it will enable to establish specifics of the exercising of proprietary rights of intellectual property in the sphere of medicine in Ukraine as a subject of legal regulation, to identify advantages and disadvantages of civil law ensuring of exercising of these proprietary rights, and create a methodology for further differentiation and substantiation of directions of its improvement.

Intellectual property protection facilitates the use and further development of inventive and creative talents and achievements, maintains and preserves the national potential in the sphere of intellectual activity, and attracts investment stabilizing the economic situation under which both domestic and foreign investors can be confident that their rights will be respected. Creating of such system is of particular importance for Ukraine — a country with the significant scientific,

technical and intellectual potential. [1] As arguments of relevance of research of civil law ensuring of relations arising in the field of intellectual property, including medical ones, scientists also point out a wide range of works that provide a mixed assessment of the legal regulation [2], the inconsistent character of the development of legislation in Ukraine that requires the development of common conceptual and scientifically based approaches [3]; the importance of effective action of law norms, which is provided only by the appropriate level of scientific base for legal regulation of relations in the field of intellectual property rights [4]; the peculiarities of modern development of intellectual property, significant intensification of research activities, which determines the grow of number of intellectual property objects, expands their circulation [5]; the feasibility of improvement of legal protection and defense of intellectual property objects and rights to them, providing an effective mechanism of such protection and defense, including by improving the legal regulation in this sphere [6] etc. Supporting the views of scientists concerning feasibility of continuation or even intensifica-

tion of researches of the state of civil law ensuring of relations connected with the exercising of proprietary rights of intellectual property in the sphere of medicine in Ukraine we would like to note that such study must have:

1) first, retrospective nature, which is based on current critical evaluation of the state of the civil law ensuring made by scholars;

2) second, critical character that means the research of civil law ensuring through the prism of flaws of its functioning;

3) thirdly, the practical character requiring consideration of practical aspects of legal ensuring reflected in the behavior of subjects of law;

4) fourth, perspective character that has to be focused on the development and substantiation of proposals concerning the improving of the civil law ensuring.

A special place in the system of these studies should take scientific developments of problems of the ensuring of civil relations connected with the exercising of proprietary rights of intellectual property in the sphere of medicine in Ukraine due to the importance of medical sphere of society's life, its innovative nature, which potentially determines the emergence of objects of intellectual property. In view of the abovementioned, within the paper, as the objectives of the research we define following:

1) to define the peculiarities of establishment of Ukraine's legislation on intellectual property in the field of medicine;

2) to generalize the prospects of development of the civil law ensuring of the exercising of proprietary rights of intellectual property in the field of medicine in Ukraine.

The institute of the exercising of proprietary rights of intellectual property in the field of medicine in Ukraine finds its legal ensuring primarily in the provisions of the Constitution of Ukraine. According to Part 1 Article 54 of the Constitution of Ukraine citizens are guaranteed the

freedom of literary, artistic, scientific and technical creativity, protection of intellectual property, and their copyrights, moral and material interests that arise with regard to various types of intellectual activity [7]. This provision of the Constitution of Ukraine actually enshrine the freedom of citizens to their creative activity, which can have literary, artistic, scientific and technical content, thereby ensuring their freedom in the embodiment of their own skills in the results of such activities that may relate the health sector as well. In future, citizens are guaranteed the protection of intellectual property, their copyrights, moral and material interests arising from intellectual activity. Such intellectual activity provides, on the one hand, the creative potential of citizens, on the other hand, provides the growth of information material of literary, artistic, scientific and technical content. In terms of intellectual property in the field of medicine its growth is provided by the results of scientific and technical activities that ensure obtaining scientific information and its rethinking, development of tools, methods, techniques used in medicine etc.

Part 2 Article 54 of the Constitution of Ukraine continues the content of provisions laid down in the preceding paragraph, indicating that every citizen has the right to the results of his or her intellectual, creative activity; no one shall use or distribute them without his or her consent, with the exceptions established by law [7]. Mentioned provision is directly related with civil ensuring of the exercising of one of the types of intellectual property rights in the field of medicine namely proprietary rights. In particular, it establishes the right of every citizen to results of intellectual and creative activity that includes also the exercising of proprietary rights of intellectual property. This right is guaranteed by the provision establishing an absolute prohibition to the undetermined number of subjects to use or distribute without the consent of the citizen who has the right to results of intellec-

tual and creative activity, except the cases established by law.

The provisions of Part 1 Article 41 of the Constitution of Ukraine in certain extent clarify the meaning of Part 2 Article 54 of the Constitution of Ukraine. According to Part 1 Article 41 of the Constitution of Ukraine everyone has the right to own, use and dispose of his or her property, and the results of his or her intellectual and creative activity [7] Thus, it put finger on the distribution of the regime of property rights, that contains the right to possess, use and dispose the results of his or her intellectual and creative activity, and therefore includes the possibility of exercising of proprietary rights of intellectual property, in the field of medicine as well. Despite the fact that constitutional provisions have not specified the legal regime of intellectual property in the field of medicine, we can note that the Constitution of Ukraine secured general principles of civil law ensuring of intellectual property through the prism of rights and freedoms of a human and a citizen.

In fact, these constitutional provisions lay the civil basis for the exercising of proprietary rights of intellectual property in the field of medicine in Ukraine as long as they enshrine the right of intellectual and creative activities, including scientific and technical, right to results of intellectual and creative activity, and proprietary rights of every person to results of intellectual and creative activity.

The important role in the exercising of proprietary rights of intellectual property in the field of medicine in Ukraine is expressed in international law norms enshrined by the relevant acts and treaties of international law nature, ratified by Ukraine, which form an integral part of its legislation. This status of international law documents is enshrined in the Law of Ukraine «On International Agreements of Ukraine» [8], according to which current international agreements of Ukraine ratified by Verkhovna Rada of Ukraine, are

the part of national legislation and applied in the manner provided for national law norms and if an international treaty of Ukraine, which entered into force in due course, establishes other rules than those provided in the relevant legislative act of Ukraine, rules of the international agreement shall be administer (Parts 1, 2 Article 19). As a such international legal document which establishes law norms that are an integral part of the civil law ensuring of the exercising of proprietary rights of intellectual property in the sphere of medicine is the Paris Convention for the Protection of Industrial Property of March 20, 1883 (as revised at Brussels on December 14, 1900, at Washington on June 2, 1911, at The Hague on November 6, 1925, at London on June 2, 1934, at Lisbon on October 31, 1958, and at Stockholm on July 14, 1967, and as amended on September 28, 1979), entered into force in Ukraine on December 25, 1991 and establishes the provisions that nationals of any country of the Union shall, as regards the protection of industrial property, enjoy in all the other countries of the Union the advantages that their respective laws now grant, or may hereafter grant, to nationals; all without prejudice to the rights specially provided for by this Convention. [9] Thereby, it is enacted the regime of extra-territorial rights protection in the field of industrial property, establishes the possibility of use of the same remedies against any infringement of their rights. Moreover, the mentioned international document enshrined the provisions about the independency of patents obtained for the same invention in different countries, the criteria for patentability in case of restrictions for the sale abroad; the procedure for import of industrial property objects, their non-use or insufficient working, the order of import of products manufactured with the help of the process patented in an importing country etc. These provisions are more related with relationships, which generally occur in the sphere of in-

dustrial property, at the same time can be applied to relations connected with the exercising of proprietary rights of intellectual property in the field of medicine. We should also point the provisions of the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works of 1971 [10], which aims to ensure the protection of the rights of authors to their literary and artistic works as effective and identical as possible. In the context of the civil law ensuring of the exercising of proprietary rights of intellectual property (in the field of medicine as well) particularly important are the provisions relating to securing of the rights of authors on the translation of their works, granting permission the broadcasting of their works or the communication thereof to the public by any other means of wireless diffusion of signs, sounds or images; give the permission on public reading of their works, including such public reading as it is, etc. It worth also mentioning other international documents which indirectly regulate the exercising of proprietary rights of intellectual property in the field of medicine, consolidating common law norms, which generally provide legal regulation of relations connected with intellectual property. These international documents may include:

1. The Universal Copyright Convention of 1952 [11] which provisions aimed at ensuring the protection of copyright to literary, scientific and artistic works; enjoyment of the rights of copyright holders, ensuring of respect for human rights and promotion of literature, science and art development, expansion of creative works, which can also apply to the field of medicine.

2. The Patent Cooperation Treaty of June 19, 1970 [12], which establishes rules relating to ensuring the rights of inventors, promotion of science and technology, improvement of legal protection of inventions, facilitation and boost of public access to the technical information contained in documents describing new inventions etc.

3. The Trademark Law Treaty of 1994 [13], the provisions of which apply to trademarks consisting of visible signs of goods, works or services, *i.e.* those that can be connected with the medical sphere.

4. The WIPO Copyright Treaty adopted by the Diplomatic Conference on December 20, 1996, with the references to provisions of the Berne Convention (1971) [14], regulates the issues concerning development and maintaining of the protection of the rights of authors in their literary and artistic works in a manner as effective and uniform as possible, introduce new international rules and clarify the interpretation of certain existing rules in order to provide adequate solutions to the questions raised by new economic, social, cultural and technological developments.

5. The Patent Law Treaty of 2000 [15] aimed at harmonization of the procedure for granting patents and keeping them valid in member states by establishing the so-called minimum standards on the date of application, form, timing and rules for submitting electronic applications etc.

6. The Singapore Treaty on the Law of Trademarks of 2006 [16] the provisions of which regulate relations, including those related to the implementation of proprietary rights concerning marks for goods or marks for services, or goods and services etc.

The above-noted list could be continued but at the same time, we pointed out the most fundamental international documents enshrining the law norms aimed at regulating relations in the field of intellectual property, in the sphere of medicine as well. It can be concluded that international law norms established by these international legal documents actually provide international level of the civil law ensuring of the exercising of proprietary rights of intellectual property.

An important place in the system of the civil law ensuring has also national law norms, fixed by regulatory acts that are the part of the legislation of Ukraine. The important role is played by the Civil Code of

Ukraine, which structurally includes the separate Book 4, which codifies the provisions concerning intellectual property [17]. In the context of the subject of our work we are interested in the provisions of Article 424, which establishes the legal regime of proprietary intellectual property rights. Part 1 Article 424 of the Civil Code of Ukraine stipulates the list of proprietary rights to which the legislator refers following: 1) the right to use an object of intellectual property right; 2) the exclusive right to permit the use of an object of intellectual property right; 3) the exclusive right to prevent the unlawful use of an object of intellectual property right, including to prohibit such use; 4) other proprietary rights of intellectual property stipulated by the law. Thus the list is not exhaustive and may be amended on the legislative level. However, the legislator allows the establishment of exceptions and limitations to intellectual property rights only by law and under conditions that such limitations and exceptions do not create significant obstacles for proper enjoyment of proprietary intellectual property rights and the legitimate interests of the subjects of these rights (Part 2 Article 424 of the Civil Code of Ukraine). Making scientific and practical commentaries of the provisions of the cited article of the Civil Code of Ukraine, scientists note that proprietary rights of intellectual property are the rights that have economic content, and they can be divided into exclusive and non-exclusive. The exclusive rights include: the right to permit the use of intellectual property and the right to prevent the unlawful use of an object of intellectual property right as well as to prohibit such use.

The current state of the civil law ensuring of the exercising of proprietary rights of intellectual property in the field of medicine is an evidence of significant limitation and inconsistency of legal regulation of social relations, especially within the special level of civil law ensuring. This is unjustified from the point of view of

the value of public relations and their role in legal ensuring. Relations arising on the exercising of proprietary rights of intellectual property in the field of medicine are crucial due to:

- 1) the necessity for legal ensuring of intellectual property as the social value of society;
- 2) stimulation of research development in the field of medicine;
- 3) the role of medicine in the life of society;
- 4) the innovative nature of intellectual property in the field of medicine etc.

Intellectual property is an important component of innovative processes in health care institutions of different legal forms and administrative subordination. In the medical field, any process should primarily be aimed at improving the quality of treatment, and thus improving the quality of life of citizens. However, indexes of quality are hardly achievable without the creation of appropriate conditions for work of staff of medical institutions, including the possibility of staff to creatively solve certain problems [18]. We agree with the opinion of O. Tsiborovskyi that the laws of Ukraine regulating social relations in the health sector can not be equivalent in its social significance, importance, scope. The sphere of medicine is a special area, which the health of the population is depending from. It requires substantive attention of legislators [19]. The leading Ukrainian experts in health law, S. Stetsenko and I. Senyuta, agree with the mentioned above. They indicate that on the way of creating the quality regulatory framework in the health sector, there are many obstacles and difficulties, among which should be mentioned following:

- 1) the uncertainty of state policy in the health care, as well as its legislative support;
- 2) the lack of scientifically based strategy of legislative activity in the health care sector;
- 3) low legislative activity of the subjects of legislative initiative;

4) the difficulty of passing of Draft laws on health care in the Verkhovna Rada of Ukraine;

5) a small number of experts that would have the necessary amount of knowledge both in law and in medicine;

6) nonconsolidated activity of representatives of legal and medical sciences;

7) insufficient consideration of international legal standards in the health care sphere and inefficient use of positive foreign experience in regulation of the health care;

8) unclear legal framework in the sphere of public health, conflicts between laws, problems arising in practice when the norms of various acts regulating the health care contradict each other;

9) excessive fragmentation of norms on health care within the legislation [20].

The scientists also believe that one of the priority directions of improvement of legislation on health care in Ukraine is the systematization of the existing legal framework as long as legal acts regulating the health care sphere are adopted chaotically, without a system. The solidarity in approaches to legislative ensuring of the health care system is absent. These circumstances determine the necessity of complex systematical approach to the improvement of the legislative framework of the sector. Only the law can be effective, viable; take relevant place in the regulation of the health care sphere; coordinate and direct all other acts on ensuring of the life and health of people [20].

Summing up, we would like to emphasize certain provisions that characterize the prospects of the civil law ensuring of the exercising of proprietary intellectual property rights in the field of medicine in Ukraine:

1. First, overall and specific levels of legal support of exercising of proprietary rights of intellectual property in the field

of medicine need to be improved in terms of their agreement with each other, the selection of peculiarities of the subject of legal regulation and ensuring of an individual approach to regulation of the exercising of proprietary rights of intellectual property in this area.

2. Second, it makes sense to elaborate and approve a unified concept of development of the civil law ensuring of the exercising of proprietary rights of intellectual property, which will determine perspective directions of improvement of legal ensuring, will support the stability of its development and minimize the risks of chaotic and inconsistent regulation.

3. Third, intensification of international integration of Ukraine requires thorough monitoring of current legislation of Ukraine in the sphere of intellectual property, which includes the provisions relating to the exercising of proprietary rights of intellectual property in the medical field to bring it in line with European and international standards of legal ensuring.

4. Fourth, as priority goals the improvement of the civil law ensuring of the exercising of proprietary rights of intellectual property in the field of medicine may be noted following:

a) legal consolidation of a range of intellectual property objects in the field of medicine;

b) improving of the legal regulation of the status of the subjects of intellectual property in the field of medicine;

c) determination of the content of proprietary rights of intellectual property in the field of medicine;

d) introduction of civil regulation of contractual and non-contractual forms of ensuring of the exercising of proprietary rights of intellectual property in the field of medicine.

REFERENCES:

1. Kostiuhenko O. M. *Pravove rehulivannia intelektualnoi vlasnosti v Ukraini* [Legal Regulation of Intellectual Property in Ukraine]. Available: <http://old.minjust.gov.ua/4487>. [in Ukrainian].

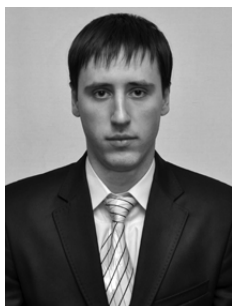
2. Boshytskyi Yu. L. (2007). *Pravo intelektualnoi vlasnosti: navch. posibn* [Intellectual property law]. Lohos, Kyiv, 488 p., pp. 13–14, 78–80. [in Ukrainian].

3. Orliuk O. P., Sviatotskyy O. D. (Eds.) (2007). *Pravo intelektualnoi vlasnosti: pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv* [Intellectual Property Law]. In Yure, Kyiv, 560 p., pp. 540 [in Ukrainian].
4. Pidopryhora O. A., Pidopryhora O. O. (1998). *Pravo intelektualnoi vlasnosti Ukrainy* [Intellectual Property Law of Ukraine]. Yurinkom Inter, Kyiv, 335 p., pp. 303–304. [in Ukrainian].
5. Zharinova A. H. (2008). *Intelektualna vlasnist — osnova pidnomu ekonomiky Ukrainy v umovakh svitovoi ekonomichnoi kryzy* [Intellectual Property — the Basis of Raising of Economy of Ukraine under Conditions of World Economic Crisis] Chasopys Kyivskoho universytetu prava, no.4, pp. 149–153 [in Ukrainian].
6. Hura M. (2004). *Systema pravovoi okhorony obektiv prava intelektualnoi vlasnosti* [The System of Legal Protection of Objects of Intellectual Property Law]. Yurydychna hazeta. no. 7 (19). Available: <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/656>. [in Ukrainian]; Melnyk O. M. (2004). *Tsyvilno-pravova okhorona intelektualnoi vlasnosti v Ukraini* [Civil Law Protection of Intellectual Property in Ukraine]. Abstract of the DL diss. (leg. sci.). Koretsky Institute of state and law of NAS of Ukraine, Kyiv, 39 p., pp. 3–4. [in Ukrainian]; Orliuk O. (2007). *Zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti: problemy pravozastosuvannia* [The Defense of Intellectual Property Rights: Problems of Law Enforcement]. Intelektualna vlasnist. no. 2, pp. 24–29 [in Ukrainian].
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996). *Konstytutsiia Ukrainy* [The Constitution of Ukraine]. Available: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254-VR>. [in Ukrainian].
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004). *Zakon Ukrainy «Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy»* [Law of Ukraine «On International Agreements of Ukraine»]. Available: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>. [in Ukrainian].
9. *Paryzka konventsiiia pro okhoronu promyslovoi vlasnosti* [The Paris Convention for the Protection of Industrial Property]. Available: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_123. [in Ukrainian].
10. *Bernska konventsiiia pro okhoronu literaturnykh i khudozhnikh tvoriv* [the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works] Available: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_051/print. [in Ukrainian].
11. *Vsesvitnia konventsiiia pro avtorske pravo* [The Universal Copyright Convention] Available: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_052/print. [in Ukrainian].
12. *Dobovir pro patentnu kooperatsiiu* [The Patent Cooperation Treaty]. Available: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/895_001/print. [in Ukrainian].
13. *Dobovir pro zakony shchodo tovarnykh znakiiv* [The Trademark Law Treaty]. Available: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_102/print. [in Ukrainian].
14. *Dobovir Vsesvitnoi orhanizatsii intelektualnoi vlasnosti pro avtorske pravo, pryiniatyi Dyplomatychnoiu konferentsiieiu ta polozhennia Bernskoi konventsii, na yaki mistiatia posylannia u Dobovori* [The WIPO Copyright Treaty Adopted by the Diplomatic Conference with the References to Provisions of the Berne Convention]. Available: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_770/print. [in Ukrainian].
15. *Dobovir pro patentne pravo* [the Patent Law Treaty]. Available: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/895_002/print. [in Ukrainian].
16. *Sinhapurskyi dobovir pro pravo tovarnykh znakiiv* [The Singapore Treaty]. Available: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_h54/print1324563710759816. [in Ukrainian].
17. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy* [the Civil Code of Ukraine]. Available: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. [in Ukrainian].
18. Kovalenko T. N., Volokytna E. A. (2010). *Pravoye aspekty novykh medytsynskykh tekhnolohiy* [Legal Aspects of new Medical Technologies]. Pravovy voprosy v zdravookhramenii, no. 1, pp. 10–19. [in Russian].
19. Tsiborovskyy O. M., Istomin S. V. & Soroka V. M. (2011). *Shliakhy systematyzatsii zakonodavstva Ukrainy u sferi okhorony zdorovia* [Ways of Systematization of Legislation of Ukraine in the Health Care Sphere]. Kyiv, 72 p., p. 54. [in Ukrainian].
20. Stetsenko S. H. (Ed.) (2008). *Medychno pravo Ukrainy: pidruchnyk* [Medical Law of Ukraine]. Pravova yednist, Kyiv, 507 p., pp. 88–89. [in Ukrainian].

Полюк Віктор Степанович

*Начальник комендантського відділення
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
кандидат педагогічних наук, доцент*

Корехов Артем Олександрович

*Старший викладач кафедри
транспортних засобів та спеціальної техніки
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ
ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Polyuk V., Korehov A.

Organizational-Pedagogical Conditions of Formation of Professional Readiness of the Future Officers of Border Guards by Means of Information Technologies

Abstract. Modern system training future engineers border guards in need constant perfection. Provided at what passing processes learning necessary analyze, differentiate and mother specific complex an approach on implementation assignments from formation professional readiness future-officers border departments means information technology at the learning.

Keywords: *Officer-frontier guard, engineer, information technologies, Professional Travel readiness.*

Постановка проблеми. У сучасній системі підготовки майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності, а також виклики які стоять перед розвитком країни та суспільства, змушують усі галузі бурхливо розвиватися. Не винятком є і інженери-прикордонники, які повинні проходити увесь цикл підготовки із застосуванням найсучасніших методів інформаційного навчання.

Проблема формування професійної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до застосування інформаційних технологій в службовій діяльності та її науковий аналіз характеризує визначення окремих організаційно-педагогічних умов, які надають можливість сформувати типовий про-

цесформування готовності майбутніх інженерів-прикордонників до застосування інформаційних технологій в службовій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень в даній тематиці говорить про те, що низка авторів намагаються вирішити подібні проблеми, але основною відмінністю їхніх робіт є вузька спрямованість для конкретних ситуацій. Так в своїх працях В. Стасюк розглядає окремі педагогічні умови як «обставини, від яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей» [1]. У свою чергу І. Хачирова бачить умови

як характерні обставини, від яких залежить наявність чи зміна чогось, що зумовлено ними [2]. Н. Єрошина визначає умови як сукупність соціально-педагогічних і дидактичних факторів, які безпосередньо впливають на навчальний процес, дозволяють керувати ним, вести його раціонально, відповідно до заздальців підготовленого змісту із застосуванням ефективних форм, методів, прийомів [3]. На нашу думку, найбільш вдалим є бачення С. Висоцького, який надає психолого-педагогічне визначення організаційно-педагогічним умовам, а саме, як сукупності об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, методичних засобів його здійснення, при цьому забезпечується успішне вирішення поставленого педагогічного завдання. У цьому контексті умови виступають у ролі регулятора інформаційних, особистісних, психологічних і педагогічних факторів навчання [4]. Виходячи з аналізу наукових дослідів, організаційно-педагогічними умовами можна вважати сукупність обставин і чинників при яких відбувається освітній процес і які впливають на його характеристики (інтенсивність, ефективність, раціональність тощо). Формування інформаційної культури та інформаційної компетентності у майбутніх інженерів-прикордонників відбувається в ході перебігу освітнього процесу. Тому, серед різноманітних видів умов, виходячи із предмету наших досліджень, ми обрали саме організаційно-педагогічні, які на нашу думку в більш повній мірі забезпечують формування професійної готовності майбутніх інженерів-прикордонників.

Мета статті. Визначення шляхів підвищення ефективності формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників інженерного напрямку навчання до застосування інформаційних технологій в службовій діяльності засобами інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз свідчить, що одно-

рідність понять в даній тематиці визначити досить важко, відповідно ми схиляємось до того, що організаційно-педагогічні умови — це структурна оболонка педагогічних технологій, а також їхніх педагогічних моделей і саме завдяки ним реалізуються компоненти технології із забезпеченням організаційного боку освітнього процесу.

Отже, організаційно-педагогічні умови віддзеркалюють структуру готовності та ефективне її формування у майбутніх інженерів-прикордонників до діяльності в умовах інформаційного середовища і включають передбачені технологією моделі. Крім того, організаційно-педагогічні умови є тією рушійною силою, яка забезпечує раціональну реалізацію змісту освітнього процесу спрямованого на досягнення головної його мети, адже сучасна система професійної підготовки включає в себе організаційну компоненту як основу, що забезпечує ефективну реалізацію поставлених завдань в підготовці майбутніх інженерів-прикордонників.

Відповідно до проведеного аналізу особливостей підготовки майбутніх інженерів-прикордонників щодо діяльності в інформаційному середовищі, зі всього різноманіття підходів науковців до організаційно-педагогічних умов, ми визначаємо наступні:

- 1) реалізація структурних компетентностей в ході професійної діяльності інженерів-прикордонників в підрозділах та органах охорони кордону;
- 2) поетапна (модульна) підготовка майбутніх інженерів-прикордонників у сфері інформаційних технологій;
- 3) організація самостійної роботи майбутніх інженерів-прикордонників засобами інформаційних навчальних систем;
- 4) забезпечення навчально-методичного супроводу підготовки майбутніх інженерів-прикордонників в модульному середовищі.

Щодо першого типу умов, означена проблема формування професійної

компетентності досліджувалася багатьма вітчизняними і зарубіжними науковцями (Р. Ануфрієва, О. Скібіна, Л. Васильченко, І. Зимня, Л. Карпова, В. Лозова, Л. Мітіна, О. Овчарук, А. Семенова та ін.) в різних сферах, напрямках і галузях професійної діяльності.

Поняття «компетентність» у працях військових педагогів розглядається як сукупність знань і вмінь; обсяг навичок виконання професійно-орієнтованих завдань; комплекс професійно значущих якостей особисті; структура професійних навичок; єдність в теоретичній і практичній готовності до виконання поставлених завдань; здатність здійснювати складні види діяльності тощо [5]. Інші дослідники також додають до змісту професійної компетентності ще й ціннісно-мотиваційні компоненти, загальну культуру особистості, стиль взаємодії з оточуючими, здатність до саморозвитку і професійного самовдосконалення тощо [6].

У педагогічній літературі можна зустріти і багато інших визначень поняття «компетентність», але зупинимось на одному з них, що відповідає нашому баченню і є синтезом з вищезазначених літературних джерел. Компетентність — це здатність здійснювати певну діяльність, як звичну, так і нову, на основі органічної єдності знань, умінь, досвіду і навичок, а також це здатність застосовувати знання, вміння та досвід у знайомих і незнайомих службових відносинах.

Вагомого значення на сьогодні має поетапна модульна підготовка майбутніх інженерів-прикордонників засобами інформаційних технологій. Вона базується на теорії поетапного формування розумових дій П. Гальперіна, яку було розроблено в 50-ті роки ХХ століття [7]. Ми використали наукові здобутки багатьох дослідників та провели експертну оцінку можливостей їхніх реалізацій для ефективного формування професійної готовності майбутніх інженерів-прикордонників і зробили по-

рівняльний аналіз щодо модульної підготовки в процесі навчання із застосуванням саме інформаційних технологій.

Основні положення концепції модульної підготовки включають психологічне вчення про перетворення зовнішньої предметної діяльності на внутрішню психічну діяльність. У свою чергу формування внутрішніх розумових структур психіки відбувається за допомогою засвоєння зовнішньої соціальної реальності, тому навчання і виховання можна розглядати як процес інтеріоризації. Основна проблема у цьому, не визначеному процесі, полягає в тому як оптимально керувати ним. Теорія П. Гальперіна надає відповідь на деякі запитання.

Для навчальних цілей автором цієї концепції виокремлюються складові, які забезпечують таку діяльність: орієнтовану, виконавчу і контрольну. Щодо нашого дослідження, то орієнтована складова базується на використанні майбутніми інженерами-прикордонниками об'єктивних умов, необхідних для досягнення визначеної мети, а саме застосування інформаційних технологій для підвищення ефективності формування їхньої загальної професійної готовності. Виконавча складова, забезпечує послідовне подолання основних етапів навчання. І, контрольна — вимагає від майбутнього інженера-прикордонника свідомого спостереження за перебігом професійної діяльності та порівняння її результатів із відповідними еталонами, а в разі виявлення відхилень, конкретного коригування змісту виконавчої складової. У той же час, освітня діяльність не є самоціллю і ефективно відбувається лише при наявності внутрішнього позитивного мотиву. Роль мотивації в процесі формування загальної готовності, П. Гальперін оцінює так високо, що поряд з п'ятьма основними етапами опанування нових дій він виокремив ще один етап — формування позитивної навчальної мотивації.

Якщо в загалом охарактеризувати розглянуту концепцію, то можна визначити окремі її складові, які базуються на широкому використанні кібернетичного підходу. Основна сутність його полягає у тому, щоб оптимально й ефективно управляти освітнім процесом під час підготовки майбутніх інженерів-прикордонників з огляду на функціонування їхньої психіки. Це керування у даному випадку доведено до досконалості, що надає змогу перетворити зовнішні дії на внутрішні й тим самим прискорити розумовий розвиток.

Окремою складовою концепції є цілеспрямований процес формування мотивації щодо навчання. Власне, відсутність такого елемента знецінює низку дидактичних концепцій, що в свою чергу істотно впливає на якість освітнього процесу. Остання особливість цієї концепції стосується її практичної спрямованості, що безпосередньо позитивно впливає на інтенсифікацію підготовки конкретних фахівців і формування у них важливих професійних якостей.

Таким чином, значення даної теорії полягає в тому, що вона вказує педагогові, як необхідно організувати навчально-пізнавальну діяльність майбутніх інженерів-прикордонників, щоб використовуючи дидактичні одиниці, ефективно керувати процесом їхнього навчання та швидко досягти позитивних практичних результатів.

Особливу увагу необхідно приділити окремій педагогічній умові, яка ґрунтується на організації самостійної роботи майбутніх інженерів-прикордонників. В силу різних причин в країні, освітні програми постійно мають місце скороченню, що в свою чергу впливає на час, який проводить викладач в аудиторній роботі, а вимоги щодо підготовки майбутніх інженерів-прикордонників постійно оновлюються і ускладнюються. Особливо ці питання постали з часу початку проведення антитерористичної операції.

В сучасній системі професійної підготовки майбутніх інженерів-прикордонників саме самостійна підготовка відіграє одну із ключових ролей.

Взагалі, передача існуючих знань є складовою людської діяльності, тому застосування нових інформаційних технологій у галузі освіти зумовлено двома вимогами: необхідністю підготувати майбутнього інженера-прикордонника до його професійної діяльності та більш ефективної передачі цих знань і, в досягненні цієї мети безумовно впливає організація самостійної роботи.

Н. Калашнікова вважає, що самостійна робота це:

- 1) вид діяльності, який є необхідною умовою свідомого засвоєння знань на всіх етапах;
- 2) форма занять у системі освітнього процесу вищого навчального закладу;
- 3) система поступового набуття знань, умінь та практичних навичок [8].

За баченням Л. Журавської [9] самостійна робота студента — це різновид пізнавальної діяльності, який керується і контролюється викладачем і направлений на:

- 1) набуття та закріплення знань і умінь;
- 2) формування самостійної особистості.

Головною метою самостійної роботи майбутніх інженерів-прикордонників є формування самостійності в процесі реалізації освітньої і виховної мети: надбання умінь та навичок в умовах самостійних дій; виховання потреби до поповнення та оновлення своїх знань.

Щодо навчально-методичного супроводу підготовки майбутніх інженерів-прикордонників в модульному середовищі, варто зазначити, що сучасні умови щодо акредитації навчальних закладів незалежно від форми власності включають в себе обов'язкову наявність модульного середовища навчання та дієвості даних систем.

Досліджуючи такий вид навчання в модульному середовищі, було визначе-

но, що воно посилює пізнавальну активність, мотивацію та самоконтроль, що значно відрізняє його від очних форм навчання, де рівень підсилення мотивації може бути менший. Проблема формування зовнішньої і внутрішньої мотивації незадовільно розв'язується в традиційному навчанні, а в ході дистанційного навчання вимагає нових підходів. При цьому, мотивація в дистанційному навчанні може бути декількох видів: пізнавальна, соціальна, економічна, мовна, ділова, комунікативна, особистісна тощо [10].

Використання інформаційних технологій у нашому дослідженні активізувало мотивацію, додало до роботи майбутніх інженерів-прикордонників дослідницького аспекту, активізувало творчу роботу, що позитивно вплинуло на активізацію навчально-пізнавальної діяльності, дозволило оцінити інтегративний характер нових інформаційних технологій щодо конкретних навчальних дисциплін, а також сприяло подоланню психологічних бар'єрів при застосуванні комп'ютерних засобів діяльності.

Крім того, наявність такого ресурсу як модульне середовище надає можливість науково-педагогічному складу проводити низку більш детальних досліджень в галузі аналізу процесу навчання майбутніх інженерів-прикордонників, що в свою чергу позитивно впливає на процес формування змісту навчальних дисциплін.

Висновок. Таким чином в ході проведеного дослідження визначено низку організаційно-педагогічних умов, які в повній мірі впливають на освітній процес професійної підготовки майбутніх інженерів-прикордонників з формування у них професійної готовності до застосування інформаційних технологій у майбутній службовій діяльності засобами самих інформаційних технологій.

Подальші напрямки дослідження спрямовані на визначення системи застосування інформаційних технологій в процесі навчання майбутніх інженерів-прикордонників науково-педагогічним складом інженерно-технічних кафедр.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стасюк В. Д. Проблеми підготовки майбутніх економістів на сучасному етапі / В. Д. Стасюк // Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. — Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2002. — Вип. 10. — С. 175–179.
2. Хачирова И. Х. Педагогические условия стимулирования самостоятельной работы курсантов. Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. — Ставрополь : СГУ, 2001. — 22 с.
3. Ерошина Н. А. Дидактические условия управления самостоятельной учебной деятельностью курсантов педагогических вузов: Автореф. дис.канд.пед.наук: 13.00.01. — АГУ. — Липецк, 2001. — 22 с., С.9.
4. Высоцкий С. В. Структура психолого-педагогических условий формирования поисково-творческой направленности личности в процессе обучения // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: Збірник наукових праць. — Одеса, 1999. — Вип. 8–9. — С. 90–94.
5. Ветров В. І. Кадрова політика та військова освіта / В. І. Ветров, О. А.Тракалюк // Військова освіта : зб. наук. пр. № 2 (16). — К. : НМЦВО МОУ, 2005. — С. 212–219.
6. Браже Т. Г. Основные принципы совершенствования профессиональной квалификации учителей в ИИУ / Т. Г. Браже // Совершенствование профессиональных знаний и умений учителя в процессе повышения его квалификации: сб. научн. трудов. — М. : АПН СССР, 1982. — С. 18–33.
7. Гальперин П. Я. О психологических основах программированного обучения. М. : Знание, 1967. — с.234.
8. Калашникова Н. Ф. Сочетание лекционных курсов в высшей педагогической школе: Автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Н. Ф. Калашникова . — Ашхабад, 1976. — 23 с.
9. Журавська А. М. Методичні рекомендації з організації самостійної роботи студентів / А. М. Журавська. — Ірпінь : УФЕІ, 1997. — 78 с.
10. Кухаренко В. М. Дистанційне навчання: умови застосування : дистанційний курс: навч. посібник / В. М. Кухаренко, О. В. Рибалко, Н. Г. Сиротенко ; [за ред. В. М. Кухаренка]. — 3-е вид. — Харків : НТУ «ХП», 2002. — 320 с.

REFERENCES:

1. Stasiuk V. D. (2002). *Problemy pidbotovky maibutnikh ekonomistiv na suchasnomu etapi* [The problems of preparing future economists at the present stage]. Scientific herald of SUNPU named after K. D. Ushinsky. Odesa. Vol. 10. p. 175–179. [in Ukrainian].
2. Khachirova Y. Kh. (2001). *Pedagogicheskie usloviya stimulirovaniya samostoyatelnoi raboty kursantov* [The pedagogical conditions for stimulating independent work of cadets]. Abstract of the PhD diss. (pedag. sci.). SSU, 22 p. [in Russian].
3. Eroshina N. A. (2001). *Didakticheskie usloviya upravleniya samostoyatelnoy uchebnoy deyatel'nostyu kursantov pedagogicheskikh vuzov* [The didactic conditions of management of independent educational activity of cadets of pedagogical universities]. Abstract of the PhD diss. (pedag. sci.). LSU, 22 p., pp. 9. [in Russian].
4. Vyisotskiy S. V. (1999). *Struktura psibologo-pedagogicheskikh usloviy formirovaniya poiskovotvorcheskoy napravlennosti lichnosti v protsesse obucheniya* [The structure of psychological and pedagogical conditions for the formation of the search and creative orientation of the individual in the learning process]. Scientific herald of SUNPU named after K. D. Ushinsky, Odesa, vol. 8–9, pp. 90–94. [in Russian].
5. Vietrov V. I. (2005). *Kadrova polityka ta viiskova osvita* [The personnel policy and military education]. Scientific herald «The Military education», vol. 2 (16). Kyiv, pp. 212–219. [in Ukrainian].
6. Brazhe T. G. (1982). *Osnovnyye printsipyi sovershenstvovaniya professionalnoy kvalifikatsii uchiteley v IIU* [The basic principles for improving the professional qualifications of teachers in IIU]. Scientific herald, Moscow, pp. 18–33. [in Russian].
7. Galperin P. Ya. (1967) *O psibologicheskikh osnovakh programmirovannogo obucheniya* [On the psychological foundations of programmed instruction]. Znanie, Moscow, pp. 234. [in Russian].
8. Kalashnikova N. F. (1976). *Sobretanie lektsionnykh kursov v vysshey pedagogicheskoy shkole* [The combination of lecture courses in the higher pedagogical school]. Abstract of the PhD diss. (pedag. sci.). Ashgabat, 23 p. [in Russian].
9. Zhuravska L. M. (1997). *Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv* [The methodical recommendations on the organization of independent work of students]. UFEI, Irpin, 78 p. [in Ukrainian].
10. Kukharenko V M. (Ed.) (2002). *Dystantsiine navchannia: umovy zastosuvannia : dystantsiinyi kurs* [The distance learning: terms of use: distance course]. no. 3, NTU «KhPI», Kharkiv, 320 p. [in Ukrainian].

Джура Христина Юріївна

Молодий науковий співробітник

Європейського науково-дослідного інституту права

МЕЖІ СВОБОДИ ПРАЦІ

Dzhura Kh. Yu.

The Limits of Freedom at Work

Abstract. The article emphasizes the need to determine the limits of freedom of work. It is note that labor freedom is not infinity: in the case of infinity, it will turn into irresponsibility and permissiveness in the use of labor. By the limits of freedom of work, the author names those main features, the absence of which allows asserting the absence or restriction of labor freedom. A list of such the limits is given.

Key words: *freedom of work, the limits, employee, law, justice, voluntary.*

Метою даного наукового дослідження є розкриття меж свободи праці, як явища, що є похідним від загальнолюдської свободи та є її органічним складовим елементом. Задля досягнення поставленої мети в роботі передбачається: розкрити сутнісний зміст свободи праці, обґрунтувати необхідність визначення її меж, охарактеризувати сутність таких меж, надати перелік меж свободи праці.

Актуальність обраної теми є очевидною з урахуванням тих потужних євроінтеграційних процесів, що наразі відбуваються в Україні: по-перше, досягнення стратегічної мети вступу до ЄС, яку поставила перед собою Україна ще більше 10 років тому, вимагає подальших кроків щодо європеїзації законодавства; по-друге, досягнення цієї мети ставить перед собою також завдання не тільки оновлення законодавства за зразком європейського, але й передбачає певну зміну світоглядних позицій сучасних українців на базові та фундаментальні поняття сучасного життя. Саме останнє і є детермінантом обрання теми за вказаним напрямком, адже, на дивлячись на те, що науковий світ активно аналізує трудове (і не тіль-

ки) законодавство, виявляє прогалини в національному законодавстві, здійснює пошук якомога ефективнішого механізму реалізації більш вищих за рівнем стандартів життя та ведення трудової діяльності (як, наприклад, зазначила О. Л. Омельченко, «завдання, що постають перед наукою трудового права в умовах потужних євроінтеграційних процесів, полягають у чіткому визначенні меж імплементації європейських трудових норм у правову систему України з урахуванням національних особливостей і наявних соціально-економічних можливостей, розробці дієвого та надфективного юридичного механізму адаптації національного трудового законодавства до актів Ради Європи й Європейського Союзу, що встановлюють європейські трудові стандарти» [1, с. 8]), все ж переважна більшість людей взагалі не розуміють так звані «європейські цінності», не мають повноцінного уявлення про те, навіщо необхідний процес європеїзації, при цьому на питання «Для чого Україні вступати до ЄС?» відповідь зазвичай стандартно невизначена: «Там люди краще живуть, і ми будемо краще жити». Од-

нак, розуміння чому саме «люди там краще живуть» лежить в площині моральної та психологічної оцінки людської особистості та цінності її життя, інтересів, потреб. І виражається таке розуміння у відповідних нормативно-правових актах. Тобто потрібно розуміти, що в країнах ЄС процес покращення рівня життя, забезпечення трудових прав йшов від визрівання в свідомості людей розуміння надважливості людської гідності, людського життя, визнання кожного окремого індивіда та його потреб і інтересів однаково значущими для суспільства, до закріплення цих усвідомлених істин у відповідних нормативно-правових актах. В той же час в українській дійсності намагаються здійснити навпаки: встановити певні життєві цінності та забезпечити їх нормативно-правовим шляхом, сподіваючись на те, що вони в силу своєї природності «приживуться» в суспільстві. І хоча такий підхід має місце в історії, все ж, як свідчить практика, зазвичай суспільство, яке не готове до сприйняття навіть природних цінностей, не готове і до користування ними. Так, зокрема, на нашу думку, відбувається і зі свободою праці.

Останнім часом збільшилася кількість наукових досліджень, які намагаються дати визначення безпосередньо поняттю свободи праці (В. В. Жернаков, Н. Д. Гетьманцева, К. Ю. Герман, Д. М. Ярошенко та інші), однак, серед усіх наукових розвідок, на нашу думку, найбільш обґрунтованою та аргументованою, яскравою і такою, що гідна окремої уваги, є робота Т. А. Занфірової [2], яка найбільш повноцінно розкриває питання свободи праці. Зокрема, вчена, наводячи три існуючі типи трудової етики (1 — традиційний (споживчий або мінімалістський) тип трудової етики орієнтований на задоволення скромних, практично мінімальних потреб сім'ї в харчуванні, одязі та житлі; 2 — максималістський (сучасний, буржуазний) тип трудової етики охопив у різних країнах Західної

Європи період пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу і орієнтований на досягнення вищих результатів у праці, максимально можливих заробітків (доходів), а для підприємців — максимально-го прибутку [цит. за 3, с. 99–100]; 3 — постмодерністський тип трудової етики, що характеризується гострими протиріччями в суспільстві: з одного боку, стверджується свобода праці кожного (незалежно від кольору шкіри, гендерних характеристик, сексуальних уподобань, релігії, мови, політичних переконань тощо), а, з іншого боку, всі ми є свідками вимушеності праці будь-кого, хто не належить до групи фінансово незалежних людей. В рамках вимушеності праці люди змушені «добровільно» (така добровільність, як правило, є лише зовнішньою) погоджуватись навіть на найважчі та найбільш несправедливі умови праці, на «неофіційне» працевлаштування (в силу чого, не отримують офіційного стажу та втрачають в розмірі своєї майбутньої трудової пенсії), працювати понаднормово (навіть тоді, коли такі понаднормові години праці не оплачуються), не завжди можуть звільнитися з роботи. Отже, можна говорити про те, що свободу праці в рамках постмодерністського типу трудової етики змістило з місця так зване «насильство праці» [4], яке стає практично повсюдним явищем не тільки в приватному секторі, а й навіть у державному [5, с. 12–18]), говорить про те, що «існує сьогодні "насильство праці" як явище реалії нашої постмодерної доби витісняє не тільки свободу праці, а й фактично всі інші особисті права і свободи людини, оскільки складається наступна ситуація: щоб отримувати гідну заробітну плату людині доводиться сьогодні погоджуватись на працю, здійснюючи яку, такий працівник вимушений працювати не лише понаднормово (тобто на шкоду своєму особистому часу відпочинку, під час якого ця людина може реалізувати свій нетрудовий потенціал та задовольнити будь-які свої законні інтереси), але, нерідко, і без

вихідних та законних відпусток; щоб отримувати гідну зарплату та просуватися по службі працівник погоджується на працю, до якої роботодавець допускає лише тих, хто зобов'язується не вступати в шлюб та/або заводити дітей протягом дії трудового договору, або погоджується на роботу, усвідомлюючи, що йому слід "відмовитись" від шлюбу та ідеї заводити дітей, зважаючи на інтенсивність роботи та надмірне навантаження трудовими функціями, які він на себе бере, тощо» [2, с. 60]. У підсумку, науковець робить справедливий висновок, що «праця, свобода праці і їх реальне забезпечення на практиці в сучасному суспільстві виражені в карикатурній формі, їх зміст багато в чому є перекрученим, з чого слід зробити висновок, що актуальність свободи праці в сучасному суспільстві не втратила свого значення, і так само злободенна сьогодні, як і за часів кріпосного права або ж за часів обов'язковості праці, до якої примушував всіх працездатних громадян злочинний режим колишнього СРСР» [2, с. 61].

Цілком погоджуючись із цитованими висловлюваннями Т. А. Занфірової, все ж маємо додати певне уточнення: така перекручена карикатурна форма розуміння та реалізації свободи праці властива не всьому сучасному суспільству, а в більшій мірі саме українському суспільству. Причин такого відношення та допустимими зловживаннями з боку роботодавців і мовчазна згода на таке працівників є, як мінімум, 2: 1) негативна економічна ситуація в країні, за якої працівник вимушений погоджуватися на невигідні для себе умови праці та поступатися своєю свободою праці; 2) відсутність власного розуміння в кожного конкретного працівників гідності та меж свободи праці. І ця остання причина, на нашу думку, є навіть більш важливою і вирішальною, аніж перша. Оскільки сучасне українське життя доводить той факт, що навіть за наявності високого рівня освіти, достатнього чи

навіть високого рівня професійного досвіду, все ж український працівник не розуміє де межі його свободи в царині користування його працею.

К. Ю. Герман вірно та слушно підкреслює певну особливість сучасності: «Вбачається, що у XXI столітті свобода праці, яка включає право на працю, не може бути зведена до категорії, яка залежить від закріплення чи не закріплення її в нормативно-правовому акті. Свобода праці походить від природного стану людини, яка народжується вільною і повинна залишатися вільною протягом усього життя. Не залишається сумніву, що свобода праці має розглядатися як один з найголовніших та найцінніших правових принципів, що пронизує не лише законодавство окремих країн, а є фундаментальним правовим принципом, визнаним усіма державами світу та міжнародними спільнотами» [6]. Однак, погоджуючись із тим, що свобода праці не може залежати від закріплення чи не закріплення її в нормативно-правовому акті, слід зауважити, що свобода праці може залежати і повністю залежить від усвідомлення її реальності самими суб'єктами, на яких ця свобода розповсюджується. Адже, як зазначає Т. А. Занфірова «свобода праці — це здійснення або ж відмова від здійснення людиною свідомої мети, підпорядкування своєї волі як для досягнення необхідного результату в ході трудової діяльності, так і для самого здійснення трудової діяльності, в ході якої ця людина поступається наймачу своєю автономією, якою вона наділяється природою та законодавством в силу своєї приналежності до людського виду» [2, с. 109–110].

З наведеного визначення явно очевидно, що аби обмежити людину у властивій їй свободі, необхідно, щоб сама людина розуміла межі своєї автономії. Це стосується і свободи праці. В інакшому випадку: можлива ситуація, за якої працівник вважатиме, що його несправедливо обмежують, утискують,

в нього ростимуть невдоволення і злоба. Відтак, межами свободи праці — є ті основні ознаки користування чужою працею, за відсутності яких можна казати про порушення меж свободи праці в бік її обмеження чи взагалі виключення. Одразу зауважимо, що свобода праці (як власне і сама свобода) не може бути безмежною, оскільки вона перетворюється на «анархію», безвідповідальність та вседозволеність. Разом із тим, такі межі напряму залежать від того, яким чином сприймає суспільство свободу в цілому і свободу праці зокрема (в різні історичні епохи таке сприйняття сильно відрізнялося, що позначилося і на відповідному стані правового регулювання цього питання), а також від рівня моральності суспільства.

Отже, такими узагальнюючими межами є: 1) правомірне користування найманою працею, тобто наймана праця має здійснюватися тільки в межах справедливих моральних законів на законних підставах; 2) добровільність при прийнятті рішення про реалізацію права на працю або про відмову від такої реалізації має обумовлюватися дійсним бажанням і невимушеними життєвими обставинами (існуюче сьогодні «насильство праці» є яскравим прикладом порушення свободи праці через вимушеність працівника погоджуватись на невигідні чи навіть незаконні умови праці); 3) на-

явність гідних альтернатив на ринку праці та відповідальність держави перед працівниками за наявність можливості здійснення добровільного вибору виду трудової діяльності в межах закону (так, наприклад, Т. А. Занфірова наводить приклад князівства Монако, де Законом Монако «Про соціальну підтримку та захист незалежних професійних художників» 2009 року стимулюється мистецька творчість підданих Князівства Монако за рахунок економічної підтримки осіб, що традиційно займаються художніми промислами, зокрема, таким особам також були гарантовані трудові пенсії. Такі кроки монаршого законодавця, на думку вченої, безумовно, сприяють реалізації свободи праці творчими особами, які вимушено відмовляються від творчих професій на ринку праці на користь інших нетворчих професій лише з тих підстав, що нетворчі професії, з одного боку, є більш надійними для них в економічному сенсі, а з іншого — такими, що зумовлюють соціальну захищеність, яка гарантована нормами національного трудового права [2, с. 335]).

Підсумовуючи, слід зазначити, що для констатації свободи праці має дотримуватись кожна з виокремлених меж свободи праці, відсутність же хоча б одної з них свідчатиме про відсутність свободи праці в державі, що власне спостерігаємо сьогодні в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Омельченко О. А. Адаптація трудового законодавства України до законодавства Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / О. А. Омельченко; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — Київ, 2010. — 19 с.
2. Занфірова Т. А. Проблеми правового забезпечення свободи праці в Україні: монографія / Т. А. Занфірова. — Харків, 2017. — 504 с.
3. Тяжельникова В. С. Отношение к труду в советский и постсоветский период / В. С. Тяжельникова // Соц.-экон. трансформ. в России. — М., 2001. — С. 99–100.
4. Гладкий В. В. К вопросу о сущности трудово-правовой ответственности в современном трудовом праве Украины [Електронний ресурс] / В. В. Гладкий // Закон. — 2016. — Режим доступу: <https://zakon.ru>. — Загл. с экрана.
5. Занфірова Т. А. Свобода труда в философско-правовом аспекте / Т. А. Занфірова // Научно-методический журнал «Право и Политика». — 2014. — Спец. вып. — С. 12–18.
6. Герман К. Ю. Принцип свободы праці і свободи трудового договору [Електронний ресурс] / К. Ю. Герман // Науково-дослідн. ін-т правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України. — Вип. № 3 (11). — 2015. — Режим доступу: ndipzir.org.ua/statti/13.doc. — Назва з екрана.

REFERENCES:

1. Omelchenko O. L. (2010). *Adaptatsiia trudovoho zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05* [Adaptation of labor legislation of Ukraine to the legislation of the European Union: abstract thesis of PhD in Law: 12.00.05]. Institute of State and Law V. Korytsky of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. 19 p. [in Ukrainian].
2. Zanfirova T. A. (2017). *Problemy pravovoho zabezpechennia svobody pratsi v Ukraini: monografiia* [Problems of Legal Protection of Freedom of Work in Ukraine: a monograph]. Kharkiv. 504 p. [in Ukrainian].
3. Tjazel'nikova V. S. (2001). *Otnoshenie k trudu v sovetskij i postsovetskij period* [Attitude to work in the Soviet and post-Soviet period]. *Social'no-ekonomicheskie transformacii v Rossii* [Socio-economic transformations in Russia]. Moscow. P. 99-100. [in Russian].
4. Gladkij V. V. (2016). *K voprosu o sushbnosti trudopravovoj otvetstvennosti v sovremennom trudovom prave Ukrainy* [On the essence of labor legal responsibility in the modern labor law of Ukraine]. *Zakon* [The Law]. [online]. Available at <https://zakon.ru>. [in Russian].
5. Zanfirova T. A. (2014). *Svoboda truda v filosofsko-pravovom aspekte* [Freedom of labor in the philosophical and legal aspect]. *Nauchno-metodicheskij zhurnal «Pravo i Politika»* [Scientific and methodical journal «Law and Politics»]. Special edition. P. 12–18. [in Russian].
6. Herman K. Yu. (2015). *Pryntsyp svobody pratsi i svobody trudovoho dobororu* [The principle of freedom of work and freedom of employment]. *Naukovo-doslidnyi instytut pravovoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* [Research Institute of Legal Support of Innovation Development of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine]. No. 3 (11). [online]. Available at ndipzir.org.ua/statti/13.doc. [in Ukrainian].

УДК 338.23:330.341.1

Совершенна Ірина Олексіївна

*Доцент кафедри менеджменту
Київського національного торговельно-економічного університету,
кандидат технічних наук, доцент*

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Sovershenna I. O.

**Criteria and Indicators Effectiveness Evaluation Technology Transfer in Ukraine:
Theory and Practice**

Abstract. The article analyzes the theory and practice of evaluating the effectiveness of technology transfer. The criteria and indicators evaluating the effectiveness of technology transfer. The results of activities known foreign tehnohiy transfer centers and identified key indicators of performance. The system indicators and guidelines that allow fully analyze and comprehensively evaluate the effectiveness of technology transfer to domestic enterprises.

Key words: *technology transfer, technology transfer effectiveness, criteria and performance technology transfer.*

Постановка проблеми. Трансфер технологій є стратегічною складовою інноваційної діяльності, що забезпечує виживання, конкурентні переваги та економічне зростання сучасній організації. Багато країн широко використовують трансфер технологій для підйому і швидкого зростання економіки.

Україна має значний науково-технічний потенціал, талановитих науковців, які продукують нові знання, але поступається іншим країнам у вмінні ефективно їх комерціалізувати. Не секрет, що іноді вітчизняні розробки залишаються не реалізованими. Причиною цього є недосконалість національної інноваційної системи, а саме системи управління трансфером технологій на підприємствах, недостаток знань і досвіду у розробників. Відсутність ефективних механізмів трансферу технологій не дозволяє країні стати повноцінним членом міжнародного ринку технологій. У зв'язку з цим інноваційність України оцінюється у світі достатньо низько.

Курс України на інноваційний розвиток висуває завдання удосконалення системи управління трансфером технологій, систематизації і удосконалення науково-методичного забезпечення, в т.ч. оцінювання ефективності трансферу технологій як важливої складової процесу управління ним. Доцільним є аналіз теорії та практики визначення критеріїв та показників оцінювання ефективності трансферу технологій з метою формування системи ключових показників оцінювання ефективності трансферу технологій для вітчизняних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми трансферу технологій є предметом досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як Г. Андрощук, О. Бутнік-Сіверський, С. Валдайцев, В. Денисюк, Е. Ендерсон, В. Зінов, С. Ілляшенко, О. Кам'янська, А. Косенко, Д. Коциски, В. Мухопад, О. Новосельцев, Г. Олехнович, П. Перерва, Б. Прахов, Д. Сакай, І. Сінтаї, А. Устінова, Л. Федулова, М. Фон-

пштейн, Р. Фостер, Д. Хенатра, П. Цибульов, А. Череп, Н. Чухрай, А. Шапошников, М. Шамоши Верес, Й. Шумпелтер, Т. Шедрина та ін.

Але не дивлячись на наявність публікацій з даної тематики, практично відсутні дослідження, спрямовані на вирішення проблеми оцінювання ефективності трансферу технологій на підприємствах — неоднозначного і суперечливого трактування, зайвої або недостатньої кількості показників, що виступають основою прийняття управлінських рішень.

Мета та задачі дослідження. *Метою статті* є аналіз зарубіжних та вітчизняних теорій та практики визначення критеріїв та показників оцінювання ефективності трансферу технологій з метою розробки системи і практичних рекомендацій щодо їх застосування вітчизняними підприємствами.

Завдання роботи полягає у розробці системи показників, що характеризують ефективність процесу трансферу технологій на підприємстві.

Предметом дослідження є система показників, що характеризують діяльність Центрів трансфера технологій.

Об'єктом дослідження є як окремі показники ефективності трансферу технологій, так і загальні результати роботи Центрів трансферу технологій на підприємствах, в т.ч. в університетах.

Теоретичною й методологічною основою дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків у сфері трансферу технологій.

Для досягнення поставленої мети, формування системи показників оцінювання ефективності трансферу технологій підприємства використано загальнонаукові *методи дослідження*: формалізації і системного аналізу.

Результати дослідження. Виклад результатів дослідження потребує уточнення термінів і понять.

Трансфер технологій — це передача технологій, що оформлюється шляхом

укладання двостороннього чи багатостороннього договору між фізичними та/або юридичними особами, якими встановлюються, змінюються чи припиняються майнові права та зобов'язання стосовно технології чи/або її складових [1, с. 41].

Комерціалізація технологій — важливий елемент трансферу, процес перетворення результатів науково-технічної та інноваційної діяльності в товар на ринку та їх ефективна реалізація в промислових масштабах [1, с. 44].

Основними *формами комерціалізації* є: 1) одержання роялті від використання прав інтелектуальної власності; 2) створення нових компаній, заснованих на технологіях; 3) дослідницькі контракти із приватними клієнтами.

У більшості зарубіжних компаній діють офіси з ліцензування і трансферу технологій: Technology Licensing Offices — TLO, Technology Transfer Offices — TTO. *Центр трансферу технологій* (ЦТТ) — організація / структурний підрозділ організації, орієнтований на комплексне і системне управління результатами наукових досліджень, від створення об'єктів права інтелектуальної власності до їх комерціалізації і введення в господарський обіг, переважно у вигляді укладання ліцензійних договорів і/або відкриття стартап-компаній [2, с. 7].

Під *оцінюванням* розуміють вимірювання результатів діяльності і співставлення їх із задачами, які ставились перед проектом / організацією.

Наукові джерела трактують суперечливо і неоднозначно поняття «показники», «критерії», «індикатори», з якими пов'язаний процес оцінювання, тому вони потребують уточнення. Звернемося до великого тлумачного словника сучасної української мови [3]:

1) *показник* — свідчення, доказ, ознака чогось; наочні дані про результати роботи, про досягнення в чому-небудь; явище або подія, на підставі

яких можна зробити висновок про перебіг якого-небудь процесу [3, с. 1024];

2) *критерій* — ознака чи сукупність ознак, які надають підставу для здійснення оцінки показників, мірило істинності знань, їх відповідності об'єктивній дійсності [3, с. 588];

3) *індикатор* — це елемент даних, який відображає перебіг процесу або стан об'єкта оцінювання, його кількісні та якісні характеристики (набір значень якої-небудь змінної в залежності від часу (і/або місця) [3, с. 496].

Розрізняють контекстні і програмні індикатори. *Контекстні індикатори* служать для вимірювання результатів діяльності (програм, проєктів) в цілому і застосовуються до всієї території, населення, громадських та економічних інститутів (відносяться до контексту, в якому діє проєкт/програма). *Програмні індикатори* відносяться до діяльності конкретного проєкту, або організації, стосуються лише тих, кого зачіпає їх діяльність [4, с. 38].

В науковій літературі для оцінювання результатів використовуються категорії «результативності», «ефекту» та «ефективності».

Результативність — це результати порівняно з цілями, тобто ступінь досягнення поставлених цілей, причому у зіставленні з використаними для цього ресурсами.

Економічний ефект — це абсолютний показник приросту економічного показника результативності, розрахований як різниця між його значеннями до і після певного процесу (прибуток, чистий дисконтований потік, виручка тощо). Крім економічного, розрізняють ще виробничий і соціальний ефекти.

Ефективність — відносний показник, який дає можливість порівняти отриманий ефект з витратами на його одержання. В економіці *ефективність* — максимізація результату при мінімальних витратах. Для оцінювання ефективності діяльності організацій найчас-

тіше використовують економічні показники (прибуток, рентабельність і т. д.). При комплексному оцінюванні результатів діяльності враховують економічну, організаційну та соціальну ефективність.

На наш погляд, поняття економічної ефективності в сфері управління інтелектуальною власністю (ІВ) має свою специфіку і пов'язане перш за все з оцінкою доходу, який може генерувати ця ІВ при вдалому впровадженні, а також оцінкою частки надходжень від використання ІВ в загальному прибутку підприємства. Отже, під *ефективністю трансферу технологій* розуміють перш за все комерційний ефект від передачі/використання/залучення ІВ для виробництва та реалізації товарів і послуг із урахуванням витрат на створення, оцінювання, юридичний захист і просування ІВ на ринок.

У вітчизняній практиці до оцінювання ефективності трансферу технологій частіше всього застосовуються два *підходи*: а) загальний економічний (показниками для аналізу є витрати, прибуток, окупність, виручка); б) проєктний (показники ефективності інвестиційного проєкту: чистий дисконтований дохід (Net Present Value (NPV)), внутрішня норма дохідності (Internal Rate of Return (IRR)), індекс прибутковості (Profitability Index (PI), період окупності (PB)) і т.ін.).

В той же час, в економічній науці для оцінювання ефективності розрізняють чотири наукових *підходи*: *ресурсний* (враховується співвідношення результату і суми всіх витрачених ресурсів); *витратний* (співвідношення результату і всіх витрат); *цільовий* (вимірювання ступеню досяжності мети); *інституціональний* (визначення кола зацікавлених осіб/організацій і розрахунок ефективності процесів для кожної із них). На наш погляд, для оцінювання ефективності трансферу технологій доцільним є використання цільового та інституційного підходів. Обидва із цих підхо-

дів не виключають можливості використання ресурсного та витратного, але, на відміну від останніх, дозволяють забезпечити всебічність кількісного оцінювання результату з позицій різних зацікавлених сторін.

Для реалізації кожного із вищезазначених наукових підходів використовуються різні методи вимірювання ефективності [5, с. 104]. Так, в межах ресурсного і витратного підходів застосовується метод коефіцієнтів, в межах цільового підходу — метод різниць, метод порівнянь, метод матриць, метод коефіцієнтів. При інституціональному підході зазвичай використовують комбіновані методи вимірювання ефективності.

Аналіз практики управління трансфером технологій також говорить, що оцінка ефективності трансферу технологій здійснюється поетапно: 1) оцінка прогнозованої (очікуваної) ефективності трансферу технологій на етапі відбору розробок для впровадження або ліцензування; 2) моніторинг ефективності проєктів трансферу технологій на окремих стадіях їх виконання; 3) оцінка ефективності проєктів трансферу технологій на момент їх завершення, яка характеризує ступінь досягнення поставленої мети, включає аналіз впливу результатів трансферу технологій на загальну ефективність функціонування підприємства.

Важливим завданням управління системою трансферу технологій є вибір *критеріїв* оцінки ефективності. В якості головного критерію оцінювання ефективності результату трансферу технологій доцільно виділити його прибутковість, комерційний ефект для учасників. З цієї точки зору проведений всебічний аналіз дозволив виокремити такі напрямки (сторони) оцінювання:

- 1) ефективність трансферу (як передачі, так і прийому) окремої технології;
- 2) ефективність трансферу технологій на макрорівні;
- 3) ефективність трансферу на мікрорівні;

- 4) ефективність роботи ЦІТГ в цілому;
- 5) ефективність трансферу університетських розробок;

- 6) ефективність передачі технологій різними каналами, у тому числі між підприємствами, тощо.

Кожен із цих напрямків може розглядатися окремо в межах конкретного проєкту і виражатися окремими величинами і показниками.

Щодо офіційної державної статистики трансферу технологій, то вона вміщує небагато даних для детального аналізу. До них належать: показники експорту-імпорту машин і устаткування; динаміка прямих іноземних інвестицій; патентна статистика; технологічний баланс платежів. Дана система статистичних показників дозволяє оцінити поточний стан і скласти довгострокові прогнози розвитку трансферу технологій в країні.

Усі *організації, які здійснюють науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи*, зобов'язані подавати щорічні звіти про діяльність у сфері трансферу технологій, які містять: 1) детальний опис програми трансферу технологій; 2) основну специфічну інформацію для оцінки рівня трансферу технологій, а саме: кількість поданих заявок на патент; кількість виданих патентів; кількість наданих ліцензій; суму одержаних роялті; кількість ліцензій, дія яких припинена з поважних причин; інші важливі параметри, притаманні тільки даному відомству.

Трансфер технологій в деяких розвинутих країнах (США, Фінляндія) зведений законом в статус третьої найважливішої місії університетів (після освітньої та науково — дослідницької діяльності). Всі провідні світові університети мають у своїй структурі офіси трансферу технологій, інформація про діяльність яких детально висвітлена на сайтах.

Наведемо офіційні результати діяльності деяких відомих зарубіжних центрів трансферу технологій: Imperial Innovations, Oxford University Innovation

Ltd (Великобританія), Центр наукових досліджень та інновацій в Единбурзі, Isis Enterprise (Англія), Larta Institute, Центр технологій, підприємництва і комерціалізації університету Корнел (США), Karolinska Innovation, Школа підприємництва Chalmers (Швеція), Агентство по використанню патентів PVA-MV, Max Planck Innovation, Технологічна фабрика Карлсруе (Німеччина).

Значимо, що виділяють кілька рівнів ринкового фокусу ЦТТГ [4, с. 14]:

1) *міжнародний* (припускає довгостроковий розвиток дослідницьких та інноваційних проєктів на базі співпраці міжнародних партнерів з метою прискорення темпів комерціалізації — Larta Institute (США), Центр наукових досліджень та інновацій в Единбурзі (Англія), Isis Enterprise (Англія));

2) *регіональний* (концентрація на науково-технічному, адміністративному, промисловому потенціалі окремого регіону, області — Агентство по використанню патентів PVA-MV (Німеччина), Imperial Innovations (Великобританія), ІТЕК (Австралія), Isis Innovation Ltd (Англія);

3) *тематичний* (робить акцент на певних технологічних тематиках, за даним принципом функціонують офіс трансферу технологій лабораторії прикладної фізики університету Джона Хопкінса (США), Karolinska Innovation (Швеція).

Так, наприклад, *Oxford University Innovation Ltd* (Великобританія), створе-

на в 1988 р. як комерційна компанія з передачі технологій, повністю належить Оксфордському університету і має міжнародний фокус. З часом компанія *Oxford University Innovation Ltd* пройшла кілька фаз розвитку, були створені два відділи: *Oxford University Consulting* і *Isis Enterprise* (з квітня 2017 року змінила назву на *Oxentia*) [6].

За останні вісім років Оксфордський університет вклав 14,8 млн фунтів стерлінгів в патенти через посередництво *Oxford University Innovation* і отримав в обмін 100 млн фунтів стерлінгів у вигляді ліцензійних платежів. *Oxford University Innovation* управляє більш ніж 1300 патентами і патентними заявками університету Оксфорда, а також 566 активними ліцензійними угодами [6].

З 1997 року *Oxford University Innovation* надала допомогу у формуванні більш 70 дочірніх компаній університету Оксфордського університету, значно збільшивши вартість пакетів акцій університету. Видатні spinouts компанії: *Oxford BioMedica* (1996), *SummIT* (2003), *Oxford Immunotec* (2002), *Velocys* (2005). *Oxford University Innovation* залучила для своїх компаній понад 335 млн фунтів стерлінгів у вигляді прямих інвестицій.

З сайту компанії можна почерпнути відомості про результати діяльності *Oxford University Innovation* за останні роки [6].

Таблиця 1

Ключові результати діяльності Oxford University Innovation у 2014–2016 рр.*

Показники	Роки		
	2014	2015	2016
Отримано загальних доходів, млн фунтів стерлінгів	14,5	24,6	22,2
Повернулось до Оксфордського університету і його дослідників, млн фунтів стерлінгів	6,7	13,6	9,6
Кількість створених spinouts компаній, од.	8	5	21
Укладено угод (ліцензій на технології, консультаційних угод), од.	498	597	855
Отримано патентів і патентних заявок на винаходи для оксфордських дослідників, од.	2211	2490	2873
Обсяг фінансування досліджень, виграних оксфордськими дослідниками з прямою підтримкою компанії, млн фунтів стерлінгів	19	25	24

* складено автором за [6].

Як бачимо з табл. 1, в 2016 році Oxford University Innovation отримала загальних доходів 22,2 млн фунтів стерлінгів; 9,6 млн фунтів стерлінгів повернулось до Оксфордського університету у вигляді ліцензійних платежів; були створені 21 spinouts компанії; заключено 855 угод; отримано 2873 патентів і патентних заявок на винаходи для оксфордських дослідників; профінансовано досліджень на 24 млн фунтів стерлінгів.

Інший приклад: компанія *Imperial Innovations* (Великобританія) працює з академічними винахідниками і студентами Imperial College London, має регіональний і тематичний фокуси (науки про землю, охорона здоров'я і фармакологія, ІКТ), підтримує академічні дослідження

або на ранній стадії ідеї в процесі комерціалізації і сприяє в отриманні грантових коштів, захисті інтелектуальної власності та формуванні нових підприємств або ліцензуванні в галузі. Як зазначено на офіційному сайті, компанія подає щорічно більше 60 патентів на технології коледжу, протягом останніх 10 років створено понад 1000 робочих місць у spinouts компаніях, щороку заключається близько 30 ліцензійних угод з промисловістю, розкриття інформації складає в середньому 360 винаходів на рік. Стандартний розмір вкладу складає до 10 млн фунтів стерлінгів [7].

Результати роботи розглянутих зарубіжних центрів трансферу технологій наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Результати роботи відомих центрів трансферу технологій*

Показник	Значення	Приклади
1. Створено інноваційних компаній	До 10	Агентство по використанню патентів PVA-MV (Німеччина)
	20-25	Karolinska Innovation (Швеція) Школа підприємництва Chalmers (Швеція)
	50-65	Центр технологій, підприємництва і комерціалізації університету Корнел (США) Imperial Innovations (Великобританія) Oxford University Innovation Ltd (Великобританія) Isis Innovation Ltd. (Англія) Max Planck Innovation (Німеччина)
	150	Технологічна фабрика Карлсрує (Німеччина)
2. Залучено грошових ресурсів, млн євро	1,1	Larta Institute (США)
	45-50	PVA-MV (Німеччина) Karolinska Innovation (Швеція)
	150-200	Imperial Innovations (Великобританія) Oxford University Innovation Ltd (Великобританія) Max Planck Innovation (Німеччина)
3. Створено нових робочих місць, кількість	106	Школа підприємництва Chalmers (Швеція)
	216	Karolinska Innovation (Швеція) Oxford University Innovation Ltd (Великобританія)
	550	Imperial Innovations (Великобританія)
	2000-2500	Технологічна фабрика Карлсрує (Німеччина) Max Planck Innovation (Німеччина)

*складено за [5].

Таким чином, ключовими показниками діяльності розглянутих відомих зарубіжних ЦТТ є: а) кількість створених інноваційних компаній (від 10 до

60); б) кількість нових робочих місць (від 215 до 2500); в) залучені кошти на розвиток інноваційної діяльності (від 1,1 до 200 млн євро); г) угоди про тран-

сфер технологій, укладені за сприяння ЦТТ (середній відсоток успіху становить близько 10 %). На наш погляд, ці показники можна вважати контекстними ключовими індикаторами оцінювання з точки зору інтересів засновників і партнерів (зовнішній контекст).

У провідних університетах України центри трансферу технологій були створені не більше 10-ти років тому, і попри достатню патентну активність університетів, ще не можуть досягти таких фінансових успіхів.

Показники ефективності трансферу технологій у зарубіжних *університетах*, як це видно вище: розкриття винаходів; кількість виданих патентів; кількість наданих ліцензій; новостворені компанії; дохід від ліцензування; загальний дохід.

Щодо показників ефективності трансферу технологій на вітчизняних підприємствах, у тому числі в університетах, то загальноприйнятими можна назвати нижченаведені показники.

1. Рівень патентної діяльності (активності) в університеті (РПД(А)) визначається як відношення кількості (лічочих) патентів до зайнятих у сфері наукових досліджень і розробок.

$$РПД = \frac{П}{З}, \quad (1)$$

де $П$ — кількість лічочих патентів; $З$ — кількість зайнятих у сфері наукових досліджень і розробок.

2. Патентна ефективність (ПЕ) визначається як співвідношення видачі кількості охоронних документів до витрат на НДДКР (кількість патентів, наприклад, на 1 млн грн витрат).

$$ПЕ = \frac{П}{В_{НДДКР}}, \quad (2)$$

де $П$ — кількість патентів; $В_{НДДКР}$ — витрати на НДДКР.

3. Ліцензійна активність (ЛА) визначається як кількість виданих підприємством ліцензій (укладених ліцензійних договорів) за рік.

$$ЛА = K_L, \quad (3)$$

де K_L — кількість виданих підприємством ліцензій.

4. Ефективність трансферу власних розробок (ЕТР) — відношення сукупного доходу від продажу і ліцензування своїх розробок (авансові, паушальні платежі і роялті) до витрат на НДДКР.

$$E_{mp} = \frac{A}{B_{НДДКР}}, \quad (4)$$

де A — сукупний дохід від продажу і ліцензування своїх розробок, грн; $B_{НДДКР}$ — витрати на НДДКР, грн.

5. Ефективність діяльності ЦТТ (ЕЦТТ) — відношення сукупного отриманого доходу від продажу і ліцензування своїх розробок, надходжень за надані послуги до витрат на його створення і утримання.

$$E_{ЦТТ} = \frac{A}{B_{ЦТТ}}, \quad (5)$$

де A — сукупний отриманий дохід від продажу і ліцензування своїх розробок, надходжень; $B_{ЦТТ}$ — витрати на їх створення і утримання, грн.

6. Частка виручки від діяльності, пов'язаної з правами ІВ у загальному доході підприємства

$$ВІВ = \frac{A_{заг}}{A_{ін}} \cdot 100, \quad (6)$$

де $A_{заг}$ — загальна виручка, грн; $A_{ін}$ — виручка від інтелектуальної власності, грн.

Враховуючи ранню стадію розвитку центрів трансферу технологій в Україні, всі основні показники оцінювання ефективності їх роботи можна розділити на 2 блоки: основні і допоміжні і звести до 4-х груп (табл. 3).

Як видно з таблиці 3, *перша група* показників охоплює загальні показники аналізу фінансово-господарського стану ЦТТ, включаючи загальний обсяг грошових надходжень центру трансфе-

ру технологій протягом року. Друга група охоплює усі показники ділової активності центру трансферу технологій: кількість поданих анкет винаходу протягом року, кількість сформованих технологічних пропозицій тощо; Третя група — показники охорони інтелекту-

альної власності, забезпечені ЦІТ. Четверта група містить показники продуктивності діяльності центру трансферу технологій, включаючи середній обсяг річних надходжень від одного укладеного договору про трансфер технологій і рентабельність ЦІТ в цілому за рік.

Таблиця 3

Показники оцінювання ефективності роботи центрів трансферу технологій*

№ з/п	Групи показників	Показники
Основні показники		
1	Загальні показники аналізу фінансово-господарського стану	— Кількість укладених договорів про трансфер технологій, од.; — загальна сума коштів, на яку укладено договорів про трансфер технологій протягом року, грн; — загальний обсяг грошових надходжень центру трансферу технологій протягом року, грн
Допоміжні показники		
2	Ділова активність центру трансферу технологій	— Кількість поданих до центру трансферу технологій анкет винаходу протягом року, од.; — кількість науково-дослідних робіт, які успішно пройшли попередню експертизу, за рік, од.; — середній термін тривалості проведення експертизи однієї анкети винахідника, дні; — середня тривалість періоду від проведення експертизи до підписання договору про трансфер технологій, дні; — кількість сформованих технологічних пропозицій у базі даних центру трансферу технологій, од.; — кількість сформованих технологічних запитів у базі даних центру трансферу технологій, од.; — кількість подій (семініарів, конференцій, виставок тощо), у яких центр трансферу технологій брав участь, од.; — кількість звернень до відділу трансферу технологій протягом року, од.; — середня чисельність відвідувачів сайта центру трансферу технологій протягом доби, осіб; — кількість задувань про роботу Центру трансферу технологій у спеціалізованих ЗМІ протягом року, од.
3	Охорона інтелектуальної власності, забезпечена центром трансферу технологій	— Кількість заявок, поданих на видання охоронних документів до Міністерства економічного розвитку і торгівлі України протягом року, од.; — кількість охоронних документів, отриманих у Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України протягом року, од.; — кількість заявок, поданих на видання охоронних документів у патентні відомства іноземних держав протягом року, од.; — кількість охоронних документів, отриманих у патентних відомствах іноземних держав протягом року, од.
4	Продуктивність діяльності центру трансферу технологій	— Розподіл надходжень коштів до центру трансферу технологій за видами наданих послуг протягом року, грн; — річна заробітна плата працівників центру трансферу технологій, грн; — частка технологій, які успішно пройшли експертизу у загальній кількості технологічних пропозицій, отриманих центром трансферу технологій протягом року, %; — частка успішно впроваджених технологій, %; — середній обсяг річних надходжень від одного укладеного договору про трансфер технологій, грн/од.; — рентабельність центру трансферу технологій за рік, %

*складено за [8; 10].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень.

Оцінювання ефективності трансферу технологій — важлива функція управління трансфером технологій, це складне і багатоаспектне поняття, яке в сучасних умовах України слід розглядати не стільки як результативність діяльності, що визначається відношенням отриманого ефекту до витрачених ресурсів; а скоріше як комплексну оцінку результатів використання всіх видів інтелектуальних ресурсів та як міру досягнення поставлених цілей.

Визначені підходи до оцінювання ефективності трансферу технологій, найбільш вдалими з яких слід вважати цільовий та інституційний підходи. Доведено, що найбільш повно проаналі-

зувати та всебічно оцінити ефективність діяльності ЦТТ можливо тільки на основі системи показників та критеріїв, що сприятиме знаходженню резервів підвищення ефективності.

Ключовими індикаторами ефективності діяльності центрів трансферу технологій є: кількість створених інноваційних компаній; кількість нових робочих місць; залучені кошти на розвиток інноваційної діяльності; кількість укладених угод про трансфер технологій.

Запропонована система показників оцінки ефективності трансферу технологій підприємства є підґрунтям для подальшого дослідження теоретико-методичних та практичних аспектів формування механізму оцінювання ефективності трансферу технологій в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Перерва П. Г., Коциски Д., Сакай Д., Верешне Шомоши М. Трансфер технологій. Монографія. — Х.: Віровець А. П. «Апостроф», 2012. — 668 с.
2. Цибульов П. М. Офіс управління інтелектуальною власністю: створення, робота, ефективність / П. М. Цибульов, В. П. Чеботарьов. — К.: УкрІНТЕІ, 2016. — 186 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
4. Центр коммерциализации технологий — организационное развитие: как создать, управлять, организовать мониторинг и оценку деятельности: проект EuropeAid «Наука и коммерциализация технологий» / О. Лукша, П. Сушков, А. Яновский. — М.: РИА Стандарты и качество, 2006. — 124 с.
5. Терехова С. В. Принципы и практика функционирования зарубежных центров трансфера технологий / С. В. Терехова, А. А. Волкова Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. — 2011. — № 1 (13). — С. 101–107.
6. Oxford University Innovation Ltd [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://>

- innovation.ox.ac.uk/news/isis-enterprise-oxentia.
7. Imperial Innovations [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imperialinnovations.co.uk>.
8. Жураковська М. Б. Удосконалення методики експертної оцінки трансферу технологій / В. В. Козик, Ю. І. Сидоров, М. Б. Жураковська. Формування ринкової економіки в Україні : зб. наук. пр. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів. — 2010. — Вип. 22. — С. 324–329.
9. Кам'янська О. В. Національні системи управління трансфером технологій провідних країн світу / О. В. Кам'янська, Л. Г. Смоляр. Ефективна економіка. — 2017. — № 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5540>.
10. Совершенна І. О. Університетські центри трансферу технологій — важлива ланка інноваційної інфраструктури / І. О. Совершенна // Вісник НУ «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. — Львів, вид-во Львівської політехніки, 2010. — № 684. — С. 71–75.

REFERENCES:

1. Pererva P. H., Kotsysky D., Sakai D. and Vereshne Shomoshi M. (2012). *Transfer tehnolohii* [Technology transfer]. Virovets A. P. «Apostrof», Kharkiv, Ukraine, p. 668. [in Ukrainian].

2. Tsybulov P. M. and Chebotarov V. P. (2016). *Ofis upravlinnia intelektualnoi vlasnosti: stvorennia, robota, efektyvnist* [Office intellectual property management: create, work efficiency]. Kyiv. UkrINTEI. p.186. [in Ukrainian].

3. Busel V. T. (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi mowy (z dod. i dopov.)* [Great Dictionary of Modern Ukrainian (from ext. And reported.)]. Irpin: VTF «Perun», Kyiv, Ukraine, p. 1728. [in Ukrainian].
4. Luksha O., Sushkov P. and Janovskij A. (2006). *Centr komercializatsii tehnologij — organizacionnoe razviti: kak sozdat', upravljat', organizovat' monitoring i ocenku dejatel'nosti: proekt EuropeAid «Nauka i komercializacija tehnologij»* [Center for Commercialization of Technologies — organizational development: how to create, manage, organize monitoring and evaluation of activities: EuropeAid project «Science and commercialization of technologies»]. RIA Standarty i kachestvo, Moscow, Russia, p. 124. [in Russian].
5. Terebova S. V. and Volkova L. A. (2011). *Principy i praktika funkcionirovanija zarubezhnyh centrov transfera tehnologij* [Principles and practice of functioning of foreign technology transfer centers]. Ekonomicheskie i social'nye peremeny: fakty, tendencii, prognoz, vol. 1 (13). pp. 101–107. [in Russian].
6. Oxford University Innovation Ltd [Online]. available at: <https://innovation.ox.ac.uk/news/isis-enterprise-oxentia>.
7. Imperial Innovations [Online]. available at: <http://www.imperialinnovations.co.uk>.
8. Zhurakovska M. B., Kozyk V. V. and Sydorov Yu. I. (2010). *Udoskonalennia metodyky ekspertnoi otsinky transferu tekhnologii* [Improved methods of peer review of technology transfer]. Formuvannia rynkovoï ekonomiky v Ukraini, vol. 22, Lviv. nats. un-t im. I. Franka, Lviv, Ukraine, pp. 324–329. [in Ukrainian].
9. Kamianska O. V. and Smoliar L. H. (2017). *Natsionalni systemy upravlinnia transferom tekhnologii providnykh krain svitu* [The national system of technology transfer leading countries]. Efektyvna ekonomika, vol. 4 [Online]. available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5540> [in Ukrainian].
10. Sovershenna I. O. (2010). *Universytetski tsentry transferu tekhnologii — vazhlyva lanka innovatsiinoï infrastruktury* [University technology transfer centers — an important element of innovation infrastructure]. Visnyk NU «Lvivska politehnika», vol. 684, Problemy ekonomiky ta upravlinnia, Vyd-vo Lvivskoi politehniky, Lviv, Ukraine, pp. 71–75. [in Ukrainian].

Станкевич Наталья Андреевна

*Старший преподаватель кафедры экономики предприятия
Житомирского государственного технологического университета*

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ВЫБОРУ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Stankevich N. A.

Modern approaches to the choice of environmental strategy of enterprise development

Abstract. Environmental problems require a revision of theoretical and methodological approaches to the overall strategical management system with regard to environmental protection. The article set the goal to justify the role of ecological strategy in the strategic management system of enterprises. This article deals with substantiation of the importance of environmental management in the context of ecological and economic security of enterprises. Ensuring environmental safety of its production activities on the environment is to develop new concepts of strategic planning at the enterprise.

Key words. *Strategy, management, environmental strategy, environmental safety.*

Постановка проблемы. Последние десятилетия предприятия выбирают концепцию устойчивого развития своей моделью развития, основной целью которой является равновесие между финансовыми интересами владельцев бизнеса и ответственностью каждого субъекта хозяйствования за результаты своей деятельности.

Инвестиционное сотрудничество субъектов хозяйствования с европейскими партнерами невозможно реализовать без существенных изменений в сфере регулирования природопользования и в подходах к решению экологических проблем, создаваемых предприятиями окружающей среде. В современных условиях хозяйствования, характеризующихся жесткой конкуренцией и высоким уровнем риска ведения хозяйственной деятельности, первоочередной задачей является не только адаптация к изменениям, а прежде всего их опережение, что требует значительных капиталовложений в дальнейшее развитие предприятия. Это обуславливает необходимость совершенствования системы

стратегического управления инвестиционной деятельностью на основе прогнозирования ее направлений и форм с целью реализации системы целей развития предприятия и его адаптации к изменяющимся условиям ведения деятельности, особенно в сфере экологии.

Анализ последних исследований и публикаций. На сегодняшний день экологическая проблематика является довольно популярной среди ученых, однако большинство исследований касается отдельных инструментов государственной и региональной экологической политики, таких как экологическое налогообложение, экологическое страхование, экологический эффект и т. п. Большой вклад для развития экологического инвестирования сделали Б. В. Буркинский, Р. И. Буряк, О. О. Веклич, А. С. Гальчинский, Б. М. Данилишин, С. К. Харичков и др. Однако большинство научных работ посвящено решению этой проблемы на уровне страны. Стратегическое управление инвестиционной деятельностью предприятий должно базироваться не только на до-

стижении высоких показателей рентабельности производства, но и учитывать влияние последствий функционирования предприятия на экологию.

Постановка задачи. Целью статьи является обзор экологических стратегий развития предприятия в связи с доминирующим статусом экологии в системе общественных ценностей. В этих условиях инструментом перспективного управления развитием предприятий является вопрос выбора предприятием экологической стратегии и внедрения на этой основе экологических инвестиций, так как предприятие уже не может обойтись без регламентирования своих экологических целей в долгосрочных планах.

Изложение основного материала исследования. По результатам исследований отечественных ученых [1–3] можно сделать вывод, что отсутствует единый подход к обоснованию инвестиционной стратегии развития предприятия, что вызвано, прежде всего, различиями трактовки понятия инвестиционной стратегии. Это объясняется сложностью процессов осуществления капиталовложений, при планировании которых необходимо учитывать большое количество факторов, определенная часть из которых являются специфическими. Видоменко И. А., Кривица Е. В., Ляхович А. А., Сорока М. В. [1–3] определяют инвестиционную стратегию как систему долгосрочных целей инвестиционной деятельности и путей ее достижения, полностью соответствует особенностям системного научного подхода. Согласно такому подходу, инвестиционная стратегия представляется в виде совокупности взаимосвязанных составляющих, направленных на достижение поставленной цели. Учитывая взаимосвязь инвестиций и экологии, следует отметить, что, с одной стороны, экологическая стратегия должна быть составной частью общей стратегии предприятия, а с другой — реализовывать систему целей, направленных на дальнейшее развитие предприятия и

охрану природной среды. Согласно процессному научному подходу, экологическая стратегия — это совокупность действий, связанных с формированием системы долгосрочных целей экологической и инвестиционной деятельности, которая предусматривает выбор наиболее эффективных путей их достижения. При этом необходимо отметить, что система целей эколого-инвестиционной деятельности должна согласовываться с целями и системой целей развития предприятия. При условии, что основной целью развития предприятия является рост его стоимости, конкретизация целей должна базироваться на таких направлениях как совершенствование системы управления предприятием, создание предпосылок для стабильной работы, а также рост значимости инновационных преобразований. Каждый из указанных направлений развития предприятия обязательно требует процедуры осуществления капиталовложений с последующей оценкой социально-экономических, экологических, институциональных и правовых результатов инвестиций.

Обобщив исследования ученых, под экологической стратегией предлагается понимать один из функциональных видов общей стратегии предприятия в виде совокупности действий предприятия по привлечению и использованию капиталовложений в экологические проекты. Предполагается определенная последовательность этапов реализации долгосрочных инвестиционных целей по обеспечению развития предприятия по переходу от обнаружения опасности к оценке экологического риска и недопущения его. Формирование и реализация экологической стратегии заключаются в том, что экономическая сущность капиталовложений содержится в ряде альтернативных инвестиционных проектов, предусматривающих достижение установленных результатов на определенных промежутках жизненного цикла предприятия. Невозможно

сделать производство абсолютно безотходным и свести загрязнения до нуля. Но можно оценить техногенный риск и сделать его приемлемым, осуществив мониторинг и на основе его данных разработать систему защитных природоохранных мероприятий. Это требует учета ряда факторов макроэкономического характера, а также особенностей осуществления хозяйственной деятельности данного предприятия. Кроме указанных факторов экологическая стратегия формируется, исходя из таких факторов, как направленность общей стратегии развития предприятия, стадия жизненного цикла предприятия, инвестиционная привлекательность предприятия, характеристики рынка инвестиционных и финансовых ресурсов и т. д.

Предприятие может применять стратегию экологически сбалансированного развития. Сущность указанной стратегии заключается в проведении предприятием экономического развития с одновременной экологизацией хозяйственной деятельности предприятия. Необходимо организовывать производственный процесс с учетом желаемых, экономически допустимых и экологически целесообразных стандартов природопользования и природовосстановления.

Также предприятия могут внедрять стратегию стабилизации, которая предусматривает формирование экономических основ с учетом необходимости эксплуатации потенциала предприятия, направленную на сохранение их биоресурсного разнообразия.

Применение на предприятии стратегии экологической санации предлагает разработку и внедрение системы организационных и технологических мероприятий, направленных на восстановление необходимого уровня потенциала. Однако при этом необходимо учитывать санационную способность предприятия, то есть наличие у предприятия экономических, организационно-технических и правовых возмож-

ностей, которые определяют его способность к успешному проведению экологической санации.

Предприятие также, на наш взгляд, может внедрять стратегию адаптивного развития. Суть данной стратегии заключается в проведении предприятием экономического развития с учётом адаптации экологических аспектов хозяйствования в экологических зонах различной целесообразности использования.

Актуальна и стратегия восстановления, при реализации которой необходимо учитывать изъятия из хозяйственного оборота предприятия объектов, утраченных в связи с антропогенной деятельностью.

По нашему мнению, предприятие должно выбрать активную или пассивную экологическую стратегию. Внедрение одновременно нескольких экологических стратегий в общую экономическую стратегию деятельности предприятия будет твердым базисом для разработки реального, эффективного механизма управления эколого-экономическими процессами, даст синергетический эффект от использования потенциала предприятия.

Выводы. Итак, экологическая стратегия является одним из основных элементов системы экономического управления, которая призвана выявить экологический потенциал предприятия, включая преимущества в области охраны окружающей среды, ресурсосбережения, обеспечения экологической безопасности в конкуренции с другими предприятиями, определить на этой основе его долгосрочные цели и обеспечить их реализацию с помощью применения продуманной системы мер и инструментов. Исследование структуры эколого-экономического эффекта, понимание факторов, которые формируют каждый вид ценности окружающей среды и обуславливают смещение «центра тяжести» от одного вида к другому, должно быть положено в основу разработки методических подходов и

выбора экологических стратегий при принятии решений на каждом уровне управления предприятием.

Таким образом, использование экологических стратегий приводит

к расширению производственного потенциала предприятия и является сильнейшим стимулом для изменения траектории экономического развития.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Відоменко І. О. Сучасні підходи до розробки інвестиційної стратегії підприємств / І. О. Відоменко, Є. В. Кривша // Економіка харчової промисловості. — 2010. — № 2. — С. 8–13.
2. Ляхович Л. А. Інвестиційна стратегія підприємства в кризових умовах господарювання / Л. А. Ляхович // Сталий розвиток економіки. — 2011. — № 1. — С. 167–171.
3. Сорока М. В. Моделювання інвестиційної стратегії машинобудівного підприємства в умовах ризику / М. В. Сорока // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Збірник наукових праць. — Львів. — 2008. — № 635. — С. 288–292.
4. Діагностика інвестицій в природоперетворювальні проекти: методологія, методи та прикладні аспекти [Текст]: монографія / [С. К. Харічков та ін.]; Нац. акад. наук України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. до-

- свідж. НАН України. — О.: ІПРЕЕД НАН України, 2012. — 212 с.
5. Юрків Н. М. Еколого-економічні засади формування стратегічного набору лісових підприємств / Н. М. Юрків // Збалансоване природокористування. — 2015. — № 1. — С. 28–31. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2015_1_8.
6. Фостолович В. А. Екологічна політика в системі тактичного планування підприємства [Текст] / В. А. Фостолович / Інноваційна економіка. — 2013. — № 2. — С. 166–171.
7. Sustainability Now! A European Vision for Sustainability 20.07.2016 http://ec.europa.eu/epsc/publications/strategic-notes/sustainability-now_en.
8. Uncovering pathways towards an inclusive green economy a summary for leaders — United Nations Environment Programme, 2015. — <http://www.unep.org>.

REFERENCES:

1. Vidomenko I. O. (2010). *Suchasni pidkbody do rozrobky investytsiynoi stratehii pidpryyemstv* [Current approaches to design investment strategies of enterprises]. *Ekonomika kharchovoyi promyslovosti* [Economics of Food Industry]. N. 2, p. 8–13. [in Ukrainian].
2. Lyakhovich L. A. (2011). *Investytsiyna stratehiya pidpryyemstva v kryzovykh umovakh hospodaryuvannya* [The investment strategy of the enterprise in crisis management]. *Stalyi rozvytok ekonomiky* [Sustainable development of economy]. N. 1, p. 167–171. [in Ukrainian].
3. Soroka M. V. (2008). *Modelyuvannya investytsiynoi stratehii mashynobudivnogo pidpryyemstva v umovakh ryzyku* [Simulation engineering enterprise investment strategy in terms of risk]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Lviv'ska politekhnika»* [Proceedings of the National University «Lviv Polytechnic», Collected Works]. no. 635, p. 288–292. [in Ukrainian].
4. Harichkov S. K. et al. (2012). *Diagnostyka investytsiy v pryrodoperetvoryval'ni proekty: metodolohiya, metody ta prykladni aspekty: monobrafiiya* [Diagnosis pryrodoperetvoryvalni investment in projects methodology, methods and practical aspects]. *Odessa. Nat. Acad. Sciences of Ukraine, Institute of problems. market and*

- eco-ekon.. for Scientific. NAS of Ukraine. IPREED Sciences of Ukraine. 212 p. [in Ukrainian].*
5. Yurkiv N. M. (2015). *Ekolobo-ekonomichni zasady formuvannya stratehichnogo naboru lisovykh pidpryyemstv* [Ecological and economic principles of forming strategic set of forest enterprises]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannya* [Balanced nature]. Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2015_1_8. Last accessed 13th May 2017. [in Ukrainian].
6. Fostolovych V. A. (2013) *Ekolobichna polityka v systemi taktychno planuvannya pidpryyemstva* [Environmental policy in the system of tactical planning company]. *Innovatsiyna ekonomika* [innovation economy]. no. 2, p. 166–171. [in Ukrainian].
7. Sustainability Now! A European Vision for Sustainability 20.07.2016. Available: http://ec.europa.eu/epsc/publications/strategic-notes/sustainability-now_en. Last accessed 13th May 2017.
8. Uncovering pathways towards an inclusive green economy a summary for leaders — United Nations Environment Programme, 2015. Available: <http://www.unep.org>. Last accessed 13th May 2017.

УДК: 338.43:636.4:339.137.2

Сушарник Ярослав Анатолійович

Аспірант Подільського державного
аграрно-технічного університету

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ СВИНАРСТВА

Susharnyk Ya. A.

Perspective Directions Competitive Development of Pig Industry

Abstract. Defined and reasonably promising ways of competitive pig industry in terms of three levels: level of the global economy, the level of macroeconomics, macro, whose implementation will provide the solution of economic, social, environmental and institutional issues by using various factors, mechanisms and management.

According to the principles of social orientation strategy is to provide a high quality of life creating a favorable living environment for present and future generations of people creating innovative basic structures that in the near future become a competitive factor in development.

Principles of pig industry development strategy can be including the following: decentralization and deconcentration, subsidiarity, mobility partnerships and adaptability.

Key words: *competitive development, direction, strategy, pigs, meat sub.*

Розвиток вітчизняного м'ясопродуктового підкомплексу пов'язаний з мінливістю і невизначеністю бачення суб'єктів ринку продукції свинарства та безперервним виникненням нових змін в розвитку економіки та суспільства. Такі зміни відчутно ускладнюють умови виробничо-комерційної діяльності та взаємовідносин між суб'єктами м'ясопродуктовому підкомплексу. Але поряд з цим вони відкривають нові перспективи його конкурентоспроможного розвитку, які вимагають обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку галузі свинарства, за допомогою соціальних, економічних і організаційних механізмів в новому інституціональному середовищі. Тому стратегія конкурентоспроможного розвитку галузі свинарства повинна гармоніювати зі стратегією розвитку агропродовольчого комплексу України.

Проблема забезпечення конкурентоспроможного розвитку АПК, зокре-

ма, галузі тваринництва, в останні роки посіла чи не з перших місць в науковій літературі та практиці. Заслужують на увагу праці українських учених: Андрійчука В. Г., Амбросова В. Я., Бойка В. І., Маліка М. Й., Місюка М. В., Легези Д. Г., Ільчука М. М., Саблука П. Т., Юрчишина В. В. та ін.

Необхідно відмітити, що праці вчених спрямовані на розв'язання проблеми конкурентоспроможності продукції тваринництва, що тією чи іншою мірою спрямовані до вирішення даної проблеми. Водночас питання конкурентоспроможного розвитку галузі свинарства залишається не достатньо вирішеним і потребує практичних розробок.

Головною метою статті є розкриття сутності основних напрямів та їх вплив на забезпечення конкурентоспроможності розвитку галузі свинарства.

Враховуючи загрози ефективного функціонування галузі свинарства в

Україні, науковці вважають за доцільне розглядати визначальні напрями його розвитку в розрізі трьох рівнів: рівень глобальної економіки; рівень макроекономіки (економіки країни); мікрорівень (суб'єкти виробництва свинини та її переробки) [1, с. 175].

У розвитку системи глобальних економічних відносин чітко виокремлюються і виходять на перші позиції за критерієм інвестиційної привабливості ряд галузей аграрного сектора, серед яких виділяють і галузь свинарства у світових масштабах, переважна більшість міжнародних самітів починаються і закінчуються проблемами світової продовольчої кризи. Саме тому інвестиції в м'ясопродуктовий підкомплекс повинні стати частиною глобальних портфельних інвестицій.

Оцінюючи загрози макrorівня, варто окремо виділити роботу щодо розробки державної аграрної політики, де економічні ринкові методи регулювання переважали б над адміністративними. На нашу думку, головними завданнями в цьому напрямі повинні стати створення привабливого інвестиційного середовища з використанням як внутрішніх так і зовнішніх інвестиційних ресурсів та вироблення лояльності інвесторів і власників агропромислових корпорацій України до розвитку галузі свинарства і найбільше навантаження у забезпеченні конкурентоспроможного функціонування галузі свинарства припадає на самі підприємства галузі та їх об'єднання.

Конкурентоспроможність виробництва свинини, як і багатьох інших видів продукції, залежить від інтенсивності ведення галузі стабільної повноцінної кормової бази умов утримання поголів'я тощо. Щодо інтенсивності ведення свинарства, то воно передбачає, насамперед, такий спосіб організації виробництва свинини, за якого від кожної свиноматки одержують не менше 16–18 порослят на рік середньою живою масою 15–16 кг при відлученні у два місяці

та 500–600 г при відгодівлі. Неодмінною умовою при цьому є повноцінна годівля тварин збалансованими кормами.

Найбільш ефективний напрям підприємницької діяльності в нових умовах господарювання щодо виробництва продукції свинарства є вибір системи і форм організації крупного виробництва свинини.

Високий рівень конкурентоспроможності та ефективності виробництва продукції свинарства залежить від каналів збуту виробленого товару. В умовах дефіциту сировини для м'ясопереробних підприємств підвищення ціни є мотивацією реалізації свинини високої якості, що зумовить налагодження технологій для отримання високоякісної продукції, які, насамперед, включають відповідність приміщень, наявність технологічного обладнання, збалансовану годівлю свиней.

На теперішній час середня забійна вага однієї голови свиней складає в середньому 89 кг. Низькі можливості сільськогосподарських товаровиробників використовувати нові технології виробництва свинини, які відповідають вимогам чинних стандартів якості, призводять до зниження некондиційності свинини, що негативно позначається на закупівельних цінах і, відповідно, на показниках, що характеризують конкурентоспроможність виробництва. Відомо, що якість продукції впливає безпосередньо і на рівень закупівельних цін, і на величину отриманих дотацій та доплат, тобто, на ті фактори, що впливають на конкурентоспроможність. На даному етапі розвитку вітчизняної галузі свинарства необхідно забезпечити значні капіталовкладення, насамперед, через компенсацію відсотків за кредитами на розвиток виробництва продукції свинарства. На нашу думку, також доцільно зберегти дотації на реалізовану свинину, поступово зменшуючи їх.

Процес відродження великотоварного промислового виробництва сви-

нини у найближчій перспективі дасть змогу забезпечити високоякісною сировиною переробні підприємства та зменшити імпорتنу залежність вітчизняного споживача у м'ясопродукції. Імпортозаміщення саме по собі не повинно бути самоціллю чи кінцевою задачею. Основною метою повинно бути збільшення доходів галузі і виходу на глобальні продовольчі ринки. Державне регулювання повинно стимулювати конкуренцію як із зарубіжними, так і між вітчизняними виробниками для того, щоб останні постійно працювали над зниженням витрат, що сприятиме стабілізації цін.

Відносно експорту свинини, необхідно, щоб в країні вся система ветеринарного і санітарного нагляду гарантувала країнам експортерам доставку високоякісної продукції. Ветеринарія виступає основою подальшого розвитку галузі свинарства, яка гарантує безпеку продукції.

Одним із важливим напрямом розвитку галузі свинарства є підтримка підприємницького клімату в аграрній сфері. Дана підтримка бізнесу визначається за такими показниками: врегулювання виробничих відносин, державна підтримка галузі, трудові відносини, податки і правила, що стосуються економічних суб'єктів виробництва м'ясної продукції, рівень і якість муніципальних послуг, інформаційні, транспортні та комунікаційні послуги для економічних суб'єктів, програми підготовки робочої сили тощо.

Свинарство посідає четверту позицію у структурі валового продукту сільського господарства України і має забезпечувати виробництво свинини в обсягах, що відповідають нормам державної продовольчої безпеки, та мати ресурсний експортний потенціал. Дана проблема загострюється тому, що керівники підприємств приймають недалекоглядні рішення, які розв'язують короткотермінові завдання і погіршують стан підприємства в довгостроковій

перспективі. М'ясопереробні підприємства, використовуючи пріоритетне положення перед сільгоспвиробниками сировини, обрали тактику зниження витрат за рахунок зниження закупівельної ціни на сировину. Диспаритет цін на молоко і м'ясопродукцію призвів до збитковості у діяльності сільгоспвиробників. Рентабельність виробництва свинини залишається досить низькою і становила в 2013 році $-0,2\%$; 2014 р. — $-5,6\%$ та 2015 р. — $-12,7\%$.

Очевидним є процес скорочення поголів'я та згорання галузі свинарства. Зниження обсягів виробництва свинини та скорочення поголів'я, у вигляді зворотного зв'язку негативно відображається на діяльності безпосередньо м'ясопереробних підприємств: простої їх виробничих потужностей, скорочення обсягів виробництва, недоотримання прибутку. Так, за період з 2005 по 2015 рр. включно обсяги виробництва свинини м'ясопереробними підприємствами скоротились на 33% . Дефіцит сировинних ресурсів покривається за рахунок імпортного м'яса, яке не задовольняє якісним вимогам. Наведені дані доводять пряму залежність між переробними підприємствами та виробниками сировини. Вирішення проблеми стабілізації та подальшого розвитку галузі свинарства, на нашу думку, повинно базуватись на принципах оптимізації економічних відносин у сфері виробництва сировини і готової м'ясної продукції.

Міжгалузеві відносини між виробниками і переробниками сировини є основою розвитку м'ясопродуктового підкомплексу. Досвід лідируючих м'ясопереробних підприємств доводить, що їх ефективний розвиток можливий за умов утворення вертикально інтеграційної структури, їх тісної співпраці і формування власної сировинної бази. Переробна підприємства у своїй діяльності потребують застосування сучасних форм управління у вигляді стратегічного управління, спрямованого на

стабілізацію стану галузі і вирішення проблеми дефіциту сировини, яке повинно відбуватись за тісної взаємодії переробників, сільгоспвиробників сировини та держави. Позитивний досвід вітчизняних лідерів м'ясопереробної галузі свідчить про ефективність створення м'ясопереробними підприємствами власних тваринницьких комплексів. Безумовно, власні тваринницькі комплекси — це дороговартісні проекти, які потребують залучення інвестицій. Тому середнім підприємствам доцільно використовувати механізм співпраці з сільгоспвиробниками шляхом утворення взаємовигідних довгострокових контрактів. В умовах, коли позитивні кінцеві результати отримують тільки переробні підприємства, товаровиробникам свинини стає невигідним виробництво і продаж сировини. Саме це зумовлює необхідність їх інтеграції, яка повинна ґрунтуватися на чіткому визначенні матеріально-грошової участі кожного партнера у всьому технологічному циклі від виробництва сировини до отримання кінцевого продукту. Прибуток, одержаний від реалізації продукції, повинен ділитися між партнерами пропорційно вкладених кожним із них матеріальних й інших ресурсів у інтегроване виробництво.

Для подальшої активізації діяльності підприємств харчової галузі основною умовою може стати розвиток інтеграційних процесів як найважливішого чинника стабілізації економіки при держаній підтримці сільгоспвиробників і регулюванні експортно-імпортного балансу м'яса. Звідси, для сталого розвитку м'ясопродуктового підкомплексу необхідна комплексна державна програма, зорієнтована на підтримку співробітництва виробників сировини і переробників.

Однією із найважливіших проблем м'ясопереробної галузі є неспроможність виробничої бази вітчизняної галузі свинарства забезпечити сировиною переробні підприємства. Тому, на нашу

думку, вирішення її можливе за умови стабілізації цінової ситуації, яка виникла внаслідок падіння попиту на продукцію свинарства на внутрішньому ринку, що пов'язано зі зниженням платоспроможності населення, спричиненого економічною кризою; зменшення обсягу експорту, що пов'язано з низькою конкурентоспроможністю вітчизняної м'ясної продукції, виготовленої з низькоякісної сировини.

В такому разі необхідно збільшувати поголів'я за одночасного підвищення економічної ефективності галузі за рахунок використання у свинарстві інноваційних технологій утримання, годівлі та відтворення стада; забезпечення високого рівня спеціалізації галузі у суб'єктів господарювання; присутність якісного наукового супроводу у справі вдосконалення виробничих процесів; підготовки фахівців у профільних навчальних закладах; удосконалення системи плеїсної справи та розробка ефективного механізму її послідовної державної регуляторної політики, спрямованої на розвиток галузі.

Завдяки удосконаленню кредитної політики, розширенню і обсягів державної підтримки у свинарстві складуться сприятливі умови для його сталого розвитку в господарствах усіх форм власності виникне об'єктивна потреба змін ведення та нарощування поголів'я свиней; збільшення обсягів виробництва продукції; використання інтенсивних енерго- та ресурсощадних технологій виробництва продукції свинарства; підвищення її якості та конкурентоспроможності.

Обґрунтування, розробка та впровадження ефективних господарських рішень виробництва тваринницької продукції застосовуватиметься як у великих так і в дрібних господарствах, пріоритетом у виборі напрямів збільшення виробництва продукції має стати створення та розвиток великих підприємств. Для цього в Україні є наявність досвіду

ведення великотоварного виробництва продукції свинарства у 70–80-х роках. Високопродуктивні підприємства і цехи, тваринницькі комплекси, великі міжгосподарські і районні об'єднання з виробництва і переробки м'ясної продукції мають функціонувати на індустріальних засадах. Такий підхід створить умови до змін в технологіях виробництва продукції свинарства, у рівнях механізації трудових процесів та організації праці у м'ясопродуктовому підкомплексі, що призведе до значного підвищення продуктивності тварин, збільшення обсягів виробництва м'ясної продукції та підвищення її якості.

Підводячи підсумки вищесказаного, можна стверджувати наступне: значення аграрного сектора України на світових ринках зростатиме, а основною ланкою створення споживчих цінностей об'єктивно стане інституція — велике вертикально інтегроване агропромислове утворення корпоративного ринкового типу. Нині в Україні великі агропромислові утворення контролюють вже близько 20 % земель залучених у активне аграрне виробництво.

Не менш важливим фактором розвитку галузі свинарства є динаміка розвитку мережі освітніх і дослідних установ. Як правило, освітні й науково-дослідні центри є не тільки джерелом висококваліфікованих кадрів, але й ініціаторами конференцій і семінарів, вони стимулюють різні інновації. Наукові й освітні установи стають важливим фактором не тільки підтримки розвитку бізнесу в регіоні, але й просування економічних реформ, трансформації господарства регіону в соціально ринкове господарство.

В Україні не так багато регіонів з великим економічним потенціалом, на жаль, що мають доступ до паливних ресурсів, сировини, капіталу, дешевої праці і містких місцевих ринків. Природно, що ці природні переваги в нових умовах будуть втрачати своє значення з розвитком нових інформаційних технологій,

систем транспортування і телекомунікацій. Вивчення закордонного досвіду показує, що сучасний бізнес процвітає в тих регіонах, де можна залучити кваліфікованих працівників, де можливий доступ до сучасних засобів комунікацій, де створена сучасна інфраструктура ринку.

Тому для успішної реалізації стратегії конкурентоспроможного розвитку м'ясопродуктового підкомплексу важливо визначити не тільки економічні переваги у виробництві продукції свинарства, але, в першу чергу, у соціальній сфері. Регіон із соціально орієнтованим господарством повинен експортувати послуги суміжним регіонам, тому що виробництво продукції свинарства буде залучати ресурси і сприяти зростанню рівня і якості життя населення так само, як і будь-яке інше виробництво матеріальних цінностей. Фінансові, страхові, консультаційні, аудиторські й інші послуги, послуги зв'язку, інформатики, освіти, медичні — усі ці види економічної активності є також результатом функціонування і фактором ефективного розвитку соціально орієнтованої галузі регіону.

Реалізація стратегії формування і розвитку соціально орієнтованої галузі потребує наукового аналізу можливостей використання наявних переваг регіону (розташування, близькість основних ринків, демографічні особливості, розвиненість інфраструктури). У процесі такого аналізу виявляються фактори конкурентоспроможності, що відрізняють даний регіон від інших, а також можливі нові фактори конкурентоспроможності, що піддаються формуванню в процесі управління економічним розвитком. У результаті формуються нові або виявляються нереалізовані регіональні переваги: розвинута ринкова інфраструктура, наявність комунікаційних ліній, безпека (особиста і бізнесу), розвиненість інститутів, що підтримують бізнес, наявність кваліфікованих кадрів, сприятливі умови для

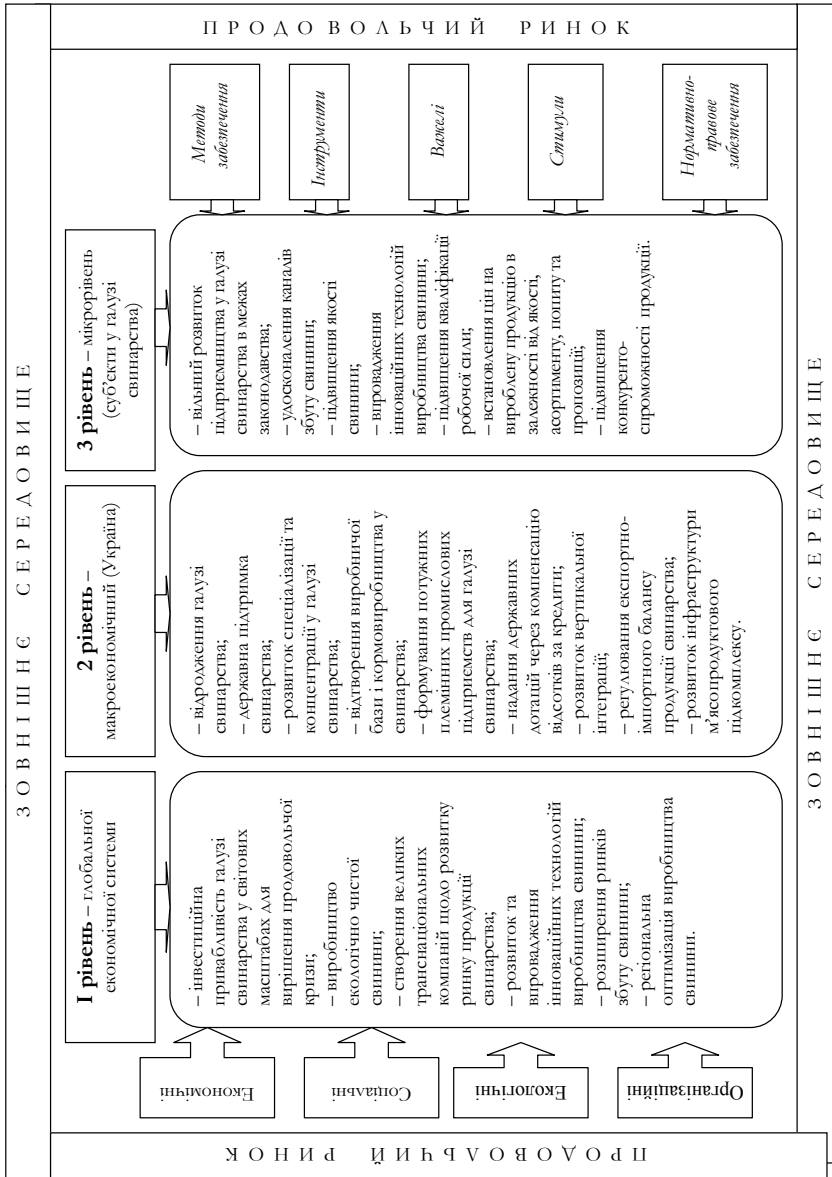

Рис. 1. Перспективні напрями конкурентоспроможного розвитку галузі свинарства
Джерело: власні дослідження.

інвестицій, збільшення кількості робочих місць у науко- та інтелектомістких галузях економіки [3, с. 39].

Досить важливим фактором розвитку виробництва свинини є розвиток ринкової інфраструктури: соціально-економічна трансформація залежить від того, наскільки ефективно функціонують і розвиваються банківські, страхові, консультаційні, інвестиційні й інші інститути. Істотною перевагою соціально орієнтованої економіки є високий ступінь безпеки ведення бізнесу. Не можна розраховувати на залучення стратегічних інвесторів у розвиток галузі свинарства за низького рівня безпеки. Цей висновок переконливо підтверджується закордонною практикою.

Не менш важливим фактором розвитку галузі свинарства є високий рівень кваліфікації кадрів. У остаточному підсумку формування і розвиток соціального ринкового господарства залежать від рівня кваліфікації працюючих у ньому людей, а це значною мірою визначається регіональною політикою у сфері освіти, якістю навколишнього середовища, динамікою рівня життя населення. Важливо, щоб нові робочі місця були високооплачуваними, потребували високої кваліфікації і тим самим стимулювали б процеси підготовки і перепідготовки робочих кадрів і фахівців для галузі.

Необхідно виділити ряд проблем щодо соціально-економічного розвитку галузі свинарства:

1) обсяг і склад ресурсів, необхідних для здійснення стратегії трансформації

економіки галузі в соціально орієнтовану економіку;

2) проблеми розвитку соціальної сфери регіону;

3) регіональний, загальнонаціональний і міжнародний контексти та їх вплив на економіку галузі;

4) конкурентні переваги продукції;

5) перешкоди на шляху до досягнення цілей соціально-економічного розвитку галузі.

Структура соціально-економічної концепції конкурентоспроможного розвитку галузі свинарства може бути такою: мета і завдання розвитку галузі; принципи розвитку; фактори, умови і передумови розвитку; пріоритетні інструменти розвитку; механізми розвитку (рис. 1).

Висновки. Як уже зазначалося, головною метою розвитку галузі, відповідно до принципів соціально орієнтованої стратегії, є забезпечення високої якості життя населення, формування сприятливого середовища життєдіяльності для нинішніх і майбутніх поколінь населення, створення базових інноваційних структур, які вже в найближчому майбутньому стануть фактором розвитку. Принципами стратегії розвитку можуть бути, зокрема, такі: децентралізації і деконцентрації, субсидіарності, мобільності, партнерства й адаптивності.

Таким чином, трансформація концепції соціально-економічного розвитку галузі свинарства передбачає вирішення економічних, соціальних, екологічних і організаційних проблем на світовому і регіональному рівнях, за допомогою різних факторів, механізмів і методів управління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Місюк М. В. Визначальні соціально-економічні напрями розвитку регіонального ринку м'ясомолочної продукції / М. В. Місюк // Науковий вісник НАТУ України. Вип. 23.17. — Львів. — 2013. — С. 171–179.
2. Рибалко В. Свинарство. Куди йти? / Сільський час 08.08.2001. — № 37.
3. Крисько Ж. А. Адаптація підприємства до зовнішнього середовища через механізм реструктуризації / Ж. А. Крисько // Га-

лицький економічний вісник. — 2009. — № 2. — С. 38–42 (проблеми макро- та мікроекономіки України).
4. Заходим М. В. Формування стратегічних напрямів забезпечення конкурентоспроможності молочного скотарства / М. В. Заходим // Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції. Херсон, 22–23 квітня 2014 р. / Херсон: Ред. вид. центр «Колос», 2014. — С. 52–54.

REFERENCES:

1. Misyuk M. V. (2013). *Vyznachalni sotsialno-ekonomichni napriamy rozvytku rebionalnogo rynku miasomolochnoi produktsii* [Defining social and economic trends of the regional market of meat products], *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy* [Scientific Herald of National Forestry University of Ukraine], Lviv, vol. 23.17, pp. 171–179. [in Ukrainian].
2. Rybalko B. (2001). *Stynarstvo. Kudy yty?* [Swine breeding. Where to go?]. *Silskyi chas* [Village time], 08 August 2001, no. 37. [in Ukrainian].
3. Krysko Y. A. (2009). *Adaptatsiia pidpriemstva do zovnishnogo seredovyschcha cherez mekhanizm re-strukuryzatsii* [Adaptation of enterprises to the environment through the mechanism of restructuring]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk* [Galician Economic Journal], no. 2, pp. 38–42. [in Ukrainian].
4. Zahodim M. V. (2014). *Formuvannia stratehichnykh napriamiv zabezpechennia konkurentosprozhnosti molochnogo skotarstva* [Forming strategic directions to ensure the competitiveness of dairy]. *Zbirnyk tez Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Abstracts of the All-Ukrainian scientific conference], 22–23 April 2014, Ed. kind. Center «Colossus», Kherson, pp. 52–54. [in Ukrainian].

УДК 37.033;630.181.351

Катковський Андрій Вадимович

*Доцент кафедри загального лісівництва
Житомирського національного агроекологічного університету,
кандидат педагогічних наук, доцент*

Шудренко Ігор Володимирович

*Доцент кафедри загального лісівництва
Житомирського національного агроекологічного університету,
кандидат сільськогосподарських наук, доцент*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ САМОВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ

Katkovsky A., Shudrenko I.

Theoretical Principles of the Self-Education of Students of the Agricultural Industry

Abstract. At articles defined theoretical Ambush self-education students agriculture economic complex as ecologically educated personality at the field environmental protection at the professional activity. Accent it was directed on students, future specialists forestry spheres activity. Revealed steps development self-education and their content.

Key words: *self-education, reflection, forestry, agrarian complex.*

Процес самовиховання під час навчання у галузевому вищому навчальному закладі досить складний та багатогранний процес, що вимагає вирішення низки взаємозв'язаних завдань, а саме: мету й основні його завдання. Головною метою самовиховання студентів в умовах галузевого вищого навчального закладу, зокрема Агроекологічного університету, поряд з підготовкою висококваліфікованих фахівців у спеціальності «Лісове господарство», навчитися усвідомлювати себе в специфічній сфері діяльності, яка впливає на загальний стан природного середовища держави та планети взагалі.

Низку питань пов'язаних з самовихованням особистості розглядалися вченими: А. Макаренко, М. Сметанського, В. Сухомлинського, М. Фіцули,

Г. Яворської та інших. Але екологічні аспекти теоретичних засад самовиховання студентів з урахуванням специфіки їхньої діяльності в галузі пов'язаної з аграрною сферою залишилися поза увагою вчених.

Метою статті є визначення теоретичних засад самовиховання студентів-аграріїв як екологічно освіченої особистості в сфері екологічного захисту довкілля в процесі професійної діяльності.

Одним із факторів становлення особистості є самовиховання, тобто свідома діяльність людини, яка спрямована на усвідомлений розвиток, удосконалення чи переорієнтацію своїх якостей відповідно до соціальних чи індивідуальних цінностей, мотивів, інтересів [3, с. 333]. Саме усвідомлення людиною протиріччя між своїми інтересами, ці-

лями, бажаннями й рівнем розвитку особистісних якостей, переживання з приводу того, що бажана мета не досягнута у силу особистих недоліків, спонукають її до самовиховання.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що самовиховання — це особливий вид діяльності людини з метою зміни своєї особистості. Самовиховання є наслідком добре організованого виховання і компенсує його проблеми.

На процес самовиховання впливають як зовнішні умови, так і внутрішній світ особистості. Основними зовнішніми умовами виникнення самовиховання є суспільне й природне середовище, соціально-виробнича діяльність фахівця, її специфіка та цілеспрямована навчальна діяльність.

Саме під впливом зовнішніх умов, на нашу думку, у кожної людини виникають і психологічні передумови для самовиховання.

«Важливим аспектом самовиховання — є логічне мислення, вміння аналізувати кожен свій вчинок, що сприяє формування вимогливості до себе як постійної риси характеру, без якої неможливо досягти успіху. Самовиховання потребує тривалих вольових зусиль, вміння керувати собою, досягти поставленої мети, не занепадати духом від невдач...» [4, с. 244].

Формування здатності до самовиховання та подальшу її активізацію слід спрямовувати на формування конкретних особистісних якостей щодо раціонального природокористування та дбайливого ставлення до навколишнього природного середовища з урахуванням специфіки майбутньої фахової діяльності аграрії, особливо у галузі лісного господарства.

У своїй статті [5], В. Шевчук, досліджуючи питання екологічних аспектів самовиховання, виокремила низку етапів, а саме:

1) самопізнання та ухвалення рішення про самовиховання;

2) планування роботи з самовиховання;

3) безпосередня діяльність щодо формування та вдосконалення якостей особистості;

4) самоконтроль та самокоректування в ході роботи з самовиховання та рефлексивний аналіз його результатів.

Вагомим чинником для розвитку здатності до самовиховання, на нашу думку, відіграє активне самопізнання. Цей етап, що передує процесу самовиховання та постійно його супроводжує. При цьому це відбувається під впливом певних вимог, а саме:

1) пізнання себе — це безперервний процес, який охоплює всі сторони особистості й постійно розвивається;

2) усвідомлення самопізнання досягається комплексним використанням прийомів безпосереднього й опосередкованого вивчення;

3) необхідність органічного взаємозв'язку самопізнання та самовиховання, що забезпечує їх взаємозбагачення.

Самопізнання — це відкриття себе, виявлення передусім своїх позитивних якостей та можливостей і тих здібностей, які потім шляхом самовиховання особистості може перетворити в здатності активної самореалізації, а талант — у стійку рису характеру. Основне правило самопізнання — шукати в собі істинне «Я» [2, с. 255].

Результати самопізнання багато в чому зумовлюють специфіку професійної діяльності фахівців лісового господарства на етапі планування роботи над собою. Самопізнання включає вивчення власних психічних та фізичних особливостей, соціальних проявів, інтеріоризації норм щодо виконання своїх професійних обов'язків, прагнення до пізнання навколишнього світу та усвідомлення себе його частиною.

Самопізнання дозволяє майбутнім фахівцям усвідомлювати та виявляти нові вимоги, що висуваються до них, більш глибоко розуміти завдання, кон-

трастно бачити перспективу свого подальшого розвитку. Самопізнання не може бути повним без відповідного ставлення фахівця такої галузі до навколишнього природного середовища.

Процес самопізнання може здійснюватися двома шляхами: безпосередньо та опосередковано. Безпосереднє самопізнання досягається особистістю майбутнього фахівця у результаті рефлексії (самоспостереження, самоаналізу й самооцінки).

Рефлексія — це роздум про себе, чіткого визначення власного існування, осмислення своїх професійних завдань, призначення та місця в житті. Цей прийом дозволяє фахівцям глибше зрозуміти свій внутрішній світ, розібратися у власних сумнівах, бажаннях, прагненнях, відчутті відповідальності за природу як загальнолюдську цінність та основу життя на землі.

Самоспостереження — уміння дивитися на себе, свої дії, вчинки й відносини з боку, тобто очима іншої людини. Періодично фіксуючи увагу на своїх станах, особистість починає краще розуміти, чого можна чекати від себе в тих або інших ситуаціях щодо раціонального природокористування та дбайливого ставлення до природних багатств. Наявність такого внутрішнього стану дозволяє фахівцю оперативно запобігати небажаним діям та вчинкам. Крім того, самоспостереження поставляє цінну інформацію про самих себе, що прихована від тих, хто нас оточує та допомагає краще дізнатися про свої сильні та слабкі сторони. Протипоказанням для використання цього прийому виявляється пригнічений настрій або афектний стан особистості. Тому слід завжди пам'ятати, що самоспостереження надає позитивні результати у психічно урівноваженому стані особистості.

Самоаналіз — цінний прийом самопізнання. Йому належить вирішальна роль у самовихованні, оскільки він передбачає уміння аналізувати свої

вчинки, давати їм певну оцінку. Самоаналіз дозволяє фахівцям розкривати причинно-наслідкові зв'язки своїх успіхів та невдач. Цей прийом у психології називають ретроспекцією, що відтворює послідовність минулих подій. Проте при певних обставинах він може з'являтися і у вигляді інтроспективної, тобто, коли у свідомості особистості одночасно фіксується власне переживання та здійснюється його аналіз. Така внутрішня робота розвиває аналітичне мислення, укріплює розум. Звичка до регулярного аналізу прожитого дня, тижня забезпечує своєчасне внесення поправок на подальший період, робить яснішою найближчу перспективу, дає можливість оцінювати свій внесок щодо покращення стану природи взагалі.

Самооцінка — уявне зважування власних можливостей. На її основі формуються стійкі критерії оцінки своєї поведінки та ставлення до навколишнього природного середовища. Адекватна самооцінка підвищує вимогливість до себе, породжує відчуття незадоволеності собою, що є засадою розвитку особистості та не припускає зупинитися на досягнутому. Володіння об'єктивною самооцінкою виключає факти недооцінки або переоцінки своїх можливостей, що мають негативні соціальні наслідки як для процесу індивідуального розвитку, так і для здатності оцінювати стан навколишнього природного середовища та приймати відповідальні рішення щодо його поліпшення.

Розуміння суті прийомів безпосереднього самопізнання та систематичне звернення до них відкривають студентам своєрідність власного внутрішнього світу, який вони як би дізнаються «з перших рук».

Другий шлях пов'язаний з прийомами опосередкованого самопізнання. До них належать: порівняння, співставлення та аналіз власної діяльності.

Порівняння включає в себе урахування відношення, що склалося, до осо-

бистості, оточуючих його людей та власного ставлення до себе. Уміння чуйно уловлювати й вірно розуміти ставлення до нас тих, з ким ми знаходимося у повсякденних професійних, дружніх та побутових контактах, дозволяє особистості постійно вносити відповідні зміни не тільки в систему існуючих взаємин, але й послідовно міняти ставлення до самого себе. Аналізуючи ставлення до себе різних кіл постійного спілкування та порівнюючи його з результатами самоспостереження, самоаналізу й самооцінки, студент починає глибше і вірніше розуміти самого себе.

Співставлення — широко поширений прийом самопізнання. Будь-яка особистість, що досягла певного рівня внутрішнього розвитку, співставляє себе з іншими людьми. Відбувається це у процесі живого спілкування, читання навчально-методичної та художньої літератури, перегляду кінофільмів і телепередач. Залучаючись таким чином до досвіду життя різних героїв, особистість нерідко ставить себе на їх місце, діє в запропонованих обставинах, переживає їх перемоги й поразки, і все повніше осягає це диво життя, ім'я якому саме людина. Пізнаючи глибини соціального прояву людей, особистість щось сприймає, з чимось сперечається і не погоджується у думках та приміряючи все це до своєї особистості. У результаті такого співставлення здійснюється велика внутрішня робота з духовного збагачення індивіда.

Аналіз результатів власної діяльності — це найбільш об'єктивний критерій, у якому відображається фактична значущість людського буття, його безпосередніх дій по відношенню до природи, оскільки про людей судять не за їхніми словами, а за конкретними, практичними справами. Керуючись цим простим та вірним показником, кожен може самостійно виявити особисту роль у службовій і суспільній діяльності за кількістю та якістю зробленого. А

оскільки в оцінці будь-якої діяльності виступає людська особистість, то за її результатами можна визначити свої достоїнства й недоліки.

Вивчення практики самовиховання студентів спеціальності лісове господарство показує, що найбільшого успіху в самовихованні досягають ті фахівці галузі, які визначають загальну мету самовиховання на весь період діяльності та конкретизують її для кожного етапу, періоду роботи над собою. Цілі та завдання самовиховання найбільш реалістично вимальовувалися в ідеалі у тих, хто вибирає для себе в процесі професійної діяльності роботу над собою. У цьому, по суті, знаходять своє вираження дійсна спрямованість студента на самовиховання. Це у свою чергу підсилює мотиви, що спонукають до роботи над собою, стає програмою вдосконалення себе як особистості. У ньому знаходиться відображення духовне багатство особистості: ціннісні орієнтації, інтереси, життєві плани, потреби, зокрема прагнення до пізнання навколишньої природи в поєднанні з морально-етичними переживаннями, свідоме дотримання норм професійної поведінки.

Розроблені цілі, завдання самовиховання, конкретні шляхи й напрями наближення до ідеалу знаходять своє втілення у програмах самовиховання. Такі програми самовиховання складаються, як правило, на весь період навчання у навчальному закладі й уточнюються на кожен курс навчання. У цих програмах відображається:

- 1) над чим збирається працювати студент;
- 2) які засоби та способи самовиховання планує використовувати;
- 3) визначені терміни виконання наміченого.

Планування роботи із самовиховання тісно пов'язане з умінням планувати свій час у цілях раціонального його використання. У той же час самопізнання та планування роботи над собою це

підготовчі етапи великої і важкої праці спрямованої на самовиховання. Реалізація конкретних програм самовиховання починається з активної діяльності студентів із самовиховання. Це означає, що професійний рівень фахівця буде тим вищий, чим більш ґрунтовно він усвідомив важливість самовиховання та контрастно спів ставляє свої вчинки й свою професійну діяльність з чотирма екологічними аксіомами Б. Коммонера [1]:

- 1) усе пов'язане з усім;
- 2) усе повинно кудись діватися;
- 3) ніщо не дається задарма, або ж за будь-які втручання та за збитки нанесені природі треба платити, або ж природа за все віддячить;
- 4) природа знає краще.

Перша аксіома підтверджує взаємозв'язок об'єктів та явищ у природі та у людському суспільстві. Друга аксіома свідчить про закони збереження в природі. Третя аксіома вказує на те, якою ціною дістається людству науково-технічний процес. Четверта аксіома свідчить про незрівнянні переваги природних конструкцій над тими, що створює людина.

Важливим зовнішнім чинником, що впливає на ефективність самовиховання майбутніх фахівців, є виховна робота, яка проводиться в умовах навчального закладу. Під впливом уміло організованих виховних дій у студентів розвивається самосвідомість, формуються інтереси й життєві ідеали, виникає потреба у самовихованні, визначаються основні напрями, засоби та способи самовиховання. На самовиховання, як свідчить практика, впливає і внутрішня готовність самого студента до активної роботи над собою. Внутрішніми передумовами самовиховання є: мотиви самовиховання; розвинута самосвідомість; визначений рівень розвитку волі, звичок самоконтролю та саморегулювання; досвід роботи над собою; свідоме установа на різнобічне самовиховання, зокрема на свідоме дотримання норм

поведінки в природі й раціональне природокористування.

З метою співставлення прийнятих планів та обов'язків із самовиховання з реальною дійсністю та поведінкою, а також знаходження у них невідповідності та внесення, якщо необхідно, відповідних коректувань використовують самоконтроль та самокоректування.

Самоконтроль — це свідоме самостійне регулювання особистістю своєї поведінки, її мотивів та спонукань на основі виявлення відхилень у думках, почуттях, вчинках, діях від загальноприйнятих вимог. За допомогою цього методу здійснюється регулярна фіксація та звірення фактичної поведінки, відносин, діяльності з тим, що намічено відповідно до самозобов'язання. У результаті створюються сприятливі умови для оперативного коректування свого стану й запобігання небажаним виявам. Оволодіння цим важливим прийомом самовиховання та вмале його використання у повсякденній діяльності вимагають від фахівця лісового господарства інтелектуального та вольового напруження, особливо у початковий період. Адже самоконтроль немислимий без самовладання, тобто уміння володіти своїми відчуттями, настроями, бажаннями.

Розвиваючи у себе здатність до самоконтролю, фахівцю слід спочатку намічати порівняно невеликі відрізки часу, виділяючи в них головні події, пов'язані з роботою над собою. Тривалість контрольованих періодів збільшується, у зону пильної уваги включається більша кількість дій, що підлягають самоконтролю. Підсумком такої роботи стає звичка до постійного самоконтролю. А стійкий самоконтроль є об'єктивним показником становлення особистої самостійності.

Таким чином, теоретичні засади самовиховання студента як екологічно освіченої особистості містить у собі такі етапи: самопізнання та ухвалення рішен-

ня про самовиховання; планування роботи з самовиховання; безпосередню діяльність щодо формування та вдосконалення якостей особистості; самоконтроль і самокоректування в ході роботи

із самовиховання, аналіз її результатів.

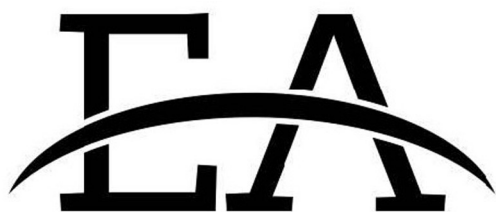
Подальшого дослідження потребує визначення чинників, які впливають на формування екологічної культури майбутніх аграріїв.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білявський Г. О., Бутченко Л. І. Основи екології: теорія та практикум: Навч. посіб. — К.: Лібра, 2004. — 368 с.
2. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник. — К.: Вища шк., 1997. — 304 с.
3. Педагогіка: Навчальний посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. — 3-тє вид., випр. і доп. — Вінниця: ДП «Державна фабрика», 2006. — 400 с.
4. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник. Видання 2-ге, виправлене, доповнене. — К.: Академвидав, 2005. — 560 с.
5. Шевчук В. М. Особливості екологічного самовиховання офіцерів-прикордонників / В. М. Шевчук // Збірник наукових праць №40. Частина II / — Хмельницький : Видво Нац. академії Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2007. — С. 195–198.

REFERENCES:

1. Biliavskiy H. O., Butchenko L. I. (2004). *Osnovy ekologii: teoriya ta praktykum* [The Fundamentals of Ecology: Theory and Practice]. Libra, Kyiv, 368 p. [in Ukrainian].
2. Karpenchuk S. H. (1997), *Teoriya i metodyka vyhovannya* [The Theory and Method of Education]. Vy'scha shkola, Kyiv, 304 p. [in Ukrainian].
3. Haluziak V. M., Smetanskiy M. I. & Shakhov V. I. (2006). *Pedagogika* [The Pedagogy]. 3d ed., DP «Derzhavna fabryka», Vinnytsya, 400 p. [in Ukrainian].
4. Fitsula M. M. (2005). *Pedagogika* [The Pedagogy], Akademydav, Kyiv, 560 p. [in Ukrainian].
5. Shevchuk V. M. (2007). *Osoblyvosti ekolobichnobo samovykbovannia ofitseriv-prykordonnykiv* [Features of ecological self-education of officers-border guards]. Zbirnyk naukovykh prats [The Collection of Scientific Works]. Vyd-vo Nats. akademii Derzh. prykordon. sluzhby Ukrainy im. B. Khmelnytskoho, Khmelnytskyi, no. 40, part II, pp. 195–198. [in Ukrainian].

**Eurasian Academic
Research Journal**

2017. № 5 (11)

Format 70x108/16

Type. Garamond

Paper offset. Digital printing. Conv. p. sh. 12,6

Order. № 11. 30.04.2017. Circulation 300 copies.

Publisher: Non-governmental organization «Eurasian Social Sciences Association»

Sayat-Nova Street 8/17 Yerevan, ARMENIA, 0001

E-mail: earj.info@gmail.com

Certificate subject of publishing 03U1056429

Registered by the Central Authority of the State Register 18.04.2016

Registration number 211.171.906429

<http://www.earj.org/>

Yerevan 2017

ESSA

Eurasian Social Sciences Association

2017 № 5 (11)

**Eurasian Academic
Research Journal**

- Law •
- Public administration •
- Economics •